

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΜΣ: ΔΗΜΟΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Διπλωματική Εργασία

Η Ικαρία στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου.

Ανθρωπογεωγραφία, χωρικές αποτυπώσεις και η συγκρότηση της δημόσιας μνήμης

Αντώνιος Σταύρος

Επιβλέπων καθηγητής : Νικόλαος Βαφέας

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ'οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς την ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων

Αντώνιος Σταύρος

Αρ. μητρώου 504495

Εξεταστική Επιτροπή:

Α΄ Επιβλέπων :

Νικόλαος Βαφέας

Συνεπιβλέπων:

Ραϋμόνδος Αλβανός

Περιεχόμενα	σελ.
Περίληψη	6
Abstract	6
Εισαγωγή	7
Λίγα λόγια για την επιλογή του θέματος της μελέτης	8
1. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης	9
2. Συνοπτικό ιστορικό πλαίσιο για την εκτόπιση στην Ελλάδα την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου	10
3. Τα στρατόπεδα στην Ικαρία	12
3.1 Η κράτηση των εξόριστων στα σπίτια της Ικαρίας	13
3.1.2 Οι «θάλαμοι» στα σπίτια της Ικαρίας	18
3.2 Η διαβίωση στην εξορία των Φούρνων Ικαρίας....	23
3.3 Το Παλιό Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου	24
3.4 Το συρματόπλεκτο στρατόπεδο Ξηροκάμπου στον Άγιο Κήρυκο	29
3.4.1 Ο «κατευνασμός»	33
3.5 Το σπίτι των Σκορπιών - Βρακάδες Ραχών	39
3.6 Το Παλιό Διοικητήριο στον Άγιο Κήρυκο	41
3.7 Η «Κατώγα» στον Εύδηλο	45
3.8 Το μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης	46
3.9 Το Μοναστήρι της Ευαγγελίστριας Λευκάδος Αγίου Κηρύκου	48
4. Ο χώρος και η θεραπεία	49
4.1 Οι κλινικές των εξόριστων σε Άγιο Κήρυκο και Εύδηλο	49
4.2 Το Σανατόριο Φυματικών στην Μονή Μουντέ - Χριστός Ραχών	52
5. Η Ικαρία και η φύση της	59
5.1 Οι ιαματικές πηγές της Ικαρίας	61
6. Οι δράσεις Δημόσιας Ιστορίας για τον Εμφύλιο Πόλεμο στην Ικαρία	63
6.1 Λίγα λόγια για τον κινηματογράφο και τη φωτογραφία ως φορείς	

Δημόσιας Ιστορίας	65
6.2 Η ταινία του Λεωνίδα Βαρδαρού «Ούλοι εμείς, εφέντη»	67
6.3 Οι τελετές μνήμης στο πρώην Σανατόριο Φυματικών Εξορίστων στην Μονή Μουντέ - Ράχες	68
6.4 «Το πολιτισμικό ταξίδι των εξορίστων στο Αιγαίο»	70
6.5 Η προφορική Ιστορία στην Ικαρία. Το ψηφιακό αρχείο Προφορικής Ιστορίας <i>Istorima.org</i>	70
6.6 Η ψηφιακή ξενάγηση στο χώρο της Μονής Μουντέ	71
6.7 Οι ιστορικοί περίπατοι στην Ικαρία για την περίοδο του Εμφυλίου	72
6.7.1 Καραβόσταμο: Διήμερες εκδηλώσεις για τον Δ.Σ.Ε. και τη δράση του στην Ικαρία 4 και 5 Αυγούστου 2023	73
6.7.2 Ιστορικός περίπατος στο οροπέδιο της Εριφής	73
6.7.3 Ιστορικός περίπατος στον Άγιο Ονούφριο - «Στα χνάρια των μαχητών του Δ.Σ.Ε. στο Μαυράτο»	74
6.7.4 Ιστορικός περίπατος περιοχή Κάμπα - Ξυλοσύρτης: «Ιστορικός περίπατος και τιμή στον πρώτο πεσόντα του Δ.Σ.Ε. στο νησί»	74
Συμπέρασμα	75
Βιβλιογραφικές αναφορές	79
Παράρτημα	97

Περίληψη

Η μελέτη μου στοχεύει στην έρευνα για την ανάδειξη όψεων της μνήμης από τον Εμφύλιο Πόλεμο και την εξορία στην Ικαρία την περίοδο 1946-1949. Παράλληλα, θα γίνουν μικρές αναφορές στη μετεμφυλιακή περίοδο έως την απόδραση των εννέα καταζητούμενων ανταρτών από το νησί το 1955. Στη μελέτη προτίθεται να εστιάσω στα δρώντα πρόσωπα και στο ρόλο τους στα τοπικά γεγονότα, όπως και στο χώρο με τα κτίρια που στέγασαν τις ανθρώπινες σχέσεις και τις υπόλοιπες ιστορικές διεργασίες της εξεταζόμενης περιόδου. Η φύση της Ικαρίας είχε κι αυτή τη δική της καθοριστική συνεισφορά στη δραστηριότητα της ανθρώπινης επιβίωσης, κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο. Η προσφορά της σε αγαθά και στέγαση προς τα δρώντα πρόσωπα, η συμβολή της σε μορφές θεραπείας και γαλήνης, ακόμα και ο ρόλος της ως διεξόδου για την ελευθερία αποτελούν στοιχεία που τη συνδέουν άμεσα με το ιστορικό και πολιτικό αφήγημα του νησιού.

Στη σύγχρονη Ικαρία, οι ίδιοι άνθρωποι του παρελθόντος ή οι απόγονοί τους είναι αυτοί που μνημονεύουν με συνέπεια τα γεγονότα της εμφυλιακής περιόδου στο νησί μέσα από τη διοργάνωση δράσεων Δημόσιας Ιστορίας, όπως και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις για την ανασυγκρότηση της μνήμης των προσώπων που συνδέθηκαν με τα δεινά της εξορίας. Ο ετήσιος θεσμός για την τελετουργία της μνήμης του Εμφυλίου Πολέμου στο νησί αποτελεί μια μοναδικότητα για τον Ελλαδικό χώρο.

Λέξεις κλειδιά: Ικαρία, Εμφύλιος Πόλεμος, Εξορία, στρατόπεδα συγκέντρωσης, αλληλεγγύη, φύση, συλλογική μνήμη, μνήμη του χώρου, δράσεις Δημόσιας Ιστορίας

Abstract

This M.A. Thesis aims to research aspects of memory from the Civil War and exile in Ikaria during the period 1946-1949. At the same time, there will be brief references to the post-civil war period until the escape of the nine wanted rebels from the island in 1955. In my study i intend to focus on the persons and their role in local events, as well as on the space with the buildings that housed the human relationships and historical processes of the period under consideration. The nature of Ikaria has also had its own decisive contribution to the activity of human survival, each time in a different way. Its offering of goods and shelter to the people, its contribution in forms of treatment and serenity and even its role as an outlet for freedom are elements that directly connect it to the historical and political narrative of the island. In modern Ikaria, the same people of the past or their descendants are the ones who consistently commemorate the events of the Civil War on the island by organizing Public History actions, as well as other cultural events for the reconstruction of the memory of the people who were associated with the suffering of exile. The annual institution for the ritual of remembrance of the Civil War on the island is unique in Greece.

Key words: Ikaria, Civil War, exile, concentration camps, solidarity, nature, collective memory, space memory, Public History actions

Εισαγωγή

Σε αυτήν την μελέτη προτίθεται να αναδείξω όψεις του Εμφυλίου Πολέμου στην Ικαρία, όπως και στους Φούρνους Ικαρίας, και κυρίως να μελετήσω την ιδιαίτερη συνύπαρξη της ντόπιας κοινωνίας με τους εξόριστους. Παράλληλα θα εστιάσω στην παρουσίαση του χώρου (κεφ. 3-4) και της φύσης της Ικαρίας (κεφ. 5), όπου εκτυλίχθηκαν σημαντικά ιστορικά γεγονότα κατά την περίοδο 1946-1949, όταν το νησί επιλέχθηκε ως τόπος εκτοπισμού από τις εμφυλιακές κυβερνήσεις. Θα επιχειρήσω να εντοπίσω κτίσματα και χώρους που συνδέθηκαν με τη διαμονή, τον εγκλεισμό, το βασανισμό, όπως και με τη θεραπεία των εξόριστων και θα ερευνήσω την σημερινή χρήση και την σύνδεσή τους με το παρελθόν. Όπως θα παρουσιάσω σε όλη σχεδόν την έκταση της εργασίας, οι Ικαριώτες, ανεξάρτητα από την πολιτική τους τοποθέτηση, επέδειξαν κοινό αίσθημα αλληλεγγύης για τους εκτοπισμένους στο νησί τους, βάζοντας συχνά τη ζωή τους σε μεγάλο ρίσκο για σύλληψη και βασανισμό από τις αρχές της χωροφυλακής.

Θα αναφερθώ επίσης συνοπτικά και στις αντάρτικες ομάδες της Ικαρίας, κυρίως όμως αυτές θα αναλυθούν ως θέμα που μνημονεύεται στις μέρες μας στις δράσεις Δημόσιας Ιστορίας, όπως θα εξηγήσω πιο κάτω. Δεν θα αναφερθώ εκτενώς στα συγκρουσιακά γεγονότα των ανταρτών με τη χωροφυλακή στα βουνά, εφόσον οι μάχες έχουν παρουσιαστεί λεπτομερώς από ιστορικούς και συγγραφείς. Άλλωστε η ιστορία τους αποτελεί ένα μεγάλο και αυτόνομο θεματικό πεδίο για έρευνα. Φέρω όμως την πεποίθηση πως η γενναιότητα των απλών Ικαριωτών και η φιλευσπλαχνία που έδειχναν προς τους κατατρεγμένους ακόμα και μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου έπρεπε να αναδειχθεί με έναν τρόπο, ως διαχρονική αξία.

Θα κλείσω την μελέτη μου (κεφ.6) με την παρουσίαση ορισμένων δημόσιων εκδηλώσεων που τελούνται για την μνήμη του Εμφυλίου Πολέμου στην σύγχρονη Ικαρία στο πλαίσιο δράσεων της Δημόσιας Ιστορίας. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκω, όπως άλλωστε και οι Ικαριώτες, να γεφυρώσω το παρελθόν με το παρόν και να αναδείξω πώς η σύγχρονη κοινωνία αντιλαμβάνεται τα γεγονότα του ιστορικού παρελθόντος. Το γεγονός ότι η μνήμη της δύσκολης περιόδου 1946-1949 για την ικαριώτικη κοινωνία δεν πέρασε σε καθεστώς λήθης, αλλά από το 1997 έως σήμερα αποτελεί λόγο για μνημόνευση στη δημόσια τελετουργία θεωρείται μοναδικό για την χώρα μας.

Για την εκπόνηση της εργασίας θα χρησιμοποιήσω επιστημονικά συγγράμματα, αυτοβιογραφίες πρώην πολιτικών κρατούμενων/ανταρτών, ηχητικές μαρτυρίες, διαδικτυακό οπτικοακουστικό υλικό, ενώ επίσης θα κάνω έρευνα στον αρχειακό και σύγχρονο εγχώριο Τύπο.

Λίγα λόγια για την επιλογή του θέματος της μελέτης

Πριν ακόμη ξεκινήσω με την ανάλυση των θεματικών πεδίων αυτής της μελέτης για την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου στην Ικαρία, θα ήθελα να αναφερθώ στα κίνητρα για αυτή μου την επιλογή για έρευνα.

Παλαιότερα έτυχε να παρακολουθήσω την ταινία του Λεωνίδα Βαρδαρού «Ούλοι εμείς εφέντη» (1998). Η υπόθεση της ταινίας βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Ικαρία στο τέλος του Εμφυλίου και είναι εμπνευσμένη από την αυτοβιογραφία του Αντώνη Καλαμπόγια με τίτλο: *Ικαρία. Ο Κόκκινος Βράχος* (1975). Το θέμα της αναφέρεται στην περίοδο της ήττας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο και την Ικαρία. Πιο συγκεκριμένα εστιάζει στην απόδραση των τελευταίων εννέα καταζητούμενων μαχητών του Δ.Σ.Ε. από την Ικαρία το 1955 με προορισμό τις σοσιαλιστικές χώρες. Η απόδρασή τους επιτεύχθηκε χάρη στη συμπαράσταση των κατοίκων του νησιού, οι οποίοι για έξι περίπου χρόνια μετά τη λήξη του Εμφυλίου τους κάλυπταν από τις κρατικές Αρχές. Παράλληλα, για τόσα χρόνια βοηθούσαν για την επιβίωσή τους με ό,τι τρόπο μπορούσαν. Το ανεπτυγμένο αίσθημα αλληλεγγύης που επέδειξε η τοπική κοινωνία προς τους κατατρεγμένους έως και τη φυγάδευσή τους θεωρώ πως είναι σπάνιο και αξιόλογο για μελέτη.

Κατά τη φιλμική αφήγηση της υπόθεσης μου κέντρισε το ενδιαφέρον η καλή απόδοση του πολιτικού και κοινωνικού κλίματος της εποχής, όπως επίσης η γεωμορφολογία και η φύση της Ικαρίας. Μεγάλη όμως εντύπωση στη δύσκολη ιστορική αυτή περίοδο για την Ελλάδα μου προξένησε η ιδιαίτερη στάση και το θάρρος της τοπικής κοινωνίας. Για τη συναδερφική στάση των Ικαριωτών προς τους Αριστερούς κατατρεγμένους από τις καθεστωτικές αρχές της δεκαετίας του 1950 δε γνώριζα τόσα, όσα αποκόμισα από το φιλμ του Λ. Βαρδαρού. Στη συνέχεια με απασχόλησε η αυτοβιογραφική μαρτυρία του Αντώνη Καλαμπόγια, όπως και η υπόλοιπη σχετική βιβλιογραφία για τον Εμφύλιο στην Ικαρία. Συνδυαστικά με τα παραπάνω μου δημιουργήθηκε ερευνητική περιέργεια για το χώρο και θετικό συναίσθημα για τη φύση της Ικαρίας.

Πέρα όμως από την περιορισμένη δράση του Δ.Σ.Ε. στην εμφυλιακή Ικαρία, αυτό που είναι στους περισσότερους γνωστό είναι ότι το νησί χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα ως τόπος εξορίας πολιτικών κρατούμενων. Η στάση των ντόπιων προς τους πολιτικούς κρατούμενους υπήρξε η ίδια, όπως και προς τους μαχητές των αντάρτικων ομάδων. Σκεπτόμενος επίσης κάποιες αφηγήσεις του Μίκυ Θεοδωράκη για την έκτιση της εξορίας του δύο φορές στην Ικαρία, το 1947 και το 1948, διαπίστωσα πως δεν παρέλειπε να εκφράζει τη βαθιά ευγνωμοσύνη του προς τους Ικαριώτες και να εκθειάζει την όμορφη φύση του νησιού. Τις ίδιες αναφορές έκανε και ο Μενέλαος Λουντέμης στο μυθιστόρημά του *Το κρασί των δειλών* (1965).

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, ένα άλλο στοιχείο που μου προκάλεσε εντύπωση είναι το γεγονός ότι η μνήμη της εκτόπισης στη δεκαετία του 1940 στην Ικαρία

μνημονεύεται και συζητιέται από την τοπική κοινωνία έως σήμερα. Από τις εκδηλώσεις μνήμης που πραγματοποιούνται, όπως και τις πρόσφατες προφορικές μαρτυρίες που έτυχε να εντοπίσω, επισφραγίζεται η ομοφωνία για αυτές τις παρελθοντικές διεργασίες που έλαβαν χώρα στο νησί. Αν και σε άλλα νησιά,¹ όπου εκτοπίστηκαν πρόσωπα προσκείμενα στην ιδεολογία της Αριστεράς διαπιστώθηκαν περιπτώσεις σύμπτωσης και συνεργασίας με τους ντόπιους κατοίκους στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου, δεν έχω υπόψη μου αν πραγματοποιούνται ετήσιες εκδηλώσεις μνήμης, ως σταθερός θεσμός από την τοπική κοινωνία. Εξαίρεση αποτελεί το ακατοίκητο νησάκι Λαζαρέτο, δίπλα σχεδόν από την πόλη της Κέρκυρας, που χρησιμοποιήθηκε ως τόπος εκτελέσεων στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Κάθε φθινόπωρο πραγματοποιούνται δύο ετήσια μνημόσυνα, ένα θρησκευτικό και ένα πολιτικό, στη μνήμη των πολιτικών κρατούμενων από τις φυλακές Κέρκυρας που εκτελέστηκαν στο νησί. Οι εκδηλώσεις λαμβάνουν χώρα στο ιστορικό νεκροταφείο και στον τοίχο των εκτελέσεων που διασώζονται πάνω στη νησίδα. Την πρωτοβουλία των εκδηλώσεων μνήμης έχει το αντίστοιχο σωματείο «Λαζαρέτο» με συνδιοργανωτή και υποστηρικτή τον Δήμο Κεντρικής Κέρκυρας. Άλλη ημέρα, κατά την ίδια περίοδο του έτους, πραγματοποιούνται εκδηλώσεις μνήμης και από μέλη του Κ.Κ.Ε.

Χάρη στο ενδιαφέρον λοιπόν που μου προκλήθηκε από τις παραπάνω ιστορικές διεργασίες που έλαβαν χώρα στην Ικαρία την περίοδο 1946-1949, όπως και από τους συνειρμούς που μου δημιουργήθηκαν για το θέμα, θέλησα να το ερευνήσω λίγο περισσότερο και να παραθέσω τα αποτελέσματά μου σε αυτή την μελέτη.

1. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης

Οι κοινωνιολόγοι τοποθετούν το παράδειγμα της φυλακής σε αυτά που χαρακτηρίζονται ως «ολοπαγή ιδρύματα», υπό την έννοια ότι υποδηλώνουν έναν από τους οργανισμούς που ασκούν ολοκληρωτικό και τιμωρητικό έλεγχο στα άτομα που βρίσκονται εντός των τειχών τους. Εκεί, τα τρία διακριτά πεδία στην καθημερινότητα του ανθρώπου, ύπνος, ψυχαγωγία και εργασία, εκτυλίσσονται στον ίδιο χώρο υπό την επίβλεψη της ίδιας και μοναδικής θεσμοθετημένης Αρχής.²

Σύμφωνα με τον Giorgio Agamben, το στρατόπεδο συγκέντρωσης είναι ο χώρος, όπου έγινε πραγματικότητα η πιο απόλυτη “απάνθρωπη κατάσταση” (*conditio*

¹ Δεν αναφέρομαι βέβαια στο μνημονικό προσκύνημα που τελείται στα νησιά της εξορίας π.χ. στο Τρίκερι, στη Γυάρο ή στην Μακρόνησο, στα οποία διοργανώνονται εκδηλώσεις από συλλόγους απ’ όλη την Ελλάδα, αλλά στα υπόλοιπα κατοικήσιμα νησιά που δέχθηκαν για χρόνια χιλιάδες πολιτικούς κρατούμενους, π.χ. Άη Στράτης, Λήμνος ή Ανάφη. Έως σήμερα δεν διαπίστωσα σε αυτά σταθερή διοργάνωση εκδηλώσεων για την μνήμη του Εμφυλίου από την τοπική κοινωνία.

² Kenna E. Margaret, «Αντιφρονούντες και κοινωνική οργάνωση. Φυλακή, εξορία και στρατόπεδο συγκέντρωσης», μετάφραση: Γιάννης Χρυσοβέργης, στο: *Η Ελλάδα '36-49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, συλλογικό έργο, (επιμ.) Χάγκεν Φλάϊσερ, 5^η έκδοση, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2003.

inhumana) που δημιουργήθηκε ποτέ πάνω στη γη. Πρόκειται για την απόλυτη εξουσία πάνω στην ίδια την ανθρώπινη υπόσταση των κρατούμενων και στην αναγωγή της ζωής τους σε “γυμνή ζωή”, δίχως ιδιαιτερότητες και δικαιώματα.³

Ο Νίκος Πουλαντζάς επισημαίνει πως τα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτελούν μια σύγχρονη τακτική που καθιστούν την εξουσία πιο ισχυρή στο εθνικό έδαφος, ώστε να προσδιορίσει και να περιορίσει τον “εσωτερικό κίνδυνο” εντός των ορίων του. Αναφέρεται σαφώς στην επίσημη κρατική εξουσία, η οποία επιτάσσει τη στέρηση της ελευθερίας και τον εγκλεισμό των “αντεθνικών” στοιχείων στον ίδιο τον εθνικό χώρο.⁴

Στο πλαίσιο του στρατοπέδου συγκέντρωσης ανατρέπονται οι αρχές των κρατικών θεσμών, οι οποίες λειτουργούν ως εχέγγυο της προστασίας του ατόμου από τις ανεξέλεγκτες δυνάμεις του κράτους. Ακόμα κι αν η ανατροπή αυτή επιτάσσει τον εκτοπισμό ενόψει ενός εθνικού κινδύνου, το μοντέλο της μετατρέπεται σε μόνιμο κανόνα που ορίζει τη ζωή και την τύχη χιλιάδων ανθρώπων.⁵

2. Συνοπτικό ιστορικό πλαίσιο για την εκτόπιση στην Ελλάδα την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου

Στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου στην Ελλάδα (1946-1949) εφαρμόστηκε εκτεταμένα ο θεσμός του πολιτικού εκτοπισμού, ο οποίος είχε τις ρίζες του στα χρόνια του Μεσοπολέμου και είχε συστηματοποιηθεί με τη Μεταξική Δικτατορία (1936-1941). Όσοι πολίτες ασπάζονταν ή είχαν την πρόθεση της εφαρμογής “αντεθνικών” ιδεών, σύμφωνα με το καθεστώς, θεωρούνταν παραβάτες. Η χρονική διάρκεια που οριζόταν ως ποινή εκτοπισμού ήταν 12 μήνες, σύμφωνα με τον νόμο του 1871 για την καταπολέμηση της ληστείας, όπως και τις συμπληρωματικές διατάξεις και τροποποιήσεις του κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.⁶

Μετά τις εκλογές του 1946 δημοσιεύτηκαν ψηφίσματα και νόμοι για την καταδίωξη των “επικίνδυνων” για τη δημόσια τάξη πολιτών, οι οποίοι εφαρμόστηκαν άμεσα. Παράλληλα, το Ν.Δ. της 4^{ης} Μαΐου του 1946 ενεργοποίησε και συστηματοποίησε το διάταγμα της διοικητικής εκτόπισης του 1926 με στόχο τον πολιτικό αποκλεισμό όλων των “αντεθνικών στοιχείων”. Σύμφωνα με τις εκθέσεις της UNRRA για την ελληνική περίπτωση κατά την περίοδο του Εμφυλίου, έως τον Νοέμβριο του 1946 χρησιμοποιούνταν 47 μικρά νησιά για τον εκτοπισμό 3.869 πολιτών. Τον Ιούλιο του 1947 συνελήφθησαν 9.000 πολίτες με τη δικαιολογία μιας υποτιθέμενης

³ Πανουργιά Νένη, *Επικίνδυνοι πολίτες - Η ελληνική αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 2013, Σταυρίδης Σταύρος, «Η σχέση χώρου και χρόνου στην συλλογική μνήμη», στο: *Μνήμη και Εμπειρία του χώρου*, (επιμ.) Σταυρίδης Σταύρος, α' έκδοση, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.

⁴ Στο ίδιο.

⁵ Σταυρίδης, ό.π.

⁶ Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.

κομμουνιστικής εξέγερσης στα αστικά κέντρα και εξορίστηκαν στα νησιά στο πλαίσιο της “διοικητικής εκτόπισης”, δίχως να δικαστούν. Κάποια από αυτά τα νησιά της εξορίας ήταν ο Άγιος Ευστράτιος, η Ικαρία, η Λήμνος, η Θάσος, η Σαμοθράκη, η Σκύρος, η Αλόνησος, η Λέρος, η Φολέγανδρος, η Κίμωλος, η Σίκινος, η Ίος, η Ανάφη, η Σίφνος, η Σύρος, η Κύθνος, η Γαύδος, τα Κύθηρα, τα Αντικύθηρα, η Ζάκυνθος, οι Παξοί. Με το ΝΔ 329/18.08.1947 ⁷ η χρονική διάρκεια του εκτοπισμού επιμηκύνθηκε από 12 σε 24 μήνες, ενώ παράλληλα επιβλήθηκε στους ήδη εκτοπισμένους το καθεστώς “πειθαρχημένης διαβίωσης”, υπό την επίβλεψη των αστυνομικών αρχών. ⁸

Το Γ΄ Ψήφισμα της 18^{ης} Ιουνίου 1946,⁹ υπό την κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη, όπως και ο αναγκαστικός νόμος 509 της 27^{ης} Δεκεμβρίου 1947,¹⁰ υπό την πρωθυπουργία του Θ. Σοφούλη έδωσαν την απόλυτη εξουσία στα στρατοδικεία να επιβάλλουν ποινές εκτοπισμού στους “εθνικά υπόπτους”. Το έγκλημα που τιμωρούσε ο Α.Ν. 509 ήταν η εφαρμογή από τους πολίτες ιδεών που στόχευαν στην ανατροπή του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπαση μέρους από το σύνολο της χώρας. Επιπρόσθετα, τα μέτρα του Α.Ν. 509 έθεταν εκτός νόμου το Ε.Α.Μ., το Κ.Κ.Ε. και την Εθνική Αλληλεγγύη, όπως και την κυκλοφορία του τελευταίου νόμιμου εντύπου του Κ.Κ.Ε., το *Ρίζο της Δευτέρας*. Ο νόμος επέτασσε τη διάλυση οποιουδήποτε άλλου πολιτικού κόμματος, σωματείου ή οργάνωσης προσκειμένων στους ιδεολογικοπολιτικούς στόχους του Κομμουνισμού ή που σχετίζονταν με αυτόν. Παράλληλα, ο Α.Ν. 509 εξουσιοδοτούσε τις αστυνομικές αρχές κάθε τόπου να προβούν σε βίαιες διώξεις έναντι των πολιτικών αντιπάλων του κράτους, Κομμουνιστών, Αριστερών ή κατά υπόνοια Αριστερών.¹¹

Αν και η ελληνική κοινωνία ήδη από το δεύτερο μισό του Μεσοπολέμου είχε την εμπειρία των σφραγισμένων μεθόδων του εκτοπισμού, κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί τις προεκτάσεις των διώξεων της μεταπολεμικής περιόδου. Σύντομα ο Α.Ν. 509 επεκτάθηκε και σε άλλες πτυχές του δημόσιου βίου και «τελειοποιήθηκε» ως όργανο στη δίωξη των αντιφρονούντων.¹² Στην εξορία, τον πρώτο καιρό των αντικαθεστωτικών διώξεων στην Ελλάδα οι πολιτικοί εξόριστοι ήταν επιφορτισμένοι να δηλώνουν παρουσία στην Αστυνομική Αρχή του τόπου. Στο εξής όμως θα υποβάλλονταν από τη χωροφυλακή σε αυστηρή επίβλεψη, περιορισμό και σε σκληρές ποινές. Η λειτουργία στρατοπέδων συγκέντρωσης από την εφαρμογή του Α.Ν.511/31.12.1947¹³ επέκτεινε τους κανονισμούς της εκτόπισης, ενώ το

⁷ Φ.Ε.Κ. 177/Α΄/19.08.1947.

⁸ Βόγλης, ό.π.

⁹ «Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την Δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν», Βόγλης, ό.π.

¹⁰ «Περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του Πολιτεύματος, του Κοινωνικού Καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών».

¹¹ Βόγλης, ό.π.

¹² Στο ίδιο.

¹³ ΦΕΚ 299, Α΄, 31.12.1947, ο οποίος κυρώθηκε με τον νόμο 539/3.2.1948, Φ.Ε.Κ. 34, Α΄, 11.02.1948.

μεταγενέστερο Ν.Δ. 687/1948¹⁴ επέτρεπε την επέκταση της κράτησης για ένα χρόνο ή και την αλλαγή στον τόπο της εκτόπισης.

Αξίζει να σημειωθεί πως στην ελληνική νομοθεσία της περιόδου του Εμφυλίου δεν γινόταν σαφής διαχωρισμός για τους πολιτικούς κρατούμενους, εάν κρίνονταν ένοχοι για ποινικά ή πολιτικά εγκλήματα. Ως εκ τούτου, οι πολιτικοί κρατούμενοι καθίσταντο ένα ακαθόριστο υποκείμενο εγκλεισμού. Οι ίδιοι όμως αυτοαποκαλούνταν ως “πολιτικοί” με την επιδίωξη να αναγνωριστούν από την πολιτεία και τον νόμο με την ιδιότητα του πολιτικού κρατούμενου.¹⁵

3. Τα στρατόπεδα στην Ικαρία

Οι πρώτοι εξόριστοι του Εμφυλίου έφθασαν στην Ικαρία το καλοκαίρι του 1946. Η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτικών κρατούμενων είχε καταδικαστεί με εκτοπισμό για παράβαση των μέτρων του Γ΄ Ψηφίσματος του 1946 και οι επόμενοι στη συνέχεια για παράβαση των μέτρων του Α.Ν. 509/1947. Έως τον Ιούλιο του 1947, με την εφαρμογή των νέων κρατικών κατασταλτικών μέτρων, όλο το νησί είχε ήδη μετατραπεί σε ένα μεγάλο στρατόπεδο πολιτικών κρατούμενων. Όπως στα υπόλοιπα νησιά της εξορίας, οι πολιτικοί κρατούμενοι αρχικά είχαν μια κάποια ελευθερία κινήσεων πάνω στο χώρο εκτόπισης, με μόνη υποχρέωση να δηλώνουν ημερήσια παρουσία στις αστυνομικές αρχές. Συνηθισμένη ήταν επίσης και η σύναψη σχέσεων των εξόριστων με τον ντόπιο πληθυσμό. Το καθεστώς της “πειθαρχημένης διαβίωσης” που επιβλήθηκε στους εκτοπισθέντες από το καλοκαίρι του 1947 δυσχέραινε τις συνθήκες διαβίωσης, αλλά και το καθεστώς κράτησής τους. Τα αυστηρά νομοθετικά μέτρα που δημοσιεύτηκαν στον Α.Ν. 509 εφαρμόστηκαν άμεσα, με αποτέλεσμα να πραγματοποιούνται αθρόες συλλήψεις Αριστερών πολιτών που στέλνονταν κατά χιλιάδες στην Ικαρία.

Ο Α.Ν. 511/31.12.1947 τελειοποίησε το κατασταλτικό καθεστώς του εμφυλιακού κράτους, με τη μετατροπή των στρατοπέδων εξόριστων σε “στρατόπεδα πειθαρχημένης διαβίωσης”. Ο νόμος επισφράγιζε τις αλλαγές που συντελέστηκαν στα νησιά της εκτόπισης το καλοκαίρι του 1947. Στα μέτρα του ορίζονταν οι συνθήκες διαβίωσης και οι δραστηριότητες των εξόριστων στο πλαίσιο αυστηρότερων κανονισμών που περιλάμβαναν συγκεκριμένες υποχρεώσεις και απαγορεύσεις, όπως συχνά προσκλητήρια παρουσίας, περιορισμό μετακίνησής τους σε συγκεκριμένη ακτίνα, απαγόρευση μετακινήσεων μετά τη δύση του ηλίου, υποχρεωτική δήλωση σε περιπτώσεις αλλαγής κατοικίας, κατ’ οίκον αιφνιδιαστικές έρευνες οποιαδήποτε ώρα μέσα στη μέρα ή τη νύχτα. Παράλληλα, οι απαγορεύσεις περιλάμβαναν την ίδρυση συλλόγων και λεσχών, την οποιαδήποτε κυκλοφορία εντύπων ή χειρόγραφων, την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος, την κατοχή χρηματικών ποσών πάνω από ένα

¹⁴ Ν.Δ. 687/1948, Φ.Ε.Κ. 133, Α΄, 08.05.1948.

¹⁵ Βόγλης, ό.π.

προκαθορισμένο όριο, τον έλεγχο στα δέματα που λάμβαναν από τους συγγενείς τους, όπως και τη λογοκρισία στην αλληλογραφία τους.¹⁶

3.1 Η κράτηση των εξόριστων στα σπίτια της Ικαρίας

Η Ικαρία είχε επιλεγεί από τις κρατικές Αρχές για τόπος εκτοπισμού ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου λόγω της απομόνωσής της και της δύσκολης πρόσβασης σε αυτήν. Τότε οι Ικαριώτες συνέτρεξαν τους εξόριστους με αμέριστη κατανόηση και φιλευσπλαχνία.¹⁷ Οι ιδέες της Αριστεράς είχαν εμφανιστεί στην Ικαρία από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, λίγο μετά τη Ρώσικη Επανάσταση από τους Ικαριώτες εργάτες που είχαν μεταναστεύσει στην Αμερική στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Οι απόδημοι Ικαριώτες, όταν επαναπατρίστηκαν είχαν ήδη την εμπειρία του συνδικαλισμού από το Εργατικό Κίνημα της Αμερικής, που την εποχή εκείνη ήταν πολύ ισχυρό. Στο διάστημα που έμειναν στην Ικαρία διέδωσαν τις σοσιαλιστικές ιδέες στο νησί που τότε χαρακτηριζόταν από φτώχεια και οπισθοδρόμηση. Περίπου στις αρχές του 1925 συγκροτήθηκε στο νησί ο πρώτος «κομμουνιστικός πυρήνας», ο οποίος αριθμούσε 10 ιδρυτικά μέλη.¹⁸ Οι σοσιαλιστικές ιδέες στην Ικαρία βρήκαν απήχηση από την ντόπια κοινωνία που δραστηριοποιήθηκε άμεσα με την ίδρυση πολιτικών ενώσεων, όπως την “Εργατική Βοήθεια Ικαρίας” (1925), την “Αχτιδική Επιτροπή Ικαρίας” (1928) και την “Κομμουνιστική Νεολαία Ικαρίας” (1930). Τα πρόσωπα που εντάχθηκαν στις παραπάνω πολιτικές συσσωματώσεις στην Ικαρία και η δράση τους θα συνδεθούν στα επόμενα χρόνια με τα σημαντικότερα πολιτικά¹⁹ και ιστορικά²⁰ γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο νησί.²¹

¹⁶ Α.Ν. 511/31.12.1947, Βόγλης, ό.π.

¹⁷ Papalas J. Anthony, *Rebels and Radicals. Icaria 1600 -2000*, Bolchazy - Carducci Publishers Inc. Wauconda-Illinois, U.S.A: 2005.

¹⁸ Την πρώτη αυτή κομμουνιστική ένωση δημιούργησε ο επαναπατρισμένος από την Αμερική στην Ικαρία Ηλίας Βιορές, που ήταν ήδη μνημένος στον Κομμουνισμό και βαθιά συνδικαλισμένος στο εργατικό κίνημα της Αμερικής. Βλ. Τσιδεμιάδου Ελισάβετ, *Η αριστερά στην Ικαρία: Διαμόρφωση και ιστορική εξέλιξη*, Διπλωματική Εργασία, Σχολή Νομικών, Οικονομικών & Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής & Δημόσιας Διοίκησης, ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη & Κοινωνιολογία» Κατεύθυνση: «Πολιτική Επιστήμη», Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

¹⁹ Την 27^η Σεπτεμβρίου 1941 αναγγέλθηκε η ίδρυση του Ε.Α.Μ. στην Αθήνα. Στην Ικαρία, τον Ιούνιο του ίδιου έτους στην αντίστοιχη αντιστασιακή κίνηση δόθηκε από τους κομμουνιστές του νησιού η ονομασία «Απελευθερωτικό Μέτωπο». Τον Οκτώβρη του 1941, όταν οι αγώνες του Ε.Α.Μ. έγιναν γνωστοί και στην Ικαρία η οργάνωση του νησιού εντάχθηκε στο εθνικό απελευθερωτικό κίνημα, υπό την ίδια ονομασία. Στην περίοδο 1941-1949 αποτέλεσε την κυριότερη αντιστασιακή οργάνωση της Ικαρίας. («Πέντε χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ Ικαρίας», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 05.10.1946, έτος Α', αρ. φ.6).

²⁰ Τον Μάιο του 1942 συγκροτήθηκε το ένοπλο τμήμα του Ε.Α.Μ. στο νησί, ο Ε.Λ.Α.Σ. Ικαρίας με σημαντικό ρόλο του, τον μερικό αφοπλισμό των Ιταλών στο νησί κατά την περίοδο της Κατοχής, (Γιώργος Χρήστος, *Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949. Κατοχή - Εξορία - Εμφύλιος Πόλεμος*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών, τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, Αθήνα, 2020).

²¹ Βαφέας Νίκος, «Ικαρία. Οι τόποι, ο χρόνος και οι άνθρωποι» στο Βαφέας Νίκος - Μανδαμαδιώτου Μαρία, *Τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο ελληνικό κράτος, 1876-1940*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, α' έκδοση, Αθήνα, 2023, διαθέσιμο στο *Αποθετήριο*

Οι πρώτοι εξόριστοι που έφθασαν στον Άγιο Κήρυκο στα τέλη της δεκαετίας του 1920 με το Ιδιώνυμο²² ήταν φιλοβασιλικοί οπαδοί, αντίπαλοι της κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου. Με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου πολλοί Ικαριώτες εξορίστηκαν κι άλλοι φυλακίστηκαν σε άλλους τόπους. Στην Ικαρία εκτοπίστηκαν περίπου 150 μέλη του Κ.Κ.Ε., συνδικαλιστές και κρατικοί υπάλληλοι που απολύθηκαν, τους οποίους οι Ικαριώτες φιλοξένησαν εγκάρδια, ως πράξη αντίστασης και αντίδρασης στη Μεταξική Δικτατορία. Παράλληλα στο νησί εκτοπίζονταν κι άλλοι πολίτες, όχι αποκλειστικά μέλη της Αριστεράς, όπως δημοκρατικοί, βασιλικοί και βενιζελικοί. Στη διάρκεια του Μεταξικού Καθεστώτος από τους περίπου 2.000 συλληφθέντες κάποιοι Κομμουνιστές εξορίστηκαν στα απομακρυσμένα νησιά, Ανάφη και Γαύδο και τέθηκαν σε περιορισμό από την ντόπια κοινωνία.²³

Το 1946, η Ικαρία και οι Φούρνοι, η Μακρόνησος, η Γυάρος, η Λήμνος και ο Άη Στράτης επιλέχθηκαν από την κυβέρνηση Τσαλδάρη, ως τόποι εξορίας Κομμουνιστών.²⁴ Στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου τα πρώτα και μεγαλύτερα προβλήματα για τους εξοριστούς της Ικαρίας ήταν ο επισιτισμός, η στέγαση, όπως και η υγειονομική περίθαλψη. Η Ικαρία, παρόλο που προβλεπόταν να χρησιμοποιηθεί από τις εμφυλιακές κυβερνήσεις ως τόπος εξορίας για χιλιάδες πολίτες απ' όλη τη χώρα, δεν διέθετε φυλακή ή οργανωμένους χώρους εγκλεισμού. Στο νησί δεν υπήρχε καμιά υποδομή για την υποδοχή, τη στέγαση, την περίθαλψη ή ακόμη και οδικό δίκτυο για τη μετακίνηση τόσων ανθρώπων πάνω σε αυτό.²⁵ Οι Ομάδες Συμβίωσης Πολιτικών Εξοριστών (ΟΣΠΕ) που είχαν δημιουργηθεί από τους πρώτους εκτοπισμένους του Εμφυλίου στην Ικαρία συγκρότησαν την «Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Εξοριστών» με έδρα τον Άγιο Κήρυκο. Η Κεντρική Επιτροπή είχε ως προτεραιότητα και μέλημα τη στέγαση και τη σίτιση των νεοαφιχθέντων εξοριστών, όπως και των επόμενων που αναμένονταν να καταφθάσουν στο νησί, όπως έδειχνε η κατάσταση.²⁶

Στο λιμάνι του Αγίου Κηρύκου κατέπλεαν οι περισσότερες καραβιές εκτοπισμένων και εκεί διαπιστώνονταν και οι μεγαλύτερες στεγαστικές ανάγκες των ταλαιπωρημένων νεοαφιχθέντων πολιτικών κρατούμενων. Οι γηραιότεροι που δεν είχαν την ευκολία να μετακινηθούν, παρέμεναν στην περιοχή. Για τους ίδιους πιθανά λόγους αρκετοί φυματικοί εξόριστοι παρέμειναν στο δεύτερο λιμάνι του νησιού, τον Εύδηλο. Οι νεότεροι, μετά την οργάνωση και την καθοδήγηση της Κεντρικής Επιτροπής Εξοριστών διασκορπίζονταν στα χωριά του νησιού σύμφωνα με τη διαθεσιμότητα στα οικήματα, την ειδικότητα και τον τόπο προέλευσης των

Κάλλιπος, *Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις*, στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/12905>, (ημ. πλοήγησης: 01.04.2026), Papalas, ό.π., Τσιδεμιάδου, ό.π.

²² Ν.4229/1929, «περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», Φ.Ε.Κ. 245/25.07.1929.

²³ Λομβαρδός Πελ. Γιώργος, *Αντιστασιακή, Προοδευτική, Ικαρία*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2014, Papalas, ό.π.

²⁴ Papalas, ό.π.

²⁵ Τσιδεμιάδου, ό.π.

²⁶ Γιώργος, ό.π.

εξόριστων. Τοποθετούταν όμως στις ομάδες τους ανάλογα και με τις ανάγκες των ΟΣΠΕ στα κατά τόπους κτίσματα.²⁷

Το καλοκαίρι του 1946 στους πρώτους εξόριστους παραχωρήθηκαν τα δωμάτια από τα ιαματικά θεραπευτήρια στα Θέρμα και στα λουτρά Λευκάδας Αγίου Κηρύκου ή κενές οικίες που ανήκαν σε απόδημους Ικαριώτες. Άλλοι μεταφέρθηκαν στους κοντινούς Φούρνους, όπως θα αναφέρω παρακάτω.²⁸ Πολλοί Ικαριώτες είχαν μεταναστεύσει ήδη από τα τέλη του περασμένου αιώνα στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, στη Σμύρνη, στην Αμερική και στην Αυστραλία, τους οποίους σταδιακά ακολουθούσαν εκεί και οι επόμενες γενιές της οικογένειάς τους.²⁹ Για το λόγο αυτό υπήρχαν κενά κτίσματα που προσφέρθηκαν στους εκτοπισμένους, είτε δωρεάν, είτε με ενοίκιο με τον όρο να επιστραφούν στους ιδιοκτήτες τους όταν αυτά τους ζητηθούν.³⁰ Επιπλέον επιστρατεύτηκαν κατοικίες από τις τοπικές αρχές ή παραχωρήθηκαν από τους Ικαριώτες κτίσματα που δεν χρησιμοποιούνταν κατά την τρέχουσα περίοδο. Το πρόβλημα της στέγασης όμως αυξανόταν με γεωμετρική πρόοδο σε όλο το διάστημα που η Ικαρία χρησιμοποιήθηκε ως τόπος εκτόπισης. Από την πρώτη περίοδο της εκτόπισης στο νησί οι διαμαρτυρίες για περιορισμό των εκτοπίσεων εκφράζονταν με έγγραφες διαμαρτυρίες και διαβήματα εξόριστων και ντόπιων προς τις κρατικές Αρχές. Από το παρακάτω απόσπασμα του άρθρου που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Νέα Ικαρία» στα τέλη του 1946 γίνεται αντιληπτή η έκταση του στεγαστικού προβλήματος των πρώτων εξόριστων στο νησί:

«Και οι μεν λαοπρόβλητοι απεφάσισαν φαίνεται να μεταβάλουν το άγονο και μαρτυρικό Νησί μας σε στρατόπεδο Συγκεντρώσεως, με σκοπό την εξόντωση και των εξορίστων αγωνιστών της Δημοκρατίας και των κατοίκων του Νησιού.

Η φράση του Νομάρχη Σύρου: - Δεν θα σας πάω στα παρθένα μου Νησιά, αλλά στη Νικαριά, που είπε σε εξορίστους είναι χαρακτηριστική και είναι φανερό ότι Νησιά μεγαλύτερα από το δικό μας θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν ανθρωπινότερους όρους διαβίωσης των εξορίστων. Νομίζομε όμως, ότι είναι καιρός να επέμβει η Ούννρα και ο Ερυθρός Σταυρός για να σταματήσουν τα σχέδια των λαοπροβλήτων. Εκτός αν

²⁷ Διαμάντης Θεόφιλος, *Η οργάνωση της ζωής στις πολιτικές φυλακές και στους τόπους εξορίας: Κοινωνικές και Οικονομικές διαστάσεις του πολιτικού εγκλεισμού κατά την περίοδο 1945-1967*, Διδακτορική διατριβή, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2019.

²⁸ «Οι εξόριστοι Ικαρίας. Ψευδολογίες του υφυπουργείου Τύπου», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 05.07.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.110.

²⁹ Papalas, ό.π., Μαμουλάκη Έλενα, «Εθμικές και Ιδεολογικές μορφές αντίστασης: Η συμβίωση ντόπιων και εξορίστων στην Ικαρία 1946-1949», στο: *Κριτική Διεπιστημονικότητα*, 4^{ος} τόμος «Κοινωνικές Διακρίσεις», συλλογικό έργο, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2011.

³⁰ Μαμουλάκη, ό.π.

νομίζουν ότι και οι σπηλιές της Νικαριάς είναι κατάλληλες για ανθρώπινες κατοικίες.»³¹

Αρκετές από τις πέτρινες οικίες ήταν ήδη πυρπολημένες και λεηλατημένες από τις επιδρομές των γερμανικών στρατευμάτων κατά την περίοδο της Κατοχής στο νησί.³² Με την ευγενική παραχώρηση των ντόπιων κατοίκων και τη συλλογική εργασία των εξόριστων, τα ερείπια και οι τρώγλες ανακαινίστηκαν και απέκτησαν ξανά χρησιμότητα. Σε άλλες περιπτώσεις κατοικήθηκαν απομακρυσμένα κτίσματα, κυρίως αγροτόσπιτα στο βόρειο μέρος του νησιού, ενώ πολλά νοικοκυριά στριμώχθηκαν στα λιγιστά τους δωμάτια προκειμένου να περισσέψει χώρος φιλοξενίας για κάποιους εξόριστους. Σε ορισμένες διώροφες κατοικίες η πρόσβαση στον επάνω όροφο γινόταν από εξωτερική σκάλα. Τα «Πυργάρια», όπως ονομάζονται σύμφωνα με την ικαριώτικη αρχιτεκτονική αποτελούνταν από «ανώι» και «κατώι». Επάνω βρισκόταν ο «Πύργος» και αποτελούσε συνήθως την κρεβατοκάμαρα της οικίας. Ο ένας από τους δύο ορόφους παραχωρούνταν στους εξόριστους, ενώ στον άλλο έμενε η οικογένεια.³³

Η κυρία Ασημίνα Κουτούφαρη γεννημένη σ' ένα χωριό των Ραχών το 1935 σε συνέντευξή της στο ψηφιακό αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org* το 2023 αφηγείται την εμπειρία της αναφορικά με τη διαμονή των εξόριστων στο χωριό της:

*«Εμείς απέναντι έχουμε ένα σπίτι, της μάνας μου, και κάθονταν μέσα καμιά δεκαριά. Σε ένα δωμάτιο-δυο ήταν το σπίτι. Όλα τα παλιόσπιτα ήταν γεμάτα κόσμο, τα παλιά, κάτω κάθονταν οι άνθρωποι. Καλά...κι εκεί που ήταν άνθρωποι εμείς πέρα στους γονιούς μου είχαμε τρία δωμάτια, έναν πύργο και είχαμε κι έναν εξόριστο εκεί και έμενε. Αυτός ήταν ένας... από την Εύβοια, είχανε λεφτά οι γονείς του, ήταν δικηγόροι και ήρθαν και το νοικιάζανε το σπίτι και τον είχαν μέσα. Και ερχόταν και η μάνα του μαζί και κάθεται και τον μαγείρευε...».*³⁴

³¹ «Τουλάχιστον η Ούνρρα και ο Ερυθρός Σταυρός», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 17.12.1946, έτος Α', αρ. φ.11.

³² «Η έρευνα στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 25.02.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.000.

³³ Μαμουλάκη, ό.π., Ορισμός «Πυργάρη», Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων-Μηχανικών, Αρχιτεκτονική ανάλυση Παραδοσιακών Κτηρίων και συνόλων, Πρόγραμμα Ψηφιοποίησης Διατομεακού Μαθήματος 5^{ου} εξαμήνου, στο: <http://5a.arch.ntua.gr/project/18503/19310>, (ημ. πλοήγησης: 19.04.2026).

³⁴ Συνέντευξη κ^ας Ασημίνας Κουτούφαρη με θέμα: «Η Ασημίνα Κουτούφαρη και το σπιτάκι της μαμής», ερευνήτρια: Δέσποινα Ξηρού, Άγιος Πολύκαρπος Ικαρίας, 20.12.2023, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org*, Ενότητα 2, «Οι εξόριστοι του Εμφυλίου στο νησί και το σπιτάκι της μαμής», στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-26353#segment-2>, (λεπτά αφήγησης: 00:33:07-00:33:57), (ημ. πλοήγησης: 01.04.2026).

Στα προσφερόμενα δωμάτια των ντόπιων υπήρχε συνήθως μια ανεξάρτητη είσοδος, ώστε να επιτευχθεί μια μορφή ιδιωτικότητας. Σε άλλες περιπτώσεις δημιουργούνταν μία νέα είσοδος προκειμένου να έχουν πρόσβαση οι χωροφύλακες για τον έλεγχο των θαλάμων οποιαδήποτε στιγμή, δίχως να επηρεάζεται η οικογενειακή ζωή κατά την αιφνίδια εισβολή. Σε αυτή τη μορφή συγκατοίκησης οι ντόπιοι κάτοικοι και οι εξόριστοι χρησιμοποιούσαν από κοινού την αυλή ή τον κήπο της οικίας.³⁵ Η ιδιότυπη αυτή συγκατοίκηση από την αρχή έδειχνε να συμπλέει και από τις δύο πλευρές. Η κυρία Καλλιόπη Πορή θυμάται τη ζωή με τους εξόριστους στην Ικαρία όταν ήταν 7-8 χρονών. Σε συνέντευξή της στο *Istorima.org* το 2023 θυμάται:

*«Μένανε οι Ικαριώτες στο ένα και οι... Ναι, πάρα πολύ τους περιποιήθηκαν. Ανοίζανε όλα τα σπίτια και τους βάλανε μέσα τους ανθρώπους. Που δεν τους ξέρανε και δεν τους είχαν δει ποτέ. Αυτοί ήταν οι Ικαριώτες κι από κει ξεκίνησε που διαδόθηκε ότι οι Ικαριώτες είναι οι πιο φιλόξενοι άνθρωποι, ας πούμε. Απ' αυτό το πράγμα, έτσι ξεκίνησε. Μπορεί να 'ταν και δεξιοί αυτοί που ανοίζανε το σπίτι τους, στους αριστερούς. Δηλαδή δεν υπήρχε εκεί τι είσαι και τι δεν είσαι. Ήσουν εξόριστος, ήσουν άνθρωπος που είχες ανάγκη.»*³⁶

Όταν και τα ερειπωμένα ή κατεστραμμένα διαθέσιμα σπίτια εξαντλήθηκαν, τμήματα των κατοικημένων οικιών εκκενώθηκαν και μετατράπηκαν σε χώρο διαβίωσης. Στάβλοι, αποθήκες, παλιά πλυσταριά άλλαξαν χρήση και μετατράπηκαν σε θαλάμους φιλοξενίας πολιτικών κρατούμενων.³⁷ Από αφήγηση του Λάκη Σάντα³⁸ στην Αγγελική Καμαρινού διαβάζουμε:

*«Ήταν πολύ παραμελημένο και καθυστερημένο μέρος. Με δική μας πρωτοβουλία κάναμε και κοινωφελή έργα. Με ειδικούς αγωγούς φέραμε από το βουνό νερό και υδροδοτήσαμε το χωριό. Επίσης φτιάξαμε και αποχέτευση.»*³⁹

³⁵ Μαμουλάκη, ό.π.

³⁶ Συνέντευξη κ^{ας} Καλλιόπη Πορή με θέμα: «Η φύση για μένα είναι η ζωή μου: Από την Ικαρία στην Αθήνα και πίσω, μια γυναίκα διηγείται», ερευνήτρια: Χρυσάνθη Φώτη, Ικαρία, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org.*, 05.12.2023, (λεπτά αφήγησης 00:15:38 - 00:16:15), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-26203>, (ημ. πλοήγησης 28.02.2026).

³⁷ Γιώγος, ό.π.

³⁸ Ο Λάκης Σάντας μαζί με τον Μανώλη Γλέζο κατέβασαν την γερμανική σημαία από την Ακρόπολη την 31^η.05.1941. Στην Κατοχή φυλακίστηκε από τους Γερμανούς. Αγωνίστηκε στις γραμμές του Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ. και το 1947 εξορίστηκε για 8 μήνες στην Ικαρία και μεταφέρθηκε στο χωριό Χρυσόστομος. (Αγγελική Α. Καμαρινού, *Τα πέτρινα πανεπιστήμια. Ο αγώνας για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924-1947*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 3^η έκδοση, Αθήνα 2005).

³⁹ Στο ίδιο.

Με το πέρασμα των μηνών στο νησί οι εκτοπισμοί εντείνονταν με αποκορύφωμα τις αθρόες συλλήψεις τον Ιούλιο του 1947 υπό τον υπουργό Δημόσιας Τάξης, Ναπολέοντα Ζέρβα. Από την περίοδο εκείνη ο όγκος των πολιτικών κρατούμενων στο νησί ξεπέρασε σε πληθυσμό τον ντόπιο πληθυσμό που υπολογιζόταν περίπου στους 10.000 με 11.000 κατοίκους, δεδομένου ότι έφταναν στην Ικαρία 3 με 4 αφίξεις πλοίων την εβδομάδα με εκατοντάδες εκτοπισμένους. Η τοπική κοινωνία βρισκόταν απροετοίμαστη μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις, καθώς δεν είχε προηγούμενη ενημέρωση για τον αριθμό των προσώπων ή για το διάστημα της εξορίας τους στο νησί.⁴⁰

Τα προβλήματα στέγασης, σίτισης και ρουχισμού των εξόριστων αυξάνονταν διαρκώς, δίχως να επιλύονται από τις αρμόδιες κρατικές Αρχές και τους διεθνείς οργανισμούς, ακόμη κι όταν κάποιοι εξόριστοι διανυκτέρευαν προσωρινά στην ύπαιθρο. Οι εκτοπισμένοι και οι ντόπιοι κάτοικοι συνέχιζαν να διαμαρτύρονται με τηλεγραφήματα σε κρατικούς φορείς και δημοσιεύματα στον Τύπο για τις απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης και απαιτούσαν μετακίνηση σε άλλα νησιά. Σε άλλες ακραίες περιπτώσεις ζητούσαν να τους αποσταλούν αντίσκηνα για να προφυλαχθούν, έστω και προσωρινά, από τις καιρικές συνθήκες. Η Ικαρία αποδείχθηκε το μόνο κατοικημένο νησί που δέχτηκε τους περισσότερους εκτοπισμένους στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου.⁴¹

Σε κάθε περίπτωση, ο αριθμός των εξόριστων ήταν δυσανάλογα μεγάλος, συγκριτικά με το μέγεθος του νησιού. Επιπρόσθετα, η απουσία οργανωμένων χώρων διαμονής δημιουργούσε προβλήματα υγιεινής και ασθενειών. Σε άρθρο του *Ριζοσπάστη* τον Φεβρουάριο 1947 δημοσιεύτηκε επερώτηση του βουλευτή Σάμου Ε. Σοφούλη προς τον υπουργό Υγιεινής⁴² στη Βουλή, ώστε να του γνωστοποιήσει ποια μέτρα λήφθηκαν για την αντιμετώπιση του εξανθηματικού τύφου που εμφανίστηκε στην Ικαρία, λόγω των συνθηκών ακραίου συνωστισμού των εξόριστων. Απάντηση στην εν λόγω επερώτηση από την έρευνα δε βρέθηκε.⁴³ Έως τον Ιούλιο του 1948 η έκθεση του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού ανέφερε ότι ο πληθυσμός των εξόριστων στην Ικαρία ανερχόταν περίπου στα 14.000 άτομα.⁴⁴

3.1.2 Οι «θάλαμοι» στα σπίτια της Ικαρίας

Αρκετές φορές, όταν οι εξόριστοι έφθαναν στα πολύ μικρά νησιά της εξορίας τον πρώτο καιρό αντιμετωπίζονταν με δυσπιστία από τις τοπικές κοινωνίες (π.χ. Άη

⁴⁰ Μαμουλάκη, ό.π.

⁴¹ «Προβληματική η στέγαση εξοριστών», 09.03.1947, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.011.

⁴² Κυβέρνηση Δημητρίου Μαξίμου, 24.01.1947 - 29.08.1947. Υπουργός Υγιεινής, Μιχαήλ Κοτσιάνος (θητεία: 27.01.1947-29.08.1947), στο: <https://gslegal.gov.gr/government/maximou-dimitriou-2>, (ημ. πλοήγησης: 12.04.2026).

⁴³ «Επιδημία εξανθηματικού τύφου στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 26.02.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.001.

⁴⁴ Γιώγος, ό.π.

Στρατής,⁴⁵ Αντικύθηρα,⁴⁶ Γαύδος⁴⁷), οπότε χρειαζόταν χρόνος ωρίμανσης για τη σύναψη σχέσεων μέσα από αυτήν την “αναγκαστική” συνύπαρξη στον ίδιο τόπο.⁴⁸ Από το καλοκαίρι του 1946 έως το καλοκαίρι του 1947 οι πολιτικοί κρατούμενοι της Ικαρίας, παρά τις δυσμενείς συνθήκες διαβίωναν αρκετά καλύτερα από τους έγκλειστους στις οργανωμένες φυλακές της χώρας ή συγκριτικά με τους εκτοπισμένους στα υπόλοιπα νησιά της εξορίας της ίδιας περιόδου, χάρις των εκδηλώσεων συμπόνιας και της αποδοχής από τους ντόπιους κατοίκους.⁴⁹ Αρχικά, είχαν να αντιμετωπίσουν συλλογικά με την ντόπια κοινωνία το ζήτημα της στέγασης και πάντοτε, με κάποιον τρόπο οι λύσεις βρίσκονταν. Στη συνέχεια οι εξόριστοι προσπαθούσαν με απόλυτο σεβασμό προς τους ντόπιους να οργανώσουν την καθημερινότητά τους στο πλαίσιο του ημιελεύθερου καθεστώτος που τους έμελλε να βιώσουν. Η ελεύθερη κίνηση των εξόριστων από το ένα μέρος στο άλλο, οι επισκέψεις σε συνεξόριστους και ντόπιους, οι επισκέψεις συγγενών τους στην εξορία, η επαφή με τη φύση της Ικαρίας για τους εκτοπισμένους θεωρούνταν ανεκτίμητα προνόμια. Και πράγματι έτσι ήταν. Στα κοινοβιακά δωμάτια της διαμονής τους, στους «θαλάμους», όπως ονομάστηκαν ή στα ολόκληρα σπίτια οι συνθήκες διαβίωσης στηρίζονταν στην κοινωνικοποίηση και στην κολλεκτιβοποίηση των αγαθών που έρχονταν στην κατοχή τους από τις αποστολές δεμάτων ή από οποιαδήποτε άλλη προσφορά.⁵⁰ Η Kenna διακρίνει δύο μορφές κοινοβιακής οργάνωσης στις εξορίες που έχουν ως αφετηρία τη Μεταξική Δικτατορία. Αναφέρεται στις «ομάδες συμβίωσης» και στις «κολεκτίβες». Η ονομασία «κολεκτίβα» πιθανά αποδόθηκε στις ομάδες κρατούμενων που στην πλειονότητά τους ήταν Κομμουνιστές. Στις περιπτώσεις που η ομάδα απαρτιζόταν και από μέλη άλλης ιδεολογίας και οι Κομμουνιστές ήταν μειοψηφία τότε χρησιμοποιούταν η ονομασία «ομάδα συμβίωσης».⁵¹

Στα οικήματα που υπήρχαν πολλά δωμάτια γινόταν αρίθμηση 1^{ος}, 2^{ος} θάλαμος κ.τ.λ.. Σε άλλους θαλάμους δίνονταν ονομασίες (που αναγράφονταν πάνω από την πόρτα) εμπνευσμένες από αγωνιστές της Αντίστασης και διανοούμενους της Αριστεράς⁵² και

⁴⁵ Διαμάντης, ό.π..

⁴⁶ Αντώνης Φλούντζης, *Στο στρατόπεδο υγειονομικών Αντικυθήρων και στην Τρίπολη 1955-1962*, εκδόσεις Φιλιππότης, Αθήνα, 1988.

⁴⁷ Ενδεικτικά αναφέρω ένα παράδειγμα από την εμπειρία των εξόριστων στη Γαύδο κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου από την ακόλουθη μαρτυρία: «Κάθε μέρα πια κουβέντιαζαν με τα παιδιά, κουβέντα στην κουβέντα κάποιος σύντροφος τα ρώτησε: -Γιατί τόσον καιρό μας αποφεύγετε παιδιά μου και δεν μας μιλούσατε; Μας φοβόσαστε σαν άγρια θηρία; Κι η απάντησή τους ήτανε πως τους λέει ο δάσκαλός τους: - Οι εξόριστοι κομμουνιστές είναι διάβολοι, σατανάδες, αντίχριστοι, εβραίοι και ακόμα - ακόμα τρώνε και παιδιά». Γιαννόγκωνας Βασίλης, *Γαύδος. Αναμνήσεις εξορίστου*, εκδόσεις Δίφρος, Αθήνα, 1973.

⁴⁸ Καμαρινού, ό.π.

⁴⁹ Papalas, ό.π.

⁵⁰ Γιώγος, ό.π.

⁵¹ Kenna, ό.π.

⁵² Σύμφωνα με την μελέτη της Margarete Kenna για τους εξόριστους της Ανάφης στον Μεσοπόλεμο οι εξόριστοι ονομάτιζαν τους θαλάμους τους με ονόματα από μεγάλες προσωπικότητες του Κομμουνιστικού Κινήματος, όπως «Μαρξ», «Ενγκελς», «Γκόρκι», «Δημητρώφ», «Τέλμαν» και κρέμαγαν τα πορτρέτα τους στους τοίχους, (Μπουρνάζος Στρατής, «Η πολιτική εξορία στην Ελλάδα. Σκέψεις για την ιστορική μελέτη του φαινομένου», Περιοδικό *Ο Πολίτης*, Μηνιαία Επιθεώρηση, τεύχος 142, Μάρτιος 2006 στο: <https://askiarchives.eu/show/100462>, (ημ. πλοήγησης 02.05.2026).

των αδελφών κομμάτων της, όπως π.χ. θάλαμος “Ζέβγος”,⁵³ “Γληνός”,⁵⁴ “Μαρουκάκης”,⁵⁵ “Γαμβέτας”⁵⁶ κ.ά.. Σε άλλες περιπτώσεις, η ονοματοδοσία των θαλάμων γινόταν σύμφωνα με τον τόπο καταγωγής των διαμενόντων π.χ. “Κεφαλλονίτες”, “Ελευσίνα” ή και από τις συνοικίες που ζούσαν πριν τη σύλληψή τους («Εξάρχεια», «Νεάπολη», «Γκύζη» κ.ά.). Οι περισσότεροι θάλαμοι λειτουργούσαν ως κοινωνικοί χώροι, πολλές φορές και με την συμμετοχή των ντόπιων σε ανταπόδοση της φιλοξενίας από τους εξόριστους. Οι ομάδες συμβίωσης των θαλάμων οργάνωναν θεατρικές παραστάσεις και βραδιές με μουσική, πολλές φορές με μουσικά όργανα φτιαγμένα από τους ίδιους. Οι παλαιότεροι κάτοικοι ακόμη μιλούν για αυτές τις θεατρικές παραστάσεις των εξόριστων που έτυχε να παρακολουθήσουν κατά τα παιδικά τους χρόνια στην Ικαρία.⁵⁷

Οι πιο μορφωμένοι από τους εξόριστους ίδρυσαν λέσχες, στις οποίες αναπτύσσονταν πνευματικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Οι θάλαμοι συχνά λειτουργούσαν ως μορφωτικά κέντρα για τα αναλφάβητα μέλη τους, τα οποία όταν απολύονταν από την εξορία γνώριζαν γραφή και ανάγνωση, ενώ κάποιοι άλλοι εξόριστοι είχαν αποκτήσει και μουσική παιδεία, μια ευκαιρία που στον πρότερο βίο τους δε θα την είχαν.⁵⁸ Στο χωριό Θέρμα, η Κεντρική Επιτροπή Εξόριστων είχε δημιουργήσει δανειστική βιβλιοθήκη για την επιμόρφωση των εξόριστων με πλούσια συλλογή σε βιβλία.⁵⁹ Τα ιδεολογικά μαθήματα και οι αρχές του Μαρξισμού διδάσκονταν μόνο σε οργανωμένα μέλη του κινήματος. Σύμφωνα με τη μαρτυρία της Σόνιας Ρενιέρη, εξόριστης στην Ικαρία, τα ιδεολογικο-πολιτικά μαθήματα γίνονταν κυρίως σε Άγιο Κήρυκο και

⁵³ Στέλεχος του ΚΚΕ, δάσκαλος παλιός Ακροναυπλιώτης. Κατά τη διαμονή του στην Θεσσαλονίκη το Μάρτη του 1947 δολοφονήθηκε από στρατολογημένο άντρα της Ασφάλειας. Ο Ζέβγος επρόκειτο να καταθέσει σε επιτροπή του ΟΗΕ για την τρομοκρατία στην ύπαιθρο μετά την Συμφωνία της Βάρκιζας, στο: «Εδώ δολοφονήθηκε ο Γιάννης Ζέβγος...», Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 07.06.2024, <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/edo-dolofonithike-o-giannis-zevgos/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

⁵⁴ Κομμουνιστής διανοούμενος, εκπαιδευτικός, φιλόσοφος και οραματιστής της έννοιας της “λαϊκής παιδείας”, στο: «Ο κομμουνιστής Δημήτρης Γληνός», Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 22.08.2018, <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/o-kommounistis-dimitris-glinos/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

⁵⁵ Στέλεχος του ΚΚΕ. Συνετέλεσε ως πρωτεργάτης στην ίδρυση των πρώτων οργανώσεων του ΚΚΕ στην Σάμο. Για την κομμουνιστική του δράση φυλακίστηκε και βασανίστηκε μέχρι θανάτου στην Γενική Ασφάλεια το 1936, στο: «Δημήτρης (Μήτσος) Μαρουκάκης - Ο πρωτεργάτης της Οργάνωσης του ΚΚΕ στη Σάμο που η δικτατορία του Μεταξά «αυτοκτόνησε» από την ταρατσα της Γενικής Ασφάλειας», Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 13.10.2021, <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/dimitris-mitsos-maroukakis-o-protergatis-tis-organosis-tou-kke-sti-samo-pou-i-diktatoria-tou-metaksa-aftoktonise-apo-tin-taratsa-tis-genikis-asfaleias/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

⁵⁶ Μέλος της ΟΚΝΕ και του ΚΚΕ. Φυλακίστηκε στον Πειθαρχικό Ουλαμό Καλπακίου και στις φυλακές Αίγινας, Κέρκυρας, Αη-Στράτη, Ακροναυπλίας, Πύλου, στο: «Μορφές του ΚΚΕ και των ταξικών αγώνων - Κώστας Γαμβέτας», Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 07.12.2018, <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/morfes-toy-kke-kai-ton-tajikon-agonon-kostas-gamvetas/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

⁵⁷ Διαμάντης, ό.π., Καμαρινού, ό.π.

⁵⁸ Γιώγος, ό.π., Καμαρινού, ό.π.

⁵⁹ Διαμάντης, ό.π.

Εύδηλο σε κλειστές ομάδες παλιών μελών. Ένας από τους υπεύθυνους της μαρξιστικής επιμόρφωσης στον Εύδηλο το 1948 ήταν ο συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης.⁶⁰

Έχει ενδιαφέρον να μεταφερθούμε στην ατμόσφαιρα από τη ζωή σ' έναν θάλαμο στον Άγιο Δημήτριο Ικαρίας από την δημοσιευμένη επιστολή του εξόριστου συντάκτη του *Ριζοσπάστη* Σπύρου Λιναρδάτου ⁶¹ τον Απρίλιο του 1947.

«Ικαρία, 15 Απριλίου

Από την περασμένη Παρασκευή ξαναγύρισε εδώ ο χειμώνας. Ένας δαιμονισμένος γρέγος (βορειοδυτικός άνεμος) μας έχει κλείσει για καλά στα σπίτια. Από το παράθυρο αντικρύζουμε πέρα τη θάλασσα που χοροπηδάει μανιασμένη. Γύρω μας τα δέντρα βογγούν νυχτοήμερα, σα να κυλάνε μεγάλοι καταρράκτες. Για να πας ως το πηγάδι για νερό σκεπάζεσαι καλά με το παλτό σου, αν έχεις και πάλι τουρτουρίζεις από το κρύο. Πρήζονται τα μάτια σου από τη σκόνη. Το μεσημέρι και το βράδι ακούς την ίδια πάντα ώρα την φωνή του μάγειρα (εξόριστου), που διαλαλεί πως ετοιμάστηκε το φαγητό (φασόλια ή μακαρόνια στην καλύτερη περίπτωση). Βιάζεις το βήμα σου για να γλιτώσεις από το κρύο και τον αέρα.

Μα πιο μαρτυρικές είναι πάλι οι νύχτες. Ούτε δυο κουβέρτες δε σε φτάνουν για να ζεσταθείς Απρίλης μήνας. Αν δεν έχεις πρωινή δουλειά περιμένεις να σηκωθεί ο πλαϊνός σου για να ρίξεις κανένα ρούχο ακόμη πάνω σου, για να σε πάρει ο ύπνος κανένα τέταρτο της ώρας. Απ' τα πατώματα, τις χαραμάδες, τα σπασμένα τζάμια ο αέρας μπαίνει, τρυπώνει κάτω από τα σκεπάσματα· σε κάνει κι' ανατριχιάζεις. Σηκώνεσαι με το κεφάλι βαρύ και με κρυάδες.

Μα τούτες οι χειμωνιάτικες μέρες μέσα στην καρδιά της άνοιξης έχουν και την καλή τους πλευρά. Όλη μέρα κλεισμένος με τους συνεξόριστους στα μικρά και κρύα δωμάτια έχεις τόσα ν' ακούσεις, τόσα να μάθεις... ο καθένας είναι και μια ιστορία, μια ατελείωτη ιστορία, γιατί ατελείωτη και συναρπαστική στις πιο μικρές της λεπτομέρειες είναι η ιστορία του λαού μας αυτά τα τελευταία χρόνια.»⁶²

Και στο αμέσως επόμενο άρθρο του στο ίδιο φύλλο ο Λιναρδάτος περιγράφει διάφορες καθημερινές εικόνες από τις συνθήκες διαβίωσης με τους συνεξόριστούς του στο θάλαμό τους:

⁶⁰ Καμαρινού, ό.π.

⁶¹ Ο Σπύρος Λιναρδάτος εξορίστηκε στην Ικαρία στις αρχές Μάρτη του 1947 αρχικά στον Εύδηλο. Η επιστολή γράφηκε κατά τις ημέρες του Πάσχα της ίδιας χρονιάς. («Οι εξόριστοι στην Ικαρία. Η πρώτη ανταπόκριση του εκτοπισμένου συντάκτη μας Σπ. Λιναρδάτου», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.03.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.013).

⁶² «Οι καμπάνες χτυπάνε για τους εξόριστους.... Το κρύο, η πείνα, οι κίνδυνοι γίνονται τραγούδι. Η Αθήνα μέσα σ' έναν θάλαμο», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 23.04.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.048.

«Μα δεν προλαβαίνεις να πικραθείς και να καρφωθείς σ' αναμνήσεις εδώ μέσα. Αυτός ο θάλαμος - το σπίτι της εξορίας σου γίνεται μέρα με την ημέρα σπίτι σου κι αυτοί γύρω σου αδέρφια της πικρής, μα γόνιμης και περήφανης ζωής σου.

Πού να σ' αφήσουν αυτά τα χαρούμενα πουλιά – οι επονίτες του πλαϊνού δωματίου να πέσεις σε συλλογή και στεναχώρια! Αυτοί ξυπνάνε τουρτουρίζοντας απ' το κρύο και την εναντιότητα του καιρού την κάνουν τραγούδι, όπως τραγούδι κάνουν την πείνα τους, τους κινδύνους και την ταλαιπωρία τους, την ίδια την εξορία τους. Το μεσημέρι σου 'χουν στο τραπέζι και μια καινούργια έκπληξη. Τη μια η τζαζ με τα κουταλοπίρουνα, την άλλη κανένα ομαδικό παιχνίδι για να ξεκαρδιστούμε στα γέλια.

Το Πάσχα βαλθήκαμε να το περάσουμε όσο μπορούσαμε καλύτερα. Και μια που ο καιρός δε μας επέτρεπε να κάτσουμε έξω στην πλατεία του χωριού, όπως υπολογίζαμε, το γλέντι μας γιορτάσαμε στα σπίτια και στη Λέσχη μας.»⁶³

Δυο μήνες αργότερα οι καθημερινές αυτές συνήθειες ανατράπηκαν λόγω των έκτακτων περιοριστικών μέτρων που επιβλήθηκαν το καλοκαίρι του 1947. Στο εξής οι πολιτικοί κρατούμενοι θα εκτίουν την εξορία τους στο πλαίσιο της “πειθαρχημένης διαβίωσης”. Τα τραγούδια με τις ομαδικές δραστηριότητες και οι λέςσες έπαυσαν απότομα. Όλα τα χωριά και τα κτίσματα που στέγαζαν εξόριστους μετονομάστηκαν σε “στρατόπεδα πειθαρχημένης διαβίωσης”, ενώ σε κάποιες οικίες τοποθετήθηκε εξωτερικά συρματόπλεγμα με φρουρά της χωροφυλακής. Μια αφήγηση του Αντώνη Καλαμπόγια στο αυτοβιογραφικό του έργο «Ικαρία. Ο Κόκκινος Βράχος», αναφέρει πως οι μαθήτριες που πήγαιναν στο Γυμνάσιο πέρναγαν κάθε πρωί απέξω από το συρματόπλεκτο στρατόπεδο, ένα ερειπωμένο σπίτι που ήταν κλεισμένος και προσέφεραν ένα κατσαρόλι με ζεστό τσάι σε ομάδα κρατούμενων. Οι σκοποί της χωροφυλακής τους επιτίθονταν λεκτικά με προσβολές και απειλές, αλλά αυτές τους αγνοούσαν.⁶⁴

Η παρουσίαση των εξόριστων στον σταθμό της χωροφυλακής γινόταν τρεις φορές την ημέρα, οι αιφνιδιαστικοί έλεγχοι στους θαλάμους από τους χωροφύλακες εντατικοποιήθηκαν, όπως και οι ξυλοδαρμοί για την αποκόμιση της υπογραφής μετανοίας. Στο ίδιο πλαίσιο των περιοριστικών μέτρων απαγορεύτηκαν οι επισκέψεις των συγγενών τους στο νησί, αλλά και οι σχέσεις μεταξύ των θαλάμων. Οι εξόριστοι έπρεπε ταυτόχρονα να κόψουν τις σχέσεις με τους ντόπιους κατοίκους -πράγμα που θα μεγάλωνε τις δυσκολίες τους-, προκειμένου να εκπληρωθεί ο κύριος στόχος του καθεστώτος: η απόσπαση δήλωση μετανοίας.

⁶³ «Ο θάλαμος - σπίτι της Ικαρίας», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 23.04.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.048.

⁶⁴ Καλαμπόγιας Αντώνης, «Ικαρία. Ο Κόκκινος Βράχος», εκδόσεις *Σύγχρονη Εποχή*, 2^η έκδοση Αθήνα, 2019.

3.2 Η διαβίωση στην εξορία των Φούρνων Ικαρίας

Στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου η εκτόπιση στους Φούρνους, στα ανατολικά της Ικαρίας υπήρξε μια δύσκολη πραγματικότητα τόσο για τους εξόριστους, όσο και για τους ντόπιους. Το σύμπλεγμα νησιών «Φούρνοι Κορσεών» αναγνωρίστηκαν ως κοινότητα της Επαρχίας Ικαρίας το 1918.⁶⁵ Σήμερα αποτελούν έναν από τους δύο Δήμους της Περιφερειακής Ενότητας Ικαρίας.⁶⁶ Η συστάδα των νησιών ήταν μακριά από τα αστικά κέντρα, ενώ η πρόσβαση σε αυτά ήταν πολύ δύσκολη. Για το λόγο αυτό το ελληνικό κράτος έδειχνε την ίδια αδιαφορία για τις υποδομές τους, όπως και στην Ικαρία. Το νησάκι Φούρνοι που προορίστηκε ως δυσμενής τόπος εξορίας χαρακτηριζόταν στην κυριολεξία ως “ξερονήσι”, όπως συνήθιζαν να αποκαλούν οι εκτοπισμένοι τα νησιά της εξορίας, λόγω της απομόνωσης και του άγονου τοπίου τους. Η υδροδότηση του νησιού και το αποχετευτικό σύστημα ήταν ανύπαρκτα, επίσης οι καλλιέργειες για την τροφοδοσία των κατοίκων ήταν ανεπαρκείς.⁶⁷ Οι κάτοικοί του ήταν λιγοστοί, κυρίως φτωχοί ψαράδες. Κάποιοι από τους παλιότερους κατοίκους είχαν ήδη μεταναστεύσει από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Αμερική για να εργαστούν με χαμηλά ημερομίσθια σε εταιρείες συντήρησης των χαλυβουργιών κοντά στο Pittsburgh της Verona των ΗΠΑ, που είχαν ιδρύσει οι πρώτες γενιές Ικαριωτών μεταναστών.⁶⁸

Στο νησάκι Φούρνοι, που έμελλε να μετατραπεί σε στρατόπεδο εκτοπισμού, οι πρώτοι εξόριστοι έφθασαν το καλοκαίρι του 1946.⁶⁹ Έως τις αρχές του Οκτωβρίου βρίσκονταν εκεί 127 πολιτικοί κρατούμενοι, ανάμεσά τους γυναίκες με παιδιά, ηλικιωμένοι, αλλά και φυματικοί. Το πιο κάτω απόσπασμα από επιστολή διαμαρτυρίας των εξόριστων τον Οκτώβριο του 1946 μας δίνει την εικόνα του νησιού και των συνθηκών διαβίωσης πάνω σε αυτό:

«Το νησί, το οποίο μας πετάζανε εδώ και ενάμισυ μήνα τώρα είναι κυριολεκτικά ένα ξερονήσι... Οι κάτοικοί του ζουν ή μάλλον ψευτοζούν, άλλοι περιμένοντας να τους ενισχύσουν οι συγγενείς τους απ’ την Αμερική, άλλοι ταξιδεύοντας για πολλούς μήνες σε ξένα μέρη ψαρεύοντας σφουγγάρια και άλλοι με το ψάρεμα που κι αυτό γίνεται με πρωτόγονα μέσα. Φτώχεια και μιζέρια περιβάλλουν τους λίγους κατοίκους που μένουν εδώ. Αυτή είναι η εικόνα που παρουσιάζει το νησί.....»

⁶⁵ Βαφέας, ό.π.

⁶⁶ Δήμος Ικαρίας και Δήμος Φούρνων Κορσεών.

⁶⁷ Papalas, ό.π.

⁶⁸ Στο ίδιο.

⁶⁹ Βαφέας, ό.π.

Οι ‘κατοικίες’ μας με χωματένιες σκεπές είνε πραγματικές τρώγλες που με τις πρώτες βροχές θα αναγκασθούμε να τις εγκαταλείψουμε. Το καθημερινό φαγητό μας είναι το λίγο ψωμί και τα λίγα όσπρια που με συνεχή διαβήματα αποσπούμε από την Ούνρα.»⁷⁰

3.3 Το Παλιό Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου

Το κτίριο του Παλιού Γυμνασίου βρίσκεται στον Άγιο Κήρυκο, την πρωτεύουσα και επίνειο του νησιού και στέγασε το γυμνάσιο και λύκειο της πόλης από το 1926 έως το 1991. Χαρακτηρίζεται από το μνημειακό τύπο αρχιτεκτονικής που κυριαρχούσε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και συγχρόνως ανήκει στην κατηγορία των μεγαλύτερων νεοκλασικών σχολικών κτιρίων που διασώζονται στη χώρα έως τις μέρες μας. Τα σχέδια του Γυμνασίου εκπονήθηκαν από το Βέλγο αρχιτέκτονα Ευγένιο Ντυμπρέ, όπως επίσης και η επίβλεψη της κατασκευής του. Κατασκευάστηκε γύρω στα 1925 από δωρεές και εμβάσματα που έστειλαν οι απόδημοι Ικαριώτες που είχαν μεταναστεύσει στην Αμερική και εγκαινιάστηκε τον Απρίλιο του 1926.⁷¹ Πρόκειται για ένα μεγαλόπρεπο, αλλά απλό στο ύφος νεοκλασικό κτίριο που αποτελείται από ισόγειο και ημιυπόγειο όροφο. Ο απώτερος στόχος των απόδημων Ικαριωτών ήταν η ίδρυση ενός μόνιμου γυμνασιακού κτιρίου που θα αποτελούσε το μεγαλύτερο εκπαιδευτικό και πνευματικό ίδρυμα στο νησί. Για το λόγο αυτό φρόντισαν τα σχέδια του κτιρίου να φέρουν τα κύρια χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού, όπως μεγάλοι όγκοι, στοές, κίονες, αετώματα, κεραμοσκεπή και εξωτερική μαρμαρίνη κλίμακα. Αρχικά το μήκος του Γυμνασίου υπολογιζόταν σε 56,06 μέτρα. Μετά την κατεδάφιση και την ανακατασκευή του, το συνολικό του μήκος περιορίστηκε στα 40,03 μέτρα, ενώ το συνολικό του εμβαδόν σε 997 τετραγωνικά μέτρα.⁷²

Το Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου ήταν μοναδικό στο νησί και κάλυψε για πολλά χρόνια την εκπαίδευση των μαθητών σε Ικαρία και Φούρνους. Στον Μεσοπόλεμο, στα τέλη 1928 με αρχές 1929 στην ανατολική πτέρυγα του υπογείου του Γυμνασίου εγκαταστάθηκε η έδρα της νέας Φιλαρμονικής, η οποία είχε δημιουργηθεί στον Άγιο Κήρυκο μεταξύ 1925-27 και στην Κατοχή διαλύθηκε.⁷³

Σε σύγκριση με άλλα μέρη της Ελλάδας, στην Ικαρία οι κομμουνιστικές οργανώσεις είχαν συγκροτηθεί αρκετά νωρίτερα με αρκετά εγγεγραμμένα και τακτικά μέλη, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω. Κατά τη δικτατορία του Μεταξά γύρω στο 1937, στις μεγάλες ανατολικές αίθουσες της αριστερής πτέρυγας του Γυμνασίου δικάστηκαν

⁷⁰ «Μας γράφουν: Οι εξόριστοι Φούρνων Ικαρίας» Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.10.1946, 30^ο έτος, αρ. φ. 9.889.

⁷¹ Τσιδεμάδου, ό.π.

⁷² «Μετατροπή του Παλαιού Γυμνασίου Αγ. Κηρύκου Ικαρίας σε Αρχαιολογικό Μουσείο», Υπουργείο Πολιτισμού, <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1504>, (ημ. πρόσβασης, 02.02.2026).

⁷³ Λομβαρδός, ό.π.

σχεδόν όλοι οι Κομμουνιστές της Ικαρίας. Πριν από τη δίκη τους είχαν συλληφθεί από την χωροφυλακή με στόχο την απόσπαση δήλωσης μετανοίας.⁷⁴

Στα χρόνια της Κατοχής στην Ικαρία και στους Φούρνους, όπως και σε άλλα νησιά του Αιγαίου κατέφθασαν ιταλικά στρατεύματα της Μεραρχίας «Cuneo» που είχαν την έδρα τους στην Σάμο.⁷⁵ Κατά το σχολικό έτος 1940-41 όλα τα σχολεία έκλεισαν. Υπολογίζεται πως μέσα στο διάστημα 1941-42 πραγματοποιήθηκαν περίπου 60 ημέρες μάθημα. Έως το τέλος της Κατοχής τα σχολεία λειτούργησαν με παύσεις και ελλείψεις σε καθηγητές και διδακτικό υλικό.⁷⁶ Η Ιταλική Κατοχή διήρκεσε στην Ικαρία από τον Μάιο του 1941 έως την συνθηκολόγηση της Ιταλίας την 8^η Σεπτεμβρίου του 1943. Μέσα σε αυτή την περίοδο, επιβλήθηκαν στους μαθητές απογευματινά μαθήματα της ιταλικής γλώσσας που λάμβαναν χώρα στις αίθουσες του Γυμνασίου. Επίσης, Ιταλοί αξιωματούχοι έδιναν διαλέξεις και πρόβαλαν προπαγανδιστικές ταινίες. Το Ε.Α.Μ. Ικαρίας, που είχε μαζικότερη απήχηση στο νησί κατάφερε να στρέψει τους μαθητές σε ανυπακοή και αντίσταση κατά αυτής της τακτικής, παρά τις συλλήψεις και τις διώξεις που επιβλήθηκαν σε εκπαιδευτικούς του Γυμνασίου, προσκείμενων στις μαρξιστικές ιδέες από τις δεκαετίες 1920 και 1930.⁷⁷

Κατά την περίοδο της Κατοχής στην Ικαρία διαπιστώνεται πως τα σχολεία επανήλθαν σε κανονική λειτουργία στο νησί από τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943. Στο Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου φοιτούσαν τότε 308 μαθητές. Πολλοί από αυτούς, που δεν είχαν μόνιμη κατοικία στον Άγιο Κήρυκο νοίκιαζαν δωμάτια με μηνιαίο ενοίκιο, το οποίο ανερχόταν στις τέσσερις οκάδες λάδι. Αυτή η μορφή αντιτίμου είχε διαμορφωθεί έτσι για τους μαθητές των απομακρυσμένων χωριών στο πλαίσιο μιας «δίκαιης» ανταλλακτικής οικονομίας.⁷⁸

Την περίοδο του Εμφυλίου, τον Φεβρουάριο του 1947 στην εφημερίδα *Νέα Ικαρία* δημοσιεύεται άρθρο για το δύσκολο αγώνα που καταβάλλεται από την ντόπια κοινωνία, ώστε το Γυμνάσιο να συνεχίσει απρόσκοπτα την λειτουργία του. Αναφέρεται επίσης ότι, έως την περίοδο εκείνη το Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου δεν συμπεριλαμβανόταν στα περιοριστικά μέτρα που οδηγούσαν στην κατάργηση ή στην υποβίβαση των Γυμνασίων και των Ημι-γυμνασίων που εφάρμοσε πρώτη η υπηρεσία του Γεωργίου Παπανδρέου στα 1930-1932 και που ολοκληρώθηκαν με το καθεστώς

⁷⁴ Λομβαρδός, ό.π.

⁷⁵ Η Μεραρχία «Cuneo», ως στράτευμα των ιταλικών κατοχικών δυνάμεων κάλυπτε τα νησιά Σάμο, Ικαρία, Φούρνους, Πάτμο, Κω, Κάλυμνο, Αστυπάλαια και Σύμη. Γενικότερα, η συμπεριφορά τους, ως κατακτητών χαρακτηρίστηκε ήπια προς τους ντόπιους κατοίκους, ενώ για ποινές χρησιμοποιούσαν την φυλάκιση και όχι τις εκτελέσεις, σε αντίθεση με τα γερμανικά στρατεύματα. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια της Κατοχής στην Ικαρία δεν σημειώθηκαν θάνατοι από τα στρατεύματα της ξενικής κατοχής. (Λομβαρδός, ό.π.).

⁷⁶ Λομβαρδός, ό.π., Papalas, ό.π.

⁷⁷ Γιώργος Χρήστος, «Η αντίσταση στην Ικαρία την περίοδο της Κατοχής», στο: *Διάλογοι ενάντια στην κρίση για τα κοινά. Προς ένα Μεσογειακό Φαντασιακό*, (επιμ.) Μ. Μπαρέλη-Γαγλία - Α. Φάκαρη εκδόσεις Ελεύθερες πτήσεις, Αθήνα, 2014, στο : <https://www.ikariamag.gr/sites/default/files/bookmataroa.pdf>, (ημ. πρόσβασης 03.03.2026, Papalas, ό.π.).

⁷⁸ Γιώργος, (2020), ό.π.

της 4^{ης} Αυγούστου. Στο άρθρο όμως εκφράζονται εμφανώς οι φόβοι υποβάθμισης ή και το οριστικό κλείσιμο του Γυμνασίου από την έλλειψη εκπαιδευτικών και των μεγάλων κενών στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Αποτυπώνεται επίσης η υποψία πως, δεν αποκλειόταν κάποιοι να «ορέγονται» να μετατρέψουν το εκπαιδευτικό κτίσμα σε φυλακές, στρατώνες ή να του αλλάξουν τη χρήση σε οτιδήποτε άλλο εξυπηρετεί τις εναλλασσόμενες κυβερνήσεις της περιόδου του Εμφυλίου.⁷⁹

Έως το Πάσχα του 1947 ο Τύπος εξακολουθούσε να δημοσιεύει άρθρα σχετικά με την υποβάθμιση του Γυμνασίου. Οι αρθρογράφοι επισημαίνουν πως η κατάσταση με τα κενά στο μαθητικό πρόγραμμα έχουν αυξηθεί και διαμαρτύρονται για την εγκατάλειψη του εκπαιδευτικού ιδρύματος.⁸⁰ Κατά την ίδια περίοδο, ο αστυνομικός διοικητής Ικαρίας δήλωσε σε επιτροπή εξορίστων, τον άμεσο εγκλεισμό των εκτοπισμένων σε στρατόπεδα.⁸¹

Τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς η χωροφυλακή εφάρμοσε νέα καταπιεστικά μέτρα προς τους 200 εξόριστους του Αγίου Κηρύκου. Απαγορεύτηκε η κυκλοφορία τους από συνοικία σε συνοικία μέσα στην κοινότητα, μέτρο που ήρθε να δυσχεράνει την δύσκολη καθημερινότητά τους. Σύμφωνα με την χωροφυλακή, οι ενέργειες αυτές αποτελούσαν προειδοποίηση για τα επόμενα σκληρότερα μέτρα που επρόκειτο να εφαρμοσθούν.⁸²

Τον Ιούλιο του 1947, ο υπουργός Δημόσιας Τάξης Ναπολέον Ζέρβας, προφασιζόμενος τον κίνδυνο μιας κομμουνιστικής εξέγερσης εν είδει «πραξικοπήματος», προέβη σε αιφνίδιες συλλήψεις ενός μεγάλου όγκου πολιτών. Οι επιχειρήσεις της χωροφυλακής κατά τη διάρκεια όλου του μήνα κατέληξαν σε χιλιάδες συλλήψεις πολιτών, τους οποίους μετέφεραν στο Τμήμα Μεταγωγών Πειραιά και στην Ψυττάλεια με σκοπό την μεταγωγή τους στα νησιά της εξορίας. Οι συλλήψεις αφορούσαν στους πολίτες που υπήρχε υπόνοια για ενεργό δράση ή συμμετοχή τους στην οργάνωση του πραξικοπήματος. Οι Αθηναίοι κρατούμενοι θα μεταφέρονταν στην Ικαρία. Οι ανακριτικές επιτροπές που θα αποστέλλονταν στα νησιά της εξορίας θα αποφάσιζαν το βαθμό ενοχής κάθε πολίτη στην «συνομοσία».⁸³

Την 15^η Ιουλίου το Γυμνάσιο μετατράπηκε σε χώρο εγκλεισμού πολιτικών κρατούμενων. Σε αυτό εγκλείσθηκαν οι πιο «επικίνδυνοι» Κομμουνιστές, τους οποίους απομόνωσαν από τους υπόλοιπους εξόριστους. Από τηλεγραφήματα και άρθρα εγκλειστων στον Τύπο γίνεται γνωστό ότι οι εξόριστοι μεταφέρθηκαν βίαια την νύχτα από τα σπίτια που έμεναν χωρίς να τους ανακοινωθεί κάποιο ένταλμα σύλληψης. Φυλακίστηκαν στο Γυμνάσιο δίχως τροφή, νερό ή οποιοδήποτε άλλο

⁷⁹ «Το γυμνάσιον», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 15.02.1947, έτος Β', αρ. φ.14.

⁸⁰ «Η παιδεία μας σε διωγμό», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 12.04.1947, έτος Β' αρ. φ.17.

⁸¹ «Οι εξόριστοι θα κλεισθούν σε στρατόπεδα;», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 13.04.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.040.

⁸² «Φυλακές- Εξορίες. Από τα ξερονήσια», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 29.06.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.105.

⁸³ «Με την άδεια των Αμερικανών νέο κύμα συλλήψεων χθες. Οι “συνομώται” εκτοπίζονται για ένα χρόνο στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 11.07.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.115.

εφόδιο. Επιπρόσθετα, τους απαγορεύθηκε κάθε επαφή με τον έξω κόσμο. Το κτίριο του Γυμνασίου ήταν περιφραγμένο εξωτερικά με συρματοπλέγμα και αυστηρή φρούρηση από χωροφύλακες, μια κατάσταση που δε συνέβαινε με τους υπόλοιπους χώρους που στέγαζαν εξόριστους στο νησί.⁸⁴ Επιπρόσθετα, στην ταράτσα διπλανού κτίσματος είχε τοποθετηθεί ένα πολυβόλο που η κάνη του εστίαζε στον προαύλιο χώρο του στρατοπέδου. Η κίνηση αυτή προειδοποιούσε τους έγκλειστους για τις συνέπειες μιας επικείμενης απόδρασης ή εξέγερσης. Μαζί με τους εξόριστους προστέθηκαν τις επόμενες ημέρες και 23 Ικαριώτες, 13 από τη Βόρεια Ικαρία και 10 από τον Άγιο Κήρυκο που συνελήφθηκαν στο πλαίσιο των μαζικών συλλήψεων της αντικομμουνιστικής πολιτικής του Ν. Ζέρβα.⁸⁵

Στο φύλλο της 31^{ης} Ιουλίου 1947 στον *Ριζοσπάστη* δημοσιεύτηκε επιστολή διαμαρτυρίας από τους εξόριστους της Ικαρίας με θέμα τον παράνομο εγκλεισμό συνολικά 130 εξόριστων, αλλά και ντόπιων κατοίκων στο Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου μετά από διαταγή του διοικητή της χωροφυλακής. Το άρθρο τιτλοφορείται «Φυλακή στην εξορία» και παρατίθεται κατάλογος με τα ονόματα των 130 «επικινδύνων», σύμφωνα με το εμφυλιακό καθεστώς.⁸⁶

Στο άρθρο «Γυμνάσιο Ικαρίας. Γράμμα σ' ένα θείο στην Αμέρικα», ο φυλακισμένος Ικαριώτης ανιψιός γράφει στον θείο του στην Αμερική:

*«Εσύ βέβαια, καλέ μας θείε, δεν τα είχες υπ' όψη σου όλα αυτά, όταν έπαιρνες την απόφαση να χτίσεις το γυμνάσιο της Ικαρίας. Το 'χτισες με τα τίμια δολάρια της βιοπάλης σου στην πιο πανοραμική θέση του Αη-Κήρυκου. Το 'χτισες με μεγάλα παράθυρα, ανοιχτά στη θάλασσα, να μπαίνουν μέσα αέρας και φως, πολύ φως. Το ονειρεύτηκες κιβωτό προόδου, φυτώριο που θα προετοίμαζε νέους επιστήμονες. Η μεγάλη σου λαχτάρα ήταν να δεις την Ικαριά σου να προοδεύει και να προκόψει κι όλος ο τόπος, η Ελλάδα πέρα για πέρα. Κι έστελνες εμβάσματα κι έστελνες γράμματα».*⁸⁷

Λίγο πριν την 15^η Αυγούστου του ίδιου έτους ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου παρήγγειλε στον Εισαγγελέα Εφετών Αιγαίου να επιληφθεί ο ίδιος την άμεση αποφυλάκιση των 130 έγκλειστων στο Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου. Επιπρόσθετα, διέταξε την άσκηση διοικητικού ελέγχου προς τις δικαστικές αρχές που ευθύνονταν για αμέλεια αναφορικά με την παράνομη κράτηση, όπως και την άσκηση ποινικής δίωξης στα όργανα της χωροφυλακής που προέβησαν στην φυλάκιση των εξόριστων

⁸⁴ «Στην Ικαρία! Άμεσος κίνδυνος ομαδικών θανάτων. Χιτλερικό στρατόπεδο αγωνιστών!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 23.07.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.125.

⁸⁵ Γιώγος, (2020), ό.π.

⁸⁶ «Φυλακή στην εξορία. Τα ονόματα των 130 “επικινδύνων”», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 31.07.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.132.

⁸⁷ «Γυμνάσιο Ικαρίας - Γράμμα σ' ένα θείο στην Αμέρικα...», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 5.8.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.136.

στο εκπαιδευτικό ίδρυμα.⁸⁸ Παράλληλα, οι εκτοπισμένοι άσκησαν προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας αναφορικά με την παράνομη διαταγή του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως για τον εγκλεισμό τους.⁸⁹

Η παράνομη κράτηση των κρατούμενων στο Γυμνάσιο εξακολούθησε. Στα τέλη Αυγούστου 1947 αναδημοσιεύτηκε στον *Ριζοσπάστη* άρθρο από την αμερικάνικη εφημερίδα *Μπάλτιμορ Σαν* με θέμα τη ζωή των εξόριστων στην Ικαρία. Στο άρθρο γίνεται αναφορά στον εγκλεισμό των 135 προσώπων στο Γυμνάσιο και στον περιορισμό τους από τους υπόλοιπους εκτοπισμένους στο νησί. Ανάμεσά τους βρίσκονταν υψηλόβαθμα στελέχη του Ε.Α.Μ., όπως ο γενικός γραμματέας του Μήτσος Παρτσαλίδης και άλλα συνδικαλιστικά στελέχη, όπως ο γενικός γραμματέας του Αγροτικού Κόμματος (Α.Κ.Ε.) και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Ε.Α.Μ. Κώστας Γαβριηλίδης κ.ά.. Στην ερώτηση του δημοσιογράφου για τις συνθήκες διαβίωσης των εγκλειστων στο Γυμνάσιο, ο Παρτσαλίδης εξέφρασε το παράπονο πως τους έκλεισαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, μια ενέργεια που θεωρούσε αντισυνταγματική και ζητούσε από τον αμερικάνικο Τύπο να εναντιωθεί προς όλα τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Ελλάδα.⁹⁰

Την ίδια περίοδο οι εγκλειστοί εξόριστοι μεταφέρθηκαν σε άλλο συρματοπλεκτο στρατόπεδο που δημιουργήθηκε στην περιοχή. Οι φήμες για τη μετεγκατάσταση σε αυτό των εξόριστων είχαν ήδη ξεκινήσει να διαδίδονται από τα μέσα Απριλίου 1947. Από την έρευνα φαίνεται πως το Γυμνάσιο λειτούργησε ως χώρος εγκλεισμού τουλάχιστον έως τον Σεπτέμβρη του ίδιου έτους, στο οποίο εγκλείσθηκαν και βασανίστηκαν ντόπιοι κάτοικοι για την αριστερή τους δράση ή και τη συνεργασία τους με το Ε.Α.Μ./Κ.Κ.Ε. και τις οργανώσεις του ΚΚΕ Ικαρίας.⁹¹

Η τοπική κοινωνία χρησιμοποίησε το σχολικό συγκρότημα του Γυμνασίου για τις τάξεις του γυμνασίου και λυκείου έως το 1991. Από τότε επίσης χρονολογούνται οι πρώτες ενέργειες για την εγκατάσταση του Τοπικού Ιστορικού Αρχείου σε τμήμα του Παλιού Γυμνασίου, το οποίο δε χρησιμοποιούνταν πια για σχολική χρήση. Πρόκειται για την αρχειακή συλλογή Ικαρίας και Φούρνων. Οι διεργασίες εγκατάστασης του αρχείου ολοκληρώθηκαν αρκετά αργότερα, όπως θα εξηγήσω παρακάτω. Το 1996 το κτίσμα χαρακτηρίστηκε διατηρητέο με απόφαση του Υπουργού Αιγαίου. Το 2002 ιδρύθηκε η Τοπική Αρχειακή Συλλογή στην Ικαρία υπό την εποπτεία των ΓΑΚ - Αρχείων Νομού Σάμου. Η επίσημη λειτουργία της ξεκίνησε το 2007 στις νεότερες αίθουσες του Γυμνασίου που βρίσκονται σε παρακείμενο κτίσμα με το ίδιο αρχιτεκτονικό στυλ. Το 2009 το δημοτικό συμβούλιο Αγίου Κηρύκου, επί δημαρχίας

⁸⁸ «Διετάχθη η αποφυλάκιση των εξοριστών Ικαρίας. Δίωξη των υπευθύνων που ανέχθηκαν το έγκλημα. Εντολή του εισαγγελέως του Αρείου Πάγου», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 15.8.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.145.

⁸⁹ «Επαναφέρονται εν ισχύ οι περιορισμοί δια τους εκτοπιζόμενους εις Ικαρίαν», Εφημερίδα *Εμπρός*, 04.01.1948, περίοδος Β', αρ. φυλ. 876.

⁹⁰ «Δηλώσεις του σ. Παρτσαλίδη σε αμερικάνικη εφημερίδα. Μόνη λύση η εφαρμογή προτάσεων του Ε.Α.Μ.- Η ζωή των εξοριστών στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 27.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.154.

⁹¹ Γιώγος, ό.π.

Θ. Θεοδωράκη παραχώρησε το Παλιό Γυμνάσιο στο Υπουργείο Πολιτισμού με την προϋπόθεση να ιδρυθεί στο ιστορικό κτίσμα αρχαιολογικό μουσείο με την ιστορία και τον πολιτισμό του νησιού. Έτσι λοιπόν το κτίσμα αποκαταστάθηκε και ανακατασκευάστηκε σύμφωνα με την αρχική του μορφή.⁹²

Έως σήμερα στο ανακαινισμένο κτίριο του Παλιού Γυμνασίου Αγίου Κηρύκου λειτουργεί το Αρχαιολογικό Μουσείο, η Τοπική Αρχαιακή Συλλογή, η Ικαριακή Βιβλιοθήκη, όπως και η Γενική Βιβλιοθήκη του νησιού. Πέραν όμως των παραπάνω χρήσεων, το σύνολο του κτίσματος αποτελεί έναν σπουδαίο ιστορικό χώρο για την τοπική κοινωνία και τοπόσημο του νησιού.⁹³

3.4 Το συρματοπλεκτο στρατόπεδο Ξηροκάμπου στον Άγιο Κήρυκο

Με την έλευση του 1947 οι κάτοικοι της Ικαρίας είχαν ήδη αντιληφθεί το σχέδιο των κυβερνητικών Αρχών και την πρόθεσή τους να μετατρέψουν το νησί τους σε εκτεταμένο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Οργανωμένα κτίσματα φυλακών δεν υπήρχαν κι έτσι οι πολιτικοί κρατούμενοι στοιβάζονταν, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, όπου τους διέθεταν κάποιον ελεύθερο χώρο ή κατοικία. Σε άρθρο της εφημερίδας *Νέα Ικαρία* την 18^η Ιανουαρίου 1947 δημοσιεύτηκε ακόμη μία διαμαρτυρία αναφορικά με την έκταση του στεγαστικού και επισιτιστικού ζητήματος στην Ικαρία. Από τον συντάκτη γίνεται πρόταση στις κοινότητες του νησιού να απευθυνθούν σε αρμόδιους κρατικούς φορείς, όπως τον νομάρχη και τη δευτεροβάθμια επιτροπή Σύρου έως τα υπουργεία Δημόσιας Τάξης και Εσωτερικών, ώστε να αποτραπεί η αποστολή άλλων εξόριστων στην Ικαρία και να ματαιωθεί το σχέδιο για μετατροπή του νησιού σε μόνιμο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Έως την περίοδο εκείνη κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί τι επρόκειτο να ακολουθήσει.⁹⁴

Το *Δόγμα Τρούμαν*, ο λόγος που εκφώνησε ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Χάρι Τρούμαν ενώπιον του αμερικανικού Κογκρέσου την 12^η Μαρτίου 1947 ανακοίνωνε την υποστήριξη των Η.Π.Α. στις οικονομικές και στρατιωτικές ανάγκες της Ελλάδας, προκειμένου να την αποτρέψει από την κομμουνιστική απειλή. Η αμερικανική υποστήριξη σηματοδοτούσε την έντονη ανάμειξη των Η.Π.Α. στην πολιτική της χώρας. Συγχρόνως, οι Η.Π.Α. για πρώτη φορά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αναδεικνύονταν ως υπερδύναμη στο παγκόσμιο πεδίο. Στην Ελλάδα, στο διάστημα 1947 με 1949 χορηγήθηκαν περίπου 345,5 εκατομμύρια δολάρια για τη στρατιωτική ενίσχυση.⁹⁵

⁹² Απόφαση Υπουργείου Αιγαίου υπ' αρ. ΔΠΑ/2804/22-5-96, ΦΕΚ 629/Δ/14-06-1996, Υπουργείο Πολιτισμού, «Μετατροπή του Παλαιού Γυμνασίου Αγ. Κηρύκου Ικαρίας σε Αρχαιολογικό Μουσείο», στο: <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1504>, (ημ. πρόσβασης, 02.02.2026).

⁹³ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) - τμήμα Ικαρίας, <https://www.ikaria.gov.gr/index.php/ikarian-archives.html>, (ημ. πλοήγησης, 03.03.2026).

⁹⁴ «Όχι στρατόπεδο συγκέντρωσης», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 18.01.1947, έτος Β΄ φ.13.

⁹⁵ Βόγλης, ό.π.

Οι συλλήψεις σε Αθήνα, Πειραιά και στην Περιφέρεια, υπό τον υπουργό Δημόσιας Τάξης Ν. Ζέρβα⁹⁶ πραγματοποιούνταν σε καθημερινή βάση με τελικό προορισμό τα νησιά της εξορίας. Σύμφωνα με τηλεγράφημα του εξόριστου συντάκτη του Ριζοσπάστη Σπύρου Λιναρδάτου τον Απρίλη του 1947, στην Ικαρία βρίσκονταν τότε 1.800 εξόριστοι. Ο Λιναρδάτος είχε μεταφερθεί στις Ράχες που ήταν ένα από τα πρώτα και πολυπληθέστερα μέρη του νησιού που στέγασαν εξόριστους. Την περίοδο εκείνη ο αστυνομικός διοικητής Ικαρίας ενημέρωσε επιτροπή εξόριστων για επικείμενο εγκλεισμό τους σε στρατόπεδο. Οι εξόριστοι, ήδη ανάστατοι από τις στερήσεις, είχαν επιπλέον να αντιμετωπίσουν την απειλή του περιορισμού της μικρής ελευθερίας τους στην έτσι κι αλλιώς δύσκολη διαβίωσή τους πάνω στο νησί.⁹⁷

Έως τα μέσα Ιουλίου του 1947 οι πολιτικοί εξόριστοι στον Άγιο Κήρυκο βίωσαν την εφαρμογή των εξαγγελθέντων καταπιεστικών μέτρων και τις διώξεις της χωροφυλακής. Ένα από τα νέα μέτρα αφορούσε στον εγκλεισμό των 130 “επικίνδυνων” εξορίστων στο Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου. Έτσι δημιουργήθηκε μια φυλακή στην εξορία. Την ίδια περίοδο παρατηρήθηκε από την τοπική κοινωνία και τους πολιτικούς κρατούμενους η εκφόρτωση αντίσκηνων, συρματοπλέγματος και υλικού για τη δημιουργία στρατοπέδου χιτλερικού τύπου. Επρόκειτο για σχέδιο κατασκευής συρμάτων στρατοπέδων πάνω στα στρατόπεδα, ενώ η αμερικάνικη βοήθεια σε στρατιωτικό υλικό είχε ξεκινήσει να καταφθάνει στην χώρα. Πολλοί από τους πολιτικούς κρατούμενους είχαν ήδη τη δυσάρεστη εμπειρία των στρατοπέδων συγκέντρωσης από την περίοδο της Κατοχής ή της πιο πρόσφατης της Ψυττάλειας, όπου για πολλούς υπήρξε μεταγωγικός σταθμός για την Ικαρία. Κατά την ίδια περίοδο επίσης συγκροτούνταν στο νησί ομάδες Μ.Α.Υ.⁹⁸

Από τηλεγράφημα στον Ριζοσπάστη των μελών της Κεντρικής Επιτροπής του Ε.Α.Μ. που υπογράφουν οι Μ. Παρτσαλίδης, Κ. Γαβριηλίδης, Σ. Ηλιόπουλος και Ε. Πρωιμάκης λίγο πριν τον εγκλεισμό τους στο Γυμνάσιο διαβάζουμε:

«Υψώνομεν φωνή διαμαρτυρίας και καλούμεν κάθε ελεύθερον άνθρωπον προς προάσπισιν των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Άστεγοι, πεινώντες εν Ικαρίαν ζητούμεν από τους υπευθύνους της τραγωδίας μας κυβερνώντες, άμεσον εγκατάστασίν μας στα δημόσια και ιδιωτικά κενά οικήματα Ικαρίας και την χορήγηση τροφής και φαρμάκων. Αποκρούομεν αποφασιστικώς και καταδικάζομεν

⁹⁶ Ο Ναπολέων Ζέρβας κατά τη διάρκεια της Κατοχής ήταν επικεφαλής του ΕΔΕΣ και στις εκλογές του 1946 αρχηγός του *Εθνικού Κόμματος Ελλάδος*. Στο διάστημα από τον Ιανουάριο έως τον Αύγουστο 1947 διετέλεσε υπουργός Δημόσιας Τάξης, (Βόγλης, ό.π.).

⁹⁷ «Οι εξόριστοι θα κλεισθούν σε στρατόπεδα;», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 13.04.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.040.

⁹⁸ Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου, παραστρατιωτικές ένοπλες ομάδες, συγκροτήθηκαν από το Γενικό Επιτελείο Στρατού τον Οκτώβρη του 1946 με στόχο την άμυνα ενάντια στον Δ.Σ.Ε. (Γιώγος, (2020), ό.π.), «Η Ικαρία μόνιμο στρατόπεδο αιχμαλώτων», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.07.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.106, σ.1, «Ο κυρίαρχος της Ψυττάλειας. Η πρώτη ανταπόκριση από την Ικαρία του συλληφθέντος συντάκτη μας Δ. Χατζή», Εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, 16.07.1947, περίοδος Β', έτος Γ', αρ. φ. 868.

κατηγορηματικώς πάσαν σκέψιν εγκαταστάσεως στρατοπέδου συγκεντρώσεως ως ενέργειαν αφεύκτου φυσικής εξοντώσεως και καθιστώμεν την κυβέρνησιν υπεύθυνον δια τας αναποφεύκτους συνεπείας της τοιαύτης καταστάσεως». ⁹⁹

Μέρα με τη μέρα, οι караβιές κατέφθαναν στην Ικαρία με εκατοντάδες εκτοπισμένους. Το προβλεπόμενο σχέδιο ήταν η δημιουργία συρματοπλεκτου στρατοπέδου που θα περιέκλειε 10.000 πολιτικούς κρατούμενους, ένα σχέδιο που τότε στάθηκε ανέφικτο για τόσο πληθυσμό εξόριστων. Όπως θα δούμε, οι εξόριστοι λόγω του όγκου τους αναγκαστικά θα διασκορπιστούν σε ολόκληρο το νησί. Οι χωροφύλακες επιπλέον πίεζαν τους νέους του νησιού να γίνουν ΜΑΨΔΕΣ. Ο διοικητής της χωροφυλακής έφερε στο εξής τον τίτλο του στρατοπεδάρχη, ¹⁰⁰ ενώ η υπηρεσιακή ονομασία του στρατοπέδου ήταν «Μικρό Στρατόπεδο Ικαρίας». ¹⁰¹

Έως τα τέλη Αυγούστου του 1947 το συρματοπλεκτο στρατόπεδο Αγίου Κηρύκου είχε ήδη δημιουργηθεί. Το μέρος που επιλέχθηκε ήταν ο Ξηρόκαμπος λίγο πιο έξω από τον Άγιο Κήρυκο, ένα ξηρό, ακατοίκητο και άνυδρο μέρος του νησιού και παλιοί αμπελώνες. Το στρατόπεδο κατασκευάστηκε από 40 στρατιώτες του μηχανικού σώματος του Ελληνικού Στρατού. Ο χώρος, που έναν μήνα πριν είχε κριθεί από επιτροπή ανώτερων αξιωματούχων ως ακατάλληλος για τη δημιουργία συρματοπλεκτου στρατοπέδου, εν τέλει χρησιμοποιήθηκε για τον αρχικό τους στόχο. ¹⁰²

Το στρατόπεδο περιφράχτηκε με σύρμα, ανοίχτηκαν τα φρεάτια, τοποθετήθηκαν 20 τρύπιες σκηνές ¹⁰³ και ο χώρος περιφρουρούνταν από σκοπιές χωροφυλάκων. Οι συνθήκες διαβίωσης μέσα από το συρματοπλεγμα χαρακτηρίζονταν άκρως ακατάλληλες. Τουαλέτες δεν υπήρχαν κι αυτό αποτελούσε πρόβλημα για τις 5 γυναίκες που βρίσκονταν εκείνη την περίοδο έγκλειστες μαζί με τόσο αντρικό πληθυσμό. Η κράτηση των εξόριστων γινόταν σε συνθήκες έντονου συνωστισμού, ενώ παράλληλα ετοιμαζόταν και το στήσιμο περισσότερων αντίσκηνων. Πιο πέρα είχε δημιουργηθεί ένα δεύτερο στρατόπεδο με 700 εξόριστους από τη Θράκη, στο οποίο εγκλείστηκαν 280 γυναίκες με μωρά παιδιά ηλικίας από 2 μηνών έως δύο ετών.

⁹⁹ «Μήνυμα από την Ικαρία: Προμελετημένες οι εσκεμμένες συλλήψεις», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.07.1947, 31° έτος, αρ. φ. 10.119.

¹⁰⁰ «Γράμματα από την Ικαρία: 9.200 εξόριστοι λιμοκτονούν», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.07.1947, 31° έτος, αρ. φ. 10.126.

¹⁰¹ «Ο “κατευνασμός” διατηρεί το αίσχος των στρατοπέδων. Κατάσταση που ατιμάζει τη χώρα», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 21.09.1947, 31° έτος, αρ. φ. 10.176.

¹⁰² «Εξόριστοι-Στρατόπεδο στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 26.08.1947, 31° έτος, αρ. φ. 10.153.

¹⁰³ Στο στρατόπεδο στο Τρίκερι, η εξόριστη Θεοδώρα Βικτωρία την περίοδο 1948-1951 αναφέρεται σε «αμερικάνικου τύπου» αντίσκηνα, πιθανά υλικό της αμερικάνικης αποστολής, στα οποία οι εξόριστες ήταν υποχρεωμένες να στήνουν όταν ήταν υπεράριθμες πάνω στο νησί. Τα αντίσκηνα ήταν χωρητικότητας είκοσι ανθρώπων, παρόλα αυτά οι γυναίκες στοιβάζονταν πενήντα, ίσως και περισσότερες μέσα σε αυτά. (Θεοδώρα Βικτωρία κ.ά., *Στρατόπεδο γυναικών. Εννέα θαμμένα τετράδια με αφηγήσεις κρατούμενων γυναικών στα στρατόπεδα Χίου, Τρίκερι, Μακρονήσου στα χρόνια εμφυλίου πολέμου 1947-1951*, αυτοέκδοση, Αθήνα, 1976).

Την ίδια περίοδο μετακινήσεις σε υπαίθρια στρατόπεδα σημειώθηκαν και σε άλλα νησιά της εξορίας, όπως στην Ανάφη, στη Λήμνο, στον Άη Στράτη, στη Μακρόνησο, στη Γυάρο και στην Καληράχη Θάσου.¹⁰⁴ Τα στρατόπεδα Μακρονήσου, Γυάρου και αργότερα στη Χίο και στο Παλαιό Τρίκερι λειτούργησαν ως τα κυριότερα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Από αυτά, μόνο της Μακρονήσου λειτουργούσε ως στρατόπεδο «διαφώτισης», ενώ τα υπόλοιπα στρατόπεδα στα νησιά και στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά κύριο λόγο υπήρξαν στρατόπεδα κράτησης.¹⁰⁵

Την 27^η Αυγούστου 1947 οι έγκλειστοι στο Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο του Ξηροκάμπου, σύμφωνα με το νομοθέτημα της “πειθαρχημένης διαβίωσης”. Για τις ακριβείς συνθήκες εγκλεισμού που επικρατούσαν στο συρματοπλεκτο στρατόπεδο Ξηροκάμπου διαβάζουμε στον *Ριζοσπάστη*:

*«Παρά πάσαν επιταγήν Νόμου και Ηθικής, μεσημβρίαν 27^{ης} λήγοντος μετήχθημεν βιαίως Στρατόπεδον Συγκεντρώσεως έξωθι Αγίου Κηρύκου εγγράφω διαταγή στρατοπεδάρχου ταγματάρχη Κονταράκια ριφθέντες εντός φλεγόμενων υπό καύσωνος σκηνών. Στενώτατος χώρος στρατοπέδου τελείως άδενδρος, άνευ επαρκούς ύδατος και αγνώστου χημικής συστάσεως και μικροβιολογικής περιεκτικότητας, άνευ αποχωρητηρίων, δρίθων σκορπιών και άλλων δηλητηριωδών ερπετών, εν μέσω χαλασμάτων παλαιωμένων ερειπωμένων κτισμάτων απεριγράπτου υγρασίας, καθιστούν αδιανόητον και ολιγόωρον έστω διαμονήν ανθρωπίνων υπάρξεων. Μεταχθέντες εν οίς πέντε γυναίκες, φυματικοί και φιλάσθενοι διατρέχουν άμεσον κίνδυνον υγείας.»*¹⁰⁶

Στους κρατούμενους απαγορεύτηκε κάθε επίσκεψη και έξοδος, ούτε για λόγους ιατρικής περίθαλψης. Στο στρατόπεδο υπήρχαν άρρωστοι με κρούσματα πλευρίτιδας, αλλά και φυματικοί εξόριστοι, στους οποίους απαγορεύτηκε η είσοδος γιατρού για ιατρική εξέταση. Η προμήθεια του νερού γινόταν από ένα ακάθαρτο πηγάδι, όπως ανθυγιεινός υπήρξε άλλωστε και ο περιβάλλων χώρος. Επίσης, απαγορεύτηκε η μετάβαση όλων των κρατούμενων στην θάλασσα -που απείχε μόλις 5 μέτρα από το στρατόπεδο- για τη στοιχειώδη καθαριότητα. Στο τηλεγράφημα αναφέρεται πως ο ήλιος στο στρατόπεδο και η ζέστη προξενούσαν συνθήκες καύσωνα και οι έγκλειστοι συνειρμικά οδηγήθηκαν στις ομοιότητες με τις συνθήκες δίψας και καταπόνησης στο στρατόπεδο της Ψυτάλλειας, ενόσω περίμεναν τη μεταγωγή τους για την Ικαρία. Κατά την ώρα του σούρουπου η υγρασία σκέπαζε τα πάντα. Οι κρατούμενοι συγκέντρωναν όλη την ημέρα ρείκια, τα οποία έστρωναν κάτω από τις κουβέρτες

¹⁰⁴ «Εξακολουθεί η παράνομη κράτηση των εξορίστων. Στην Ικαρία ετοιμάζουν χιτλερικό στρατόπεδο», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 22.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.150, «Χιτλερικά στρατόπεδα σε όλα τα ξερονήσα!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 10.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.188, «Οι όμηροι», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 11.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.167, «Οι γυναίκες μας στην εξορία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.168.

¹⁰⁵ Βόγλης, ό.π.

¹⁰⁶ «Η τραγωδία της Ψυτάλλειας στους βράχους της Ικαρίας. Να καταργηθεί το στρατόπεδο!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 03.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.160.

τους, γιατί το χώμα τη νύχτα γινόταν ιδιαίτερα υγρό. Πολλοί, ήδη υπέφεραν από ρευματισμούς. Όταν φυσούσε επίμονα στο νησί, οι σκηνές στηρίζονταν στο έδαφος μετά δυσκολίας.¹⁰⁷

Την ίδια περίοδο στο στρατόπεδο συγκέντρωσης στον Μούδρο της Λήμνου ξέσπασε κακοκαιρία με αποτέλεσμα ένας κεραυνός που έπεσε πάνω στις σκηνές να σκοτώσει από ηλεκτροπληξία τέσσερις εξόριστους και να τραυματίσει άλλους εννέα. Όσοι λοιπόν από τους πολιτικούς κρατούμενους στα νησιά της εξορίας στεγάζονταν σε σκηνές διέτρεχαν και αυτόν τον κίνδυνο. Από τις τρύπιες επίσης οροφές, οι σκηνές πλημύριζαν από το νερό της βροχής.¹⁰⁸

3.4.1 Ο «κατευνασμός»

Πριν την ορκωμοσία της νέας κυβέρνησης του Δημητρίου Μαζίμου¹⁰⁹ στις αρχές του 1947, ο αρχηγός του κόμματος των *Φιλελευθέρων*, Θεμιστοκλής Σοφούλης έδωσε στη δημοσιότητα την πρότασή του για την παύση της αιματοχυσίας στη χώρα, διαμέσου της πολιτικής του «κατευνασμού». Επισήμανε δε, πως η ειρηνική πολιτική ομαλότητα, η ελευθερία και η ισονομία στη χώρα θεωρείται ως εθνική και ανθρώπινη επιταγή. Επιπρόσθετα, εξέφρασε την πίστη και την ευχή στην κυβέρνηση για εφαρμογή της ειρήνευσης και της ησυχίας με ειλικρινείς όρους, όπως ο ελληνικός λαός διακαώς επιθυμούσε.¹¹⁰ Η νέα κυβέρνηση¹¹¹ συμπεριέλαβε στο κυβερνητικό της πλάνο την πρόταση του Θ. Σοφούλη και η πολιτική του «κατευνασμού» στη χώρα από τα εμφύλια πάθη και τον αδελφοκτόνο πόλεμο ανακοινώθηκε επίσημα στις προγραμματικές δηλώσεις της στη Βουλή την 28^η Ιανουαρίου 1947.¹¹²

Η αγόρευση του Θεμιστοκλή Σοφούλη στη συνεδρίαση της Βουλής την επόμενη ημέρα ανέφερε μέτρα όπως:

¹⁰⁷ «Η τραγωδία της Ψυτάλειας στους βράχους της Ικαρίας. Να καταργηθεί το στρατόπεδο!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 03.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.160, «Να αφεθούν ελεύθεροι οι ηγέτες του Ε.Α.Μ.», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 07.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.164, σ.1 & «Χιτλερικά στρατόπεδα σε όλα τα ξερονήσα!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 10.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.188, «Οι γυναίκες μας στην εξορία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.168.

¹⁰⁸ «Κεραυνός σκότωσε 4 εξόριστους», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 06.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.163.

¹⁰⁹ Κυβέρνηση Δημητρίου Μαζίμου, (24 Ιανουαρίου - 29 Αυγούστου 1947). Συνασπισμός 7 αρχηγών κομμάτων με στόχο την αντιμετώπιση του ζητήματος του Εμφυλίου Πολέμου στη χώρα. (<https://gslegal.gov.gr/government/maximou-dimitriou-2/>, (ημ. πρόσβασης 12.03.2026).

¹¹⁰ «Προσωρινή στασιμότητα παρουσιάζει το κυβερνητικό ζήτημα. Ο κ. Σοφούλης επιμένει στον κατευνασμό και διαψεύδει την ανακοίνωση του Τσαλδάρη. Ο κατευνασμός», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.01.1947, έτος 30^ο, αρ. φ. 9.966.

¹¹¹ Αλλιώς ονομάστηκε κυβέρνηση της «Εθνικής Ενώσεως», ορκίστηκε την 27^η Ιανουαρίου 1947, (Φ.Ε.Κ. 15, Α' 27.01.1947).

¹¹² «Υπερδυναμισμός και ειρηνολέμος! Χαρακτηρισμοί για το κυβερνητικό πρόγραμμα», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 29.01.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 9.977, «Η επίκριση της Κυβερνήσεως. Συνασπισμοί κομμάτων δεν είναι εθνική ένωση», Εφημερίδα *Ελευθερία*, Ανεξάρτητος Πρωινή Εφημερίς, 29.01.1947, περίοδος Α', αρ. φ. 735.

«Τα μέτρα άτινα προτείνω δια την ειρήνευσιν της χώρας είναι: Πρώτον, η άρσις των ανελευθέρων μέτρων των εκτοπίσεων και η άμεσος επαναφορά όλων των εκτοπισμένων εις τα εστίας των και τα ειρηνικά έργαν των».

«Καθολική αμνήστευσις του κακού παρελθόντος δια παροχής γενικής αμνηστίας».¹¹³

Το καλοκαίρι του 1947 οι συμμαχικές δυνάμεις των Η.Π.Α. θορυβήθηκαν από το αντικομμουνιστικό μένος του Ν. Ζέρβα, ενώ παράλληλα διαπίστωναν πως η πολιτική του δημιουργούσε περισσότερους κομμουνιστές και εξόριστους, παρά εξουδετέρωνε τη δράση τους. Οι Η.Π.Α. ήταν απόλυτα αποφασισμένες για την πραγματοποίηση της πολιτικής σταθερότητας στην Ελλάδα και υπέδειξαν τον τρόπο για επιτυχή έκβαση. Υπό την απειλή παύσης κάθε είδους οικονομικής και στρατιωτικής αρωγής στη χώρα, ως μόνη λύση επέβαλαν την στρατιωτική ήττα του Δημοκρατικού Στρατού, ενώ παράλληλα δεν επέτρεπαν καμιά συνδιαλλαγή ή συμβιβασμό με τα ηγετικά στελέχη του. Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1947, μετά από ισχυρές πιέσεις των Αμερικανών αξιωματούχων επιτεύχθηκε η απομάκρυνση του Ν. Ζέρβα από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης. Όρισαν νέα “κυβέρνηση συνασπισμού” από την συγκυβέρνηση του φιλοβασιλικού *Λαϊκού Κόμματος*, ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά κόμματα του Μεσοπολέμου, με το *Κόμμα Φιλελευθέρων*, του οποίου ιδρυτής ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Στις 7 Σεπτεμβρίου 1947 ορκίστηκε πρωθυπουργός ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, παλιός βενιζελικός πολιτικός και αρχηγός των *Φιλελευθέρων*. Ο βραχείας διάρκειας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, παρά τη θριαμβευτική νίκη της φιλοβασιλικής παράταξης του *Λαϊκού Κόμματος* στις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να υποστηρίξει την νέα κυβέρνηση υπό τον Θ. Σοφούλη.¹¹⁴

Πολύ σύντομα ψηφίστηκε το ΚΘ΄ Ψήφισμα «Περί αμνηστίας παραδιδομένων στασιαστών». Η πρόταση του Θ. Σοφούλη ήταν να δοθεί αμνηστία σε κάθε είδους “συμμοριακή” ή “αντισυμμοριακή” δράση εντός διαστήματος ενός μήνα, εφόσον οι στασιαστές παρουσιάζονταν αυτόβουλα σε επίσημη κρατική αρχή και αφοπλίζονταν. Επιπλέον, υποσχόταν αυτοδίκαιη αμνήστευση και απόλυση από κάθε δίωξη σε όσους βοηθούσαν με οποιονδήποτε τρόπο στην καταστολή της ανταρσίας στη χώρα.¹¹⁵

Ο νέος υπουργός Δημόσιας Τάξης Κωνσταντίνος Ρέντης σε συνάντηση με επιτροπή του κόμματος *Αριστερών Φιλελευθέρων* ανακοίνωσε την κατάργηση της παράνομης φυλάκισης των εξόριστων, όπως και τη διάλυση των παράνομων στρατοπέδων στην Ικαρία και στα άλλα νησιά.¹¹⁶ Διαβεβαίωσε επίσης στην επιτροπή την απόλυση των ηλικιωμένων, των γυναικών και των ανηλίκων και πρόσθεσε ότι στην παρούσα περίοδο βρισκόταν σε συνεννόηση με τον υπουργό Υγιεινής για την ίδρυση

¹¹³ «Οι δυο Σοφούληδες» Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.10.1947, έτος 31^ο, αρ. φ. 10.197.

¹¹⁴ Βόγλης, ό.π.

¹¹⁵ ΚΘ΄ Ψήφισμα (Φ.Ε.Κ. 197 Α΄, 14.09.1947).

¹¹⁶ «Σαν ελάχιστο δείγμα», Εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, 11.09.1947, περίοδος Β΄, έτος Γ΄, αρ. φ. 915.

σανατορίου για τους φυματικούς εξόριστους.¹¹⁷ Η διαταγή του υπουργείου την 19^η Σεπτεμβρίου 1947 έδινε εντολή στον διοικητή της φρουράς στην Ικαρία για την άρση των περιοριστικών μέτρων εγκλεισμού των εξόριστων και την κατάργηση του συρματοπλέκτου στρατοπέδου στον Άγιο Κήρυκο. Η διαταγή επίσης του Εισαγγελέα Εφετών Αιγαίου από το τηλεγράφημα προς την φρουρά Ικαρίας ήταν σαφής:

*«Συγκέντρωσις και κράτησις εις ορισμένον και χωρισμένον χώρον των εκτοπισμένων δι’ αποφάσεων Επιτροπών Ασφαλείας είναι παράνομος, αντικειμένη εις την διάταξιν άρθρου 4 Συντάγματος εφ’ όσον δεν υπάρχει νόμος επιτρέπων τοιαύτην κράτησιν ως μέτρον εκτίσεως διοικητικής εκτοπίσεως. Συνεπώς γενομένη τυχόν συγκέντρωσις και κράτησις ως ανωτέρω, ανεξαρτήτως ποινικών κυρώσεων ας υπάγεται κατά υπευθύνων, δέον αρθεί αμέσως».*¹¹⁸

Στην Ικαρία τις επόμενες ημέρες χορηγήθηκε αμνηστία σε περίπου 1.200 εξόριστους, οι οποίοι μεταφέρθηκαν σε Πειραιά και Θεσσαλονίκη. Όμως ο «κατευνασμός» και η ειρήνευση της χώρας από τα δεινά του Εμφυλίου Πολέμου που εξαγγέλθηκε από την κυβέρνηση Δ. Μαξίμου δεν ευοδώθηκε. 15 ημέρες μετά το ΚΘ΄ Ψήφισμα η απέλαση και η πολιτική εξυγίανση όλων των εξόριστων και η “εθνική συμφιλίωση” βρίσκονταν ακόμη σε εκκρεμότητα. Στα νησιά της εξορίας λειτουργούσαν ακόμα όλα τα στρατόπεδα, ενώ στο στρατόπεδο Ξηροκάμπου παρέμεναν εγκλειστοί 149 κρατούμενοι, ανάμεσά τους μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του Ε.Α.Μ. και συνδικαλιστικά στελέχη. Τα βίαια και συγκρουσιακά γεγονότα από τις κρατικές Αρχές εξακολουθούσαν να υφίστανται και η πίεση από τις ανακριτικές επιτροπές για την εκβιαστική υπογραφή δήλωσης μετάνοιας ήταν ακόμη σε όλους τους τόπους εξορίας μια δύσκολη πραγματικότητα. Στη Βόρεια Ικαρία δεν είχαν ακόμη απολυθεί οι ηλικιωμένοι, οι γυναίκες, οι ανήλικοι, όπως και οι ασθενείς, ενώ το συρματοπλέκτο στρατόπεδο Ξηροκάμπου μετονομάστηκε σε «Χώρο περιορισμού ατακτούντων πολιτικών εξοριστών». Στα τέλη του Σεπτεμβρίου ο πρωθυπουργός εξασφάλισε από τα μέλη του αμερικανικού Κογκρέσου την αύξηση των ανδρών του Στρατού κατά 10.000, όπως και τη δύναμη της Εθνοφρουράς των ΜΑΪδων με ενίσχυση 50.000 οπλισμένων.¹¹⁹

Από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης την 24^η Σεπτεμβρίου 1947 ανακοινώθηκε ότι από την έναρξη εργασιών της νέας κυβέρνησης Σοφούλη είχαν απολυθεί από την Ικαρία περίπου 5.000 εξόριστοι, περίπου 4.500 από τον Άη Στράτη και περίπου 500 από τον

¹¹⁷ «Ο κ. Ρέντης δήλωσε ότι έχει διατάξει να καταργηθούν όλα τα στρατόπεδα. Ανακοίνωση του κόμματος των Αριστερών Φιλελευθέρων», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 14.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.170.

¹¹⁸ «Μετά την απόδραση του Παρτσαλίδη επαναφέρονται εν ισχύ οι περιορισμοί δια τους εκτοπιζόμενους εις Ικαρίαν», Εφημερίδα *Εμπρός*, 04.01.1948, περίοδος Β΄, αρ. φυλ. 876.

¹¹⁹ «Ο “κατευνασμός” διατηρεί το αίσχος των στρατοπέδων. Κατάσταση που ατιμάζει τη χώρα», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 21.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.176, «Αυτός είναι ο “κατευνασμός!”», Λόγια απάτης-έργα φασισμού», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.178.

Μούδρο. Σε συνέχεια της ίδιας απόφασης έμεναν ακόμη να απολυθούν 7.000 από την Ικαρία, 1.000 από τον Άη Στράτη και 500 από τον Μούδρο.¹²⁰ Τον Σεπτέμβρη του 1947 στους τόπους εξορίας βρίσκονταν συνολικά 12.878 άτομα και από το τέλος του 1948 η πλειονότητα των εκτοπισμένων μεταφερόταν σταδιακά στην Μακρόνησο. Υπολογίζεται πως έως τα τέλη του 1949 στην εξορία βρίσκονταν 15.000 εκτοπισμένοι πολίτες, εκ των οποίων οι 12.000 βρίσκονταν στα στρατόπεδα της Μακρονήσου.¹²¹

Έως τα τέλη του Νοέμβρη 1947 οι εκτοπίσεις στην Ικαρία συνεχίζονταν. Ανάμεσα στο εκτοπισμένο πλήθος εξακολουθούσαν να βρίσκονται γυναίκες και παιδιά, ενώ παράλληλα τα προβλήματα των εξόριστων ολοένα και αυξάνονταν. Ένα από αυτά υπήρξε και η περικοπή των επιδομάτων τους από τον Ερυθρό Σταυρό και το ζήτημα του επισιτισμού τους από τις αυξανόμενες τιμές των αγαθών.¹²²

Ο σχηματισμός της Προσωρινής Κυβέρνησης του Βουνού από τον Δ.Σ.Ε. την 23^η Δεκέμβρη 1947 με αρχηγό τον Μάρκο Βαφειάδη επέφερε την οριστική ρήξη ανάμεσα στην κυβέρνηση με το Κ.Κ.Ε.. Η κυβέρνηση, τρεις ημέρες μετά την αναγγελία του Δ.Σ.Ε. απάντησε με τη θέσπιση αυστηρότερων μέτρων για την αντιμετώπιση των ζητημάτων από τον “κομμουνιστικό κίνδυνο”.¹²³

Την 27^η Δεκεμβρίου 1947 η κυβέρνηση Σοφούλη επικύρωσε τον Α.Ν. 509 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του Πολιτεύματος, του Κοινωνικού Καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ο οποίος έθετε εκτός νόμου το Κ.Κ.Ε. και την Εθνική Αλληλεγγύη και καθιστούσε παράνομο το ΕΑΜικό κίνημα.¹²⁴ Ουσιαστικά, ο αναγκαστικός νόμος επισφράγιζε νομικά όλες τις διώξεις που υπέστη η Αριστερά μετά τη *Συμφωνία της Βάρκιζας*, το Γ΄ *Ψήφισμα* του 1946 έως τις αθρόες συλλήψεις πολιτών τον Ιούλιο του 1947. Με την εφαρμογή των μέτρων του Α.Ν. 509 ξεκίνησε από τα κρατικά όργανα ένας νέος γύρος διώξεων και σκληρής καταστολής προς τους υπόπτους για τα αριστερά τους φρονήματα πολίτες.¹²⁵ Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του Υπουργού Δικαιοσύνης Χρήστου Λαδά, το περιεχόμενο του Α.Ν. 509, περιελάμβανε τα “πρέποντα μέτρα” στην κατατρόπωση της “ελαχίστης αντεθνικής μειονότητας”, των “ανατροπών” και “πρωτοπόρου τάγματος θανάτου υπό των προαιωνίων εχθρών του Γένους”. Η θέσπιση του αναγκαστικού νόμου επέφερε εκ βάθρων αλλαγές στην πολιτική ζωή της χώρας, οι οποίες έμελλε να εφαρμοσθούν και από άλλες κυβερνήσεις στις επόμενες δεκαετίες έως και το 1974 πριν την εκ νέου νομιμοποίηση του Κ.Κ.Ε..¹²⁶

¹²⁰ «Πόσοι επέστρεψαν», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.178.

¹²¹ Βόγλης, ό.π.

¹²² «Εξόριστοι. Από τη ζωή των δεσμοτών στα ξερονήσια», Εφημερίδα *Ο Ρίζος της Δευτέρας*, 15.12.1947, έτος Β΄, αρ. φ. 61.

¹²³ Βόγλης, ό.π.

¹²⁴ «Ενεκρίθη αναγκαστικός νόμος εναντίον του κομμουνισμού», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, 28.12.1947, έτος Γ΄, αρ. φ. 857.

¹²⁵ Βόγλης, ό.π.

¹²⁶ «Ενεκρίθη αναγκαστικός νόμος εναντίον του κομμουνισμού», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, 28.12.1947, έτος Γ΄, αρ. φ. 857.

Αμέσως μετά την αναγγελία της Προσωρινής Κυβέρνησης, στην Ικαρία έγινε γνωστή η δραπέτευση ορισμένων πολιτικών κρατούμενων, ανάμεσά τους ο Δημήτρης Παρτσαλίδης και ο Δημήτρης Παπαρήγας, γενικός γραμματέας της Γ.Σ.Ε.Ε. και ηγετικό στέλεχος του Κ.Κ.Ε.¹²⁷ Μετά τη δραπέτευσή τους έγιναν έρευνες σε σπίτια της Ικαρίας και διατάχθηκαν από το υπουργείο Δημόσιας Τάξης αυστηρές ανακρίσεις και επιπλέον φρούρηση. Για την επιτυχή απόδραση των εννέα εξόριστων από στεριά και θάλασσα, όπως και για την κάλυψή τους συμμετείχε μια ομάδα εννέα Ικαριωτών.¹²⁸

Με αφορμή τη δραπέτευση των συνολικά περίπου εκατό εξόριστων από την Ικαρία, η εντολή του Εισαγγελέα Εφετών Αιγαίου που διέτασσε την ελεύθερη μετακίνηση των εξόριστων στο νησί ανακαλέστηκε και εφαρμόστηκαν νέα μέτρα περιορισμών και “πειθαρχικής διαβίωσης” στους τόπους εξορίας.¹²⁹

Η κυβέρνηση συνασπισμού Φιλελευθέρων - Λαϊκών, υπό τον πρωθυπουργό Θ. Σοφούλη ήταν αποφασισμένη να μη δείξει καμιά ανοχή στους μη μετανοούντες από την πολιτική γραμμή της Αριστεράς. Στα τέλη του Δεκεμβρίου 1947 δημοσίευσε τον Αναγκαστικό Νόμο 511/1947, «Περί μέτρων αναφερομένων εις τους υπό εκτόπισιν διατελούντας», με τον οποίο ολόκληροι οι τόποι εξορίας μετατρέπονταν σε στρατόπεδα “πειθαρχημένης διαβίωσης”. Η ζωή στην εκτόπιση μέρα με τη μέρα γινόταν πιο σκληρή και οι περιορισμοί για τους εξόριστους πιο εντατικοί. Οι απαγορεύσεις στην εξορία συνδέονταν με τις εξελίξεις του Εμφυλίου Πολέμου στην ενδοχώρα, που την περίοδο εκείνη διένυε την πιο επίμαχη φάση του. Τα νέα μέτρα της “πειθαρχημένης διαβίωσης” στους τόπους της εξορίας ουσιαστικά δεν άφηναν περιθώρια κανενός είδους ελευθερίας για τους κρατούμενους. Εφαρμόστηκαν νέοι περιορισμοί, συχνά προσκλητήρια παρουσίας, οι γυναίκες κρατούμενες αποστάλθηκαν σε άλλα νησιά εκτοπισμού, ενώ παράλληλα οι λέσχες και οι λοιπές δραστηριότητες των εξόριστων έπαυσαν τη λειτουργία τους. Οι εξόριστοι τέθηκαν σε κατ’οίκον περιορισμό και στο εξής απαγορεύονταν οι επαφές ανάμεσα στους θαλάμους, όπως και οι σχέσεις τους με την τοπική κοινωνία. Η πίεση και η ψυχολογική βία από τη χωροφυλακή και τις ανακριτικές επιτροπές για την απόσπαση υπογραφής μετάνοιας ήταν δυσβάστακτες. Η συμπεριφορά που τους ασκούσαν τα κρατικά όργανα υπήρξε ταπεινωτική, η λεκτική και σωματική βία, τα βασανιστήρια και οι στερήσεις υπήρξαν ακραία καθημερινά φαινόμενα στα στρατόπεδα όλης της χώρας.¹³⁰ Σύμφωνα με τον Α.Ν.711/1947, η Ικαρία, η Λήμνος και ο Άη Στράτης μετατράπηκαν σε όλη τους την έκταση σε στρατόπεδα κράτησης ανδρών, ενώ για τις

¹²⁷ «Εδραπέτευσαν ο Παρτσαλίδης και Παπαρήγας», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, 28.12.1947, έτος Γ', αρ. φ. 857.

¹²⁸ Λομβαρδάς, ό.π, Διαμάντης, ό.π.

¹²⁹ «Επαναφέρονται εν ισχύ οι περιορισμοί δια τους εκτοπιζόμενους εις Ικαρίαν», Εφημερίδα *Εμπρός*, 04.01.1948, περίοδος Β', αρ. φυλ. 876.

¹³⁰ Γιώγος, ό.π.

γυναίκες προβλέφθηκε χώρος στρατοπέδου στη Χίο και μετέπειτα στο νησάκι Παλαιό Τρίκερι.¹³¹

Το καλοκαίρι του 1948, λίγους μήνες μετά την εφαρμογή των αναγκαστικών νόμων 509/1947 και 511/1947 κλιμάκιο του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού επισκέφθηκε τον Άγιο Κήρυκο για να επιβλέψει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν οι εκτοπισμένοι. Σύμφωνα με την αυτοψία των μελών του Δ.Ε.Σ. στην πρωτεύουσα του νησιού, οι εντυπώσεις που αποτυπώθηκαν στην έκθεσή τους έδιναν την εικόνα μιας “χαλαρής” εκτόπισης με δικαίωμα και υποχρέωση εξόδου των εξόριστων από τους θαλάμους τρεις φορές την ημέρα για τη δήλωση της παρουσίας τους στη χωροφυλακή.¹³²

Την 26^η Νοέμβρη 1948 από τη σύσκεψη των υπουργών Δημόσιας Τάξης, Παύλου Ντεντιδάκη και Στρατιωτικών, Κωνσταντίνου Ρέντη λήφθηκε η απόφαση για την τμηματική μεταφορά των εξόριστων από την Ικαρία στην Μακρόνησο. Ενδιαφέρον έχει να δούμε τον τρόπο, με τον οποίο ανακοινώθηκε η απόφαση σε τρία φύλλα του εθνικού Τύπου της περιόδου:

« Οι εξόριστοι Ικαρίας

Εις το υπουργείον Δημοσίας Τάξεως συνεκροτήθη χθες σύσκεψις εις ην μετέσχον οι υπουργοί κ.κ. Ντεντιδάκης και Ρέντης και οι διευθυνταί των αρμοδίων υπηρεσιών. Κατ’ αυτήν απεφασίσθη η εξ Ικαρίας ες Μακρόνησον μεταφοράν των εξορίστων κομμουνιστών οτινες θα εγκλεισθούν, εντός περικεχαρακωμένου στρατοπέδου εις την αντίπεραν ακτήν της νήσου και ουδεμίν θα έχουν επαφή μετά των εις την νήσον ευρισκομένων στρατιωτών. »

*Εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ*¹³³

« Οι εξόριστοι Ικαρίας θα μεταφερθούν εις την Μακρόνησον

Εις σύσκεψιν των υπουργών Δημοσίας Τάξεως και Στρατιωτικών κ.κ. Ντεντιδάκη και Ρέντη απεφασίσθη η μεταφορά των εξορίστων της Ικαρίας εις Μακρόνησον. Ούτοι θα στεγασθούν εις σκηνάς και κτίρια και θα φρουρούνται υπό της χωροφυλακής. Η μεταφορά των θα αρχίση συντόμως, θα γίνη δε τμηματικώς. »

*Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*¹³⁴

¹³¹ Στο ίδιο.

¹³² Στο ίδιο.

¹³³ «Οι εξόριστοι Ικαρίας», Εφημερίδα *Εμπρός*, Ημερησία Εθνική Εφημερίς, 27.11.1948, περίοδος Β΄, αρ. φ. 1.156.

¹³⁴ «Οι εξόριστοι Ικαρίας θα μεταφερθούν εις την Μακρόνησον», Εφημερίδα *Ελευθερία*, Ανεξάρτητος Πρωϊνή Εφημερίς, 27.11.1948, περίοδος Β΄, αρ. φ. 1.302.

«Εξόριστοι από την Ικαρίαν εις Μακρόνησον

ΑΘΗΝΑΙ. Απεφασίσθη υπό της Κυβερνήσεως η τμηματική μεταφορά εξορίστων εξ Ικαρίας εις Μακρόνησον, όπου οι όροι διαβιώσεως είναι ασυγκρίτως καλύτεροι.»

Εφημερίδα *Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ* ¹³⁵

Όπως διακρίνεται, ο αρθρογράφος της εφημερίδας *Η Σημερινή* πολύ συνοπτικά ανακοινώνει την νέα κυβερνητική απόφαση για την μεταφορά των εξορίστων από την Ικαρία στην Μακρόνησο. Εντυπωσιακό είναι ότι μέσα σε λίγες λέξεις κάνει ένα έμμεσο, αλλά παράλληλα ειρωνικότατο σχόλιο επί της απόφασης. Μια μικρή μερίδα του ελληνικού πληθυσμού, κυρίως όμως όλοι οι πολιτικοί κρατούμενοι γνώριζαν πολύ καλά τι ακριβώς σήμαινε να εκτίσει κάποιος εξορία στην Μακρόνησο. Για τον λόγο αυτό, το ανακοινωθέν ότι «στη Μακρόνησο, οι όροι διαβιώσεως είναι ασυγκρίτως καλύτεροι», είναι ουσιαστικά ένας άμεσος σχολιασμός προς την απόφαση, τον οποίο αποτυπώνει έτσι, προκειμένου να αποφύγει τη λογοκρισία και τις διώξεις της εποχής.

Οι αποστολές των εξορίστων από την Ικαρία στην Μακρόνησο ξεκίνησαν σε σταθερή βάση από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο 1949. Μαζί με αυτούς εξορίστηκαν και Ικαριώτες που θεωρήθηκαν ύποπτοι, λόγω των σχέσεών τους με τους εξορίστους.¹³⁶

Ο Ξηρόκαμπος σήμερα είναι οικιστική περιοχή και αποτελεί ένα ήσυχο προάστιο του Αγίου Κηρύκου. Στην τοποθεσία του βρίσκεται το σχολικό συγκρότημα, στο οποίο στεγάζονται το Γυμνάσιο και το Λύκειο Αγίου Κηρύκου.

3.5 Το σπίτι των Σκορπιών - Βρακάδες Ραχών

Ανάμεσα στις οικίες που στέγασαν εξορίστους στην Ικαρία την περίοδο 1947-1949 ήταν και το «σπίτι των σκορπιών»,¹³⁷ όπως ονομάστηκε, λόγω της παρουσίας των σκορπιών στην περιοχή. Το παλιό κτίσμα βρίσκεται στον ορεινό οικισμό Βρακάδες Ραχών, στο βορειοδυτικό τμήμα του νησιού. Πρόκειται για μία από τις σωζόμενες λιθοκτιστες αγροικίες ικαριακής αρχιτεκτονικής που έμελλε να στεγάσει 20

¹³⁵ «Εξόριστοι από την Ικαρίαν εις Μακρόνησον», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, Πρωινή Ανεξάρτητος Εφημερίς Πατρών, 27.11.1948, έτος Δ', αρ. φ. 1.140.

¹³⁶ Μαμουλάκη, (2011), ό.π.

¹³⁷ Ένα βίντεο απεικονίζει το σπίτι εδώ: «Ο Μίκης Θεοδωράκης εξόριστος στην Ικαρία: Το σπίτι με τους σκορπιούς» - 12 Νοεμβρίου 2024, στο: https://www.youtube.com/watch?v=Quhx92A_szY, (ημ. πρόσβασης, 26.03.2026).

εξόριστους, ανάμεσα σε αυτούς και τον 22χρονο τότε μουσικοσυνθέτη Μίκη Θεοδωράκη μαζί με τους άλλους συντρόφους του από την Νέα Σμύρνη.¹³⁸

Ο ίδιος στο παρελθόν έχει αναφέρει πως το χωριό ήταν χτισμένο στις πλαγιές του βουνού, έτσι που έμοιαζε με ένα μεγάλο φυσικό αμφιθέατρο. Το σπίτι που τους παραχωρήθηκε βρισκόταν ψηλά, στην κορυφή του βουνού. Τότε ήταν ετοιμόρροπο και δεν κατοικούνταν πια, αλλά υπήρχε η δυνατότητα να χωρέσει 20 άτομα.¹³⁹

Το κτίσμα αποτελείται από έναν ισόγειο χώρο και μια επισυναπτόμενη διώροφη κατοικία σε οικόπεδο επιφάνειας περίπου 1.500 τετραγωνικών μέτρων. Το υπερυψωμένο τμήμα της κατοικίας λέγεται «πύργος» και σύμφωνα με την τοπική αρχιτεκτονική εκεί συνήθως βρισκόταν το υπνοδωμάτιο, ενώ η σύνδεση με τα υπόλοιπα δωμάτια γινόταν με εξωτερική σκάλα. Σύμφωνα με μαρτυρία του Θεοδωράκη, κατά την πρώτη του εξορία το 1947 είχε περισσότερη ελευθερία να περπατά στο νησί και να γνωρίζει τις ομορφιές του. Η θάλασσα επίσης υπήρξε γι' αυτόν πηγή έμπνευσης. Ένα μικρό μέρος από τα γραπτά του κατά τη διαμονή τους στο σπίτι με τους σκορπιούς το 1947 μας μεταφέρει λίγο στην ατμόσφαιρα της κατοικίας :

*«Το βράδυ καθόμαστε κι αγναντεύουμε τη θάλασσα. Τραγουδάμε σιγά... Συχνά σιωπούμε κοιτάζοντας κάτω. Μας στεναχωρεί αυτή η συνεχής παρακολούθηση. Θέλουμε πολύ να μείνουμε μια στιγμή μόνοι με συντροφιά μας μονάχα τους σκορπιούς και τους τοίχους».*¹⁴⁰

Τότε στον οικισμό υπολογίζεται πως διέμεναν 200 εξόριστοι. Ο Μίκης Θεοδωράκης σε συνέντευξή του αναφέρθηκε στην ομορφιά του νησιού σε συνδυασμό με τη συμπόνια και τη ζεστασιά του ντόπιου πληθυσμού απέναντι στους εξόριστους. Αναφέρει πως κάθε ομάδα συμβίωσης σπιτιού αποφάσιζε με ψηφοφορία για το ποσοστό διαμοιρασμού των δεμάτων, των τροφίμων και των εμβασμάτων. Η δική του ομάδα συμβίωσης στους Βρακάδες είχε αποφασίσει την εξ ολοκλήρου κολεκτιβοποίηση των αποστολών και των εμβασμάτων που λάμβανε.¹⁴¹ Δεν παραλείπει επίσης να προσθέσει με συγκίνηση πως οι κάτοικοι με ρίσκο τους

¹³⁸ Μαμουλάκη Ελένη, «Η χωρική μνήμη/λήθη ως προϋπόθεση δημοκρατίας: αναφορά στην κρίσιμη δεκαετία του 1940», στο *Πόλη, Δημοκρατία, Αρχιτεκτονική*, Πρακτικά Ημερίδας, Χανιά, 30 Οκτωβρίου 2017, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2020, στο: https://www.archetype.gr/uploads/pdf/LbnNXWqEld.pdf?_id=1587667914, (ημ. πρόσβασης, 24.03.2026).

¹³⁹ Θεοδωράκης Μίκης, «Οι Δρόμοι του Αρχάγγελου», τ. Β', εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1986.

¹⁴⁰ Μίκης Θεοδωράκης, προσωπική ιστοσελίδα, <https://www.mikistheodorakis.gr/el/poems/?st=100&nid=4498>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

¹⁴¹ Θεοδωράκης Μίκης, (1986), ό.π.

καλούσαν στα σπίτια τους για να μοιραστούν γενναιόδωρα τα λιγοστά υπάρχοντά τους.¹⁴²

Η παλιά αγροικία το 2004 με απόφαση του Υπουργείου Αιγαίου χαρακτηρίστηκε επίσημα ως διατηρητέο κτίσμα.¹⁴³ Από το 2008 το ακίνητο αποτελεί δωρεά των κληρονόμων του στο Δήμο Ικαρίας (50%) και στην Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (50%). Η προϋπόθεση για τη δωρεά ήταν να ανακαινιστεί και να δημιουργηθεί μέσα σε διάστημα 5 ετών ένα μουσείο που θα σχετιζόταν με τα χρόνια της Εθνικής Αντίστασης, σε διαφορετική περίπτωση το ακίνητο θα τους επιστρεφόταν. Μετά από μια σειρά γραφειοκρατικών καθυστερήσεων το παραδοσιακό κτίσμα ανακαινίσθηκε με στόχο τη δημιουργία μουσείου με την ονομασία «Μνημείο Αγώνων και Συμφιλίωσης Μίκης Θεοδωράκης».¹⁴⁴ Το κτίσμα αποκαταστάθηκε, δίχως όμως να εκπληρώνει τον αρχικό σκοπό της δωρεάς για την λειτουργία μουσείου,¹⁴⁵ παρά την σήμανση για την ύπαρξή του στην περιοχή. Τον Οκτώβριο του 2020 ο μεγάλος σεισμός της Σάμου επέφερε ζημιές κυρίως στην πέτρινη σκεπή του. Τον Απρίλιο του 2022 η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου υπέγραψε σύμβαση έργου για την επισκευή του πετρόκτιστου κτιρίου στους Βρακάδες.¹⁴⁶ Έως το καλοκαίρι του 2025, το μουσείο για τη μνήμη της διαμονής του μεγάλου συνθέτη και των συντρόφων του δε λειτουργούσε ακόμη.

3.6 Το Παλιό Διοικητήριο στον Άγιο Κήρυκο

Στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου το Παλιό Διοικητήριο στον Άγιο Κήρυκο συνδέθηκε επίσης με δύσκολες μνήμες. Πρόκειται για ένα διώροφο κτίριο με αύλειο χώρο, κατασκευής γύρω στο 1903¹⁴⁷ που οικοδομήθηκε για να στεγάσει το Τουρκικό Διοικητήριο. Μετά την απελευθέρωση του νησιού από την Οθωμανική Κυριαρχία το 1912, το ακίνητο περιήλθε στο κτηριακό απόθεμα του Ελληνικού Δημοσίου.¹⁴⁸

¹⁴² Θεοδωράκης Μίκης: "Ναι η Ικαρία είναι ένα θεϊκό νησί. Φτιαγμένο από Θεούς για να την κατοικούν οι αγαπημένοι των Θεών...", Ιστοσελίδα *Commonality*, 04.09.2021, <https://commonality.gr/mikis-theodorakis-nai-i-ikaria-einai-ena-theiko-nisi-ftiagmeno-apo-theoys-gia-na-tin-katoikoun-oi-agapimenoι-ton-theon/>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

¹⁴³ ΦΕΚ 214, Δ', 05.03.2004.

¹⁴⁴ Ονομασία, σύμφωνα με την προγραμματική σύμβαση συνεργασίας που συνάφθηκε μεταξύ της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου (Περιφερειακής Ενότητας Ικαρίας) και του Δήμου Ικαρίας το 2014, (διαθέσιμο στο: Ιστοσελίδα *Θεοδωρακισμός*, https://theodorakism.blogspot.com/2014/07/blog-post_84.html, ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

¹⁴⁵ Μαμουλάκη, (2017), ό.π.

¹⁴⁶ «Επισκευάζεται "Το σπίτι με τους σκορπιούς" στους Βρακάδες Ραχών Ικαρίας», Εφημερίδα *Σαμιακόν Βήμα*, 19.04.2022, στο: https://www.samiakonvima.gr/2022/04/blog-post_85.html, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

¹⁴⁷ Η ανοικοδόμησή του άρχισε το 1901 με δαπάνη των Φαναριτών, (Λομβαρδάς, ό.π.).

¹⁴⁸ Βουλή των Ελλήνων, «Απάντηση στην Σχετικά με την υπ' αριθμ. πρωτ. 1806/10.12.2021 Ερώτηση», 17.02.2022, στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/67715b2c-ec81-4f0c-ad6a-476a34d732bd/11873607.pdf>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Κατά την περίοδο της Μεταξικής Δικτατορίας στα κρατητήρια του Διοικητηρίου εγκλείστηκαν κάποια από τα πρώτα μέλη Ικαριωτών προσκείμενων στις αρχές του Κομμουνισμού, που είχαν συνενωθεί στο νησί από τη δεκαετία του 1920. Πρόκειται για οπαδούς του Νικόλαου Αμάξη, ο οποίος ήταν από τους πρώτους που μετέφερε τις σοσιαλιστικές ιδέες στην Ικαρία από την Αθήνα, μετά την ολοκλήρωση των πανεπιστημιακών του σπουδών.¹⁴⁹

Στη διάρκεια της Κατοχής στην Ικαρία εγκαταστάθηκε ένα ιταλικό τάγμα από την μεραρχία «Cuneo» και περίπου μια δύναμη χιλίων ιταλών στρατιωτών εξοπλήθηκε στο νησί. Η μεγαλύτερη δύναμη από αυτούς βρισκόταν στον Άγιο Κήρυκο, ενώ στο κτίριο του Διοικητηρίου εγκαταστάθηκε η ιταλική στρατιωτική διοίκηση. Η Καραμπινιερία και το κρατητήριο εγκαταστάθηκε σύμφωνα με τον Γιώργο Λομβαρδά σε σημείο λίγο πιο κάτω από το Παλιό Γυμνάσιο. Οι ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες μεταφέρθηκαν σε άλλα σπίτια του Αγίου Κηρύκου. Μέσα στην απελπιστική πείνα της Κατοχής ορισμένες φορές στο κτίριο του Διοικητηρίου οι Ιταλοί προσέφεραν στους μαθητές συσσίτιο. Αυτό συνέβαινε όταν κατά διαστήματα λειτουργούσαν τα σχολεία.¹⁵⁰

Στην περίοδο της Κατοχής πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι που δεν είχαν καταγωγή από την Ικαρία εγκατέλειψαν το νησί με αποτέλεσμα πολλές οργανικές θέσεις του δημοσίου τομέα να μείνουν ακάλυπτες από το ελληνικό κράτος. Τις θέσεις αυτές κάλυψε με δικό της προσωπικό η ιταλική διοίκηση, ώστε να εξυπηρετούνται οι ανάγκες των ιταλικών στρατευμάτων.¹⁵¹

Οι ιταλικές δυνάμεις Κατοχής ασκούσαν έλεγχο στο νησί από τον Μάιο του 1941 έως τον Σεπτέμβριο του 1943. Δύο μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο του 1943 τα γερμανικά στρατεύματα του Γ' Ράιχ κατέλαβαν την Σάμο και παρέμειναν εκεί έως τον Οκτώβρη του 1944. Στην Ικαρία, δεν είχαν εγκατασταθεί μόνιμες γερμανικές δυνάμεις, αλλά κάποια από τα στρατεύματά τους έκαναν επιδρομές από την Σάμο ή τα Δωδεκάνησα με σκοπό τις λεηλασίες και τις αρπαγές προϊόντων των Ικαριωτών.¹⁵²

Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας την 8^η Σεπτεμβρίου του 1943 τη διοίκηση του νησιού ανέλαβε το Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ., ενώ η μεγαλύτερη δύναμη της στρατιωτικής διοίκησης του Ε.Λ.Α.Σ. μεταφέρθηκε από την περιοχή της Μεσαριάς στον Άγιο Κήρυκο. Στις 19 Σεπτεμβρίου 1943 καταφθάνει στον Άγιο Κήρυκο από την Σάμο ο υποδιοικητής της «Cuneo» στρατηγός Rejrolo, ο Αλέξανδρος Λεβίδης, πλοίαρχος του Πολεμικού Ναυτικού και μια επιτροπή Βρετανών αξιωματούχων υπό τους συνταγματάρχη David Pawson και τον ταγματάρχη Michael Parrish, προκειμένου να συνάψουν ανακωχή και συνεργασία με τα ιταλικά στρατεύματα. Στα τέλη του μήνα κατέφθασε στην Ικαρία μια αγγλική διμοιρία με επικεφαλής τον Βρετανό λοχαγό John Pyke, που αρχικά αναζήτησε τα μέλη του Ε.Α.Μ. στο Διοικητήριο. Στο πλαίσιο

¹⁴⁹ Papalas, ό.π.

¹⁵⁰ Λομβαρδάς, ό.π.

¹⁵¹ Γιώγος, (2020), ό.π.

¹⁵² Στο ίδιο.

σύναψης της ανακωχής με τους Ιταλούς επιτεύχθηκε η συνεργασία των ιταλικών δυνάμεων με τις βρετανικές και τους αντάρτες. Οι Ιταλοί κατόπιν έντονων διαπραγματεύσεων με τον Ε.Λ.Α.Σ. και τους Βρετανούς, οι οποίοι διεκδικούσαν έντονη ανάμιξη σε στρατιωτικά και πολιτικά ζητήματα περιόρισαν εν τέλει με δυσκολίες τις υπηρεσίες για την ιταλική διοίκηση. Ο ρόλος της Ιταλίας πλέον ως συνεμπόλεμης χώρας ήταν να υποστηρίξει αποκλειστικά τις στρατιωτικές διεργασίες του πολέμου, δίχως δικαίωμα παρέμβασης στα πολιτικά ζητήματα. Η συνεργασία του ιταλικού και του βρετανικού στρατού παρόλα αυτά, δεν κατάφερε να εμποδίσει τη γερμανική εισβολή στα νησιά του Αιγαίου.¹⁵³

Για το διάστημα από τον Σεπτέμβριο έως την 18^η Νοέμβρη του 1943 τη Διοίκηση του Αγίου Κηρύκου και του υπόλοιπου νησιού είχε πλέον το τοπικό Ε.Α.Μ. - Ε.Λ.Α.Σ., η βρετανική παρουσία και οι, μερικώς αφοπλισμένοι Ιταλοί. Σε αυτό το διάστημα, πριν τη γερμανική εισβολή στο νησί, η κατάσταση στον τόπο χαρακτηρίστηκε ομαλή.¹⁵⁴ Το Ε.Α.Μ. Ικαρίας αποδείχθηκε η μόνη συγκροτημένη δύναμη με ευρεία λαϊκή απήχηση και ένοπλη δύναμη και παρά την δράση των Βρετανών στις τοπικές εξελίξεις δεν κατάφεραν να το εκτοπίσουν και να επηρεάσουν την ευρύτερη κοινωνία, όπως έγινε στην Σάμο. Τον Ιανουάριο του 1944 κατέπλευσαν στον Άγιο Κήρυκο οι γερμανικές δυνάμεις, οι οποίες από τον Μάρτη του ίδιου έτους έρχονταν κατά διαστήματα στην Ικαρία.¹⁵⁵

Η γερμανική κατοχή στο νησί ανέτρεψε όλα τα πολιτικά σχέδια και τα πρόσωπα υπό την καθοδήγηση του ελληνικού κατοχικού κράτους και της βρετανικής καθοδήγησης. Σε αυτή την εμπόλεμη κατάσταση το κράτος υποστήριζε αποκλειστικά τις λειτουργίες της ξένης Κατοχής και στάθηκε ανίκανο να αντιμετωπίσει τις ανθρωπιστικές ανάγκες μιας μικρής κοινωνίας, όπως της απομονωμένης Ικαρίας. Στη διάρκεια της δίμηνης ελεύθερης περιόδου, αλλά και των σποραδικών γερμανικών επιδρομών όλες οι δομές της Διοίκησης λειτούργησαν υπό το Ε.Α.Μ.. Ιδρύθηκαν δύο ένοπλα τμήματα, ο Ε.Λ.Α.Σ. και η Πολιτοφυλακή, καθώς η «Κεντρική Πολιτική Επιτροπή» που είχε την έδρα της στον Εύδηλο. Επιπρόσθετα, δημιουργήθηκαν τα λαϊκά δικαστήρια, πρωτίστως στις Ράχες και τον Εύδηλο και τελευταίο στον Άγιο Κήρυκο, όπως και η επιτροπή επισιτισμού. Στην αναφερόμενη περίοδο του πολέμου έως την Απελευθέρωση, η καθοδήγηση και η οργάνωση του Ε.Α.Μ. Ικαρίας κατόρθωσε να κινητοποιήσει τη συμμετοχή των κατοίκων στην οικονομική και πολιτική ζωή της Ικαρίας, όπως και να διαμορφώσει βάσεις για λαϊκή αυτοδιοίκηση και πραγματική λαϊκή εξουσία.¹⁵⁶

Την 25^η Μάρτη 1945 έφθασε στον Άγιο Κήρυκο ο νομάρχης Σάμου Γεώργιος Γρηγορίου με ορισμένους χωροφύλακες και αρκετούς αξιωματικούς ιερολοχίτες. Παράλληλα κατέφθασε και ο νέος διοικητής της χωροφυλακής Γεώργιος Παπαϊωάννου, ένας ήπιος και δημοκρατικός άνθρωπος που δεν κράτησε αρνητική

¹⁵³ Λομβαρδάς, ό.π., Γιώγος, (2020), ό.π.

¹⁵⁴ Λομβαρδάς, ό.π.

¹⁵⁵ Γιώγος, (2020), ό.π.

¹⁵⁶ Στο ίδιο.

στάση στις αριστερές οργανώσεις στο νησί και υπηρέτησε με δίκαια μέσα. Σύντομα όμως μετατέθηκε και κατόπιν απολύθηκε από τη χωροφυλακή με την κατηγορία του “φιλοκομμουνιστή”.¹⁵⁷

Στην περίοδο που ο Εμφύλιος Πόλεμος ήταν ήδη μια σκληρή πραγματικότητα για την χώρα, το κτίσμα του Διοικητηρίου συναντάται ως «Διοίκηση της Χωροφυλακής». Εκεί κρατούνταν τα πρόσωπα για ανακρίσεις και βασανισμούς από τη χωροφυλακή ή κρατούνταν οι εξόριστοι που ήταν για μεταγωγή για άλλους τόπους. Από φύλλο του Αυγούστου 1947 στον αρχειακό Τύπο συναντάμε άρθρο που περιγράφει τη φρικαλεότητα και τη βία που λάμβανε χώρα στην εποχή των πρώτων καταπιεστικών μέτρων για τους εξόριστους. Μια βραδιά στα τέλη του Ιουλίου 1947, όταν τα εξαγγελθέντα περιοριστικά μέτρα για τους εξόριστους είχαν ήδη αρχίσει να σκληραίνουν, μια ομάδα της φρουράς στον Άγιο Κήρυκο επιτέθηκε με αγριότητα στα 6 άτομα που βρίσκονταν μέσα στη λέσχη των εξόριστων. Αφού βανδάλισαν τον χώρο, τους συνέλαβαν και τους οδήγησαν στο κτίριο της χωροφυλακής. Επί 7 ώρες τους βασάνισαν άγρια και στη συνέχεια τους πέταξαν σε ένα μπουντρούμι, δίχως νερό ή μια μπουκιά ψωμί. Δύο φορές την ημέρα τους ανέβαζαν πάνω για μαστίγωμα μέχρι να ματώσουν. Κι όταν πια έγιναν μαύροι από το μαστίγωμα, αιμόφυρτους τους απέλυσαν. Ως απάντηση από τον αστυνομικό υπηρεσίας για το λόγο που γίνονταν όλα αυτά πήραν: «Για να μαθευτεί!». ¹⁵⁸

Ο Μενέλαος Λουντέμης είχε την εμπειρία της εξορίας στην Ικαρία, αλλά και αυτής, ως κρατούμενου στο Διοικητήριο. Μετά από την ανεξήγητη σύλληψή του το 1948 από το χωριό που διέμενε, στο έργο του *Το κρασί των δειλών* αναφέρει:

«Σα φτάσαμε όμως κάτω στο Διοικητήριο, ξεδιάλυναν όλα. Την ώρα που ο διοικητής τελείωσε την παραλαβή και μας παρέδιδε στους δικούς του, λέει στο δεσμοφύλακα: - Να τους προσέχεις... Τα μάτια σου τέσσερα... Ακούς; Πάνε για εκτέλεση....

Το κελί μας ήταν μικρό και στενό σα φέρετρο. Ο αέρας του είχε να ανανεωθεί από τη μέρα που το ‘χτισαν. Νυστάζαμε. Μας είχε πιάσει κείνη η χαρακτηριστική ληθαργική ζάλη που πιάνει τους κρατούμενους σαν μπαίνουν απότομα απ’ τον αέρα στο μπουντρούμι.» ¹⁵⁹

Η εκτέλεση του Μενέλαου Λουντέμη τελικά δεν έγινε. Ήταν όμως από αυτούς που έμελλε να περάσουν κι από την εξορία της Μακρονήσου. Κατά τη μεταφορά του από το χωριό στο Διοικητήριο με τη συνοδεία χωροφυλάκων για τη μεταγωγή του σε

¹⁵⁷ Στο ίδιο.

¹⁵⁸ «Ένα αγωνιώδες μήνυμα. Θηριωδίες στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 03.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.135.

¹⁵⁹ Λουντέμης Μενέλαος, *Το κρασί των δειλών*, εκδόσεις Πατάκη, 1^η έκδοση 1965, Αθήνα, 2015.

κρατητήριο του Λαυρίου από το έργο του *Οι ήρωες κοιμούνται ανήσυχά* μας μεταφέρει σε ένα στιγμιότυπο της εμπειρίας του:

«Ο Αϊ-Κήρυκας απλωνότανε κάτω μας μικρός, συλλογισμένος, με το λιμανάκι του σαν πιάτο. Μα το πιάτο τούτο, σήμερα, ήταν άδειο. Πουθενά καπνός, ούτε σημάδι από βαπόρι. Που θα με μπαρκάριζαν; ...

Με χαρές και με τραγούδια μας περίμεναν στο Διοικητήριο.

- Άλλος για πνίζιμο! Φώναζε ένας με το αυτόματο στον ώμο κι ένα γαρίφαλο στ' αυτί. Κύριε Υπομπίραρχε. Τον φέρανε. Να ετοιμάζομαι;

- Φέρανε το καϊκι;

- Όχι, αλλά όπου να 'ναι.

- Έλα να πάρεις τα «συνοδοευτικά» κι άμα έρθει....

- Κι άμα δεν έρθει;

- Τι με ρωτάς; Κλείσ' τον και φρούρησέ τον. Αλλά αυστηρά ε;»¹⁶⁰

Στο κτίσμα του Παλιού Διοικητηρίου σήμερα στεγάζονται το Αστυνομικό Τμήμα Αγίου Κηρύκου Ικαρίας, το Ειρηνοδικείο Ικαρίας, ο Λιμενικός Σταθμός Αγίου Κηρύκου, καθώς και υπηρεσίες του Δήμου Ικαρίας.¹⁶¹

3.7 Η «Κατώγα» στον Εύδηλο

Το 1949, τους τελευταίους μήνες πριν τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου ήταν η πιο δύσκολη χρονιά για την Ικαρία, αλλά και για όλο το Αριστερό Κίνημα. Από τον Μάρτιο του ίδιου έτους η χωροφυλακή άρχισε να συλλαμβάνει κόσμο από τα χωριά και να τον κατεβάζει σε ξενοδοχεία στον παραλιακό δρόμο του Αγίου Κηρύκου. Οι περισσότεροι κρατήθηκαν εκεί έως τις αρχές του 1950 και στη συνέχεια στάλθηκαν στην Μακρόνησο. Το καλοκαίρι του 1949 η χωροφυλακή έκανε εξορμήσεις και συγκέντρωνε κόσμο από 18 έως 50 χρόνων, άδειαζε σπίτια και λεηλατούσε ότι έβρισκε. Το Σεπτέμβριο του 1949 εντάθηκαν οι συλλήψεις στο βόρειο τμήμα της Ικαρίας. Ένας νέος χώρος εγκλεισμού που είχε δημιουργηθεί από τις Αρχές ήταν η διαβόητη «Κατώγα» στον Εύδηλο, ένα διώροφο κτίριο που πιθανόν αρχικά να προοριζόταν για οικία. Στον πρώτο όροφο του κτίσματος στεγαζόταν ο σταθμός

¹⁶⁰ Λουντέμης Μενέλαος, *Οι ήρωες κοιμούνται ανήσυχά* - (Σαρκοφάγοι II), (1967), εκδόσεις Πατάκη. Αθήνα, 2019.

¹⁶¹ Το Γραφείο Εξυπηρέτησης Φορολογουμένων του Δήμου Ικαρίας και το Τμήμα Δόμησης Δήμου Ικαρίας.

χωροφυλακής Ευδήλου και το ημιτελές τμήμα του στο ισόγειο έμελλε να διαμορφωθεί σε πρόχειρη φυλακή. Οι κρατούμενοι ονόμασαν τον αδιαμόρφωτο χώρο «Κατώγας» και η φήμη της συνδέθηκε με ξυλοδαρμούς και βασανιστήρια πολιτών.¹⁶² Η φήμη του χώρου ήταν τέτοια, που οι διαμαρτυρίες των εξόριστων με την παράλληλη υποστήριξη των τοπικών κομματικών οργανώσεων για απελευθέρωση κρατούμενων λάμβαναν την μορφή διαδηλώσεων. Μια τέτοια περίπτωση αφορά την μεγάλη κινητοποίηση στον Εύδηλο το 1948. Το αίτημα του κόσμου ήταν η απελευθέρωση ενός πρώην ασφαλίτη που βρέθηκε στο νησί εξόριστος και η σύλληψή του από την χωροφυλακή τον οδήγησε στο κρατητήριο του Ευδήλου και σε σκληρά βασανιστήρια.¹⁶³

Ο χώρος είχε βασικές ελλείψεις σε υποδομές, όπως πατώματα, κουφώματα, κλίνες. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την εγγύτητα του κτίσματος με τη θάλασσα δημιουργούσαν στους έγκλειστους δύσκολες συνθήκες που σχετίζονταν με την υγρασία, το κρύο και τη σωματική κόπωση. Από αυτόν το χώρο κράτησης πέρασαν δεκάδες Αριστεροί, Κομμουνιστές και ντόπιοι κάτοικοι που είχαν συγγενείς στο αντάρτικο. Ο στόχος της χωροφυλακής ήταν η απόσπαση δηλώσεων μετανοίας, ενώ οι κρατούμενοι έδιναν καθημερινή μάχη, ώστε να μην υποκύψουν. Επιπρόσθετα, από τις κρατικές αρχές δεν προβλεπόταν για τους κρατούμενους κανένα συσσίτιο. Το πρόβλημα αυτό λύθηκε από την συνεισφορά της τοπικής κοινωνίας που μετά από άδεια των Αρχών τους προμήθευαν με τα αναγκαία τρόφιμα. Οι τελευταίοι 19 κρατούμενοι της «Κατώγας» απελευθερώθηκαν στα τέλη του Δεκεμβρίου του 1949, δίχως να υπογράψουν δήλωση μετανοίας. Τότε υπολογίζεται πως σταδιακά έπαυσε τη λειτουργία του και το στρατόπεδο Ικαρίας που χρησιμοποιήθηκε από το 1946 ως μόνιμος τόπος εκτοπισμού. Οι τελευταίοι που έμεναν εκεί ήταν κυρίως συγγενείς ανταρτών, τους οποίους έστειλαν εξορία στη Μακρόνησο, όπως και τους τελευταίους εξόριστους στο νησί.¹⁶⁴

3.8 Το μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης

Η μονή της Οσίας Θεοκτίστης βρίσκεται στο δημοτικό διαμέρισμα Ευδήλου, στο βόρειο τμήμα της Ικαρίας, κοντά στο χωριό Πηγή. Η χρονολογία οικοδόμησής της δεν είναι γνωστή, όμως στο χώρο της υπάρχει επιγραφή με ημερομηνία αγιογράφησης το έτος 1688. Η μονή διαθέτει 15 κελιά και βοηθητικούς χώρους, (κουζίνα, αποθήκες, κελάρια κ.ά.). Ο εσωτερικός ναός είναι αφιερωμένος στην Οσία Θεοκτίστη από τη Λέσβο και περιστοιχίζεται από τοιχογραφίες κατά τα πρότυπα του Αγίου Όρους. Στο Καθολικό φυλάσσονται τα ιερά λείψανα της Οσίας. Πολύ κοντά

¹⁶² Λομβαρδάς, ό.π.

¹⁶³ Διαμάντης, ό.π.

¹⁶⁴ Γιώγος, (2020), ό.π

στο μοναστήρι, μέσα σε μια σπηλιά βρίσκεται το παρεκκλήσι της μονής, η Θεοσκέπαστη, μια μικρή εκκλησία σκεπασμένη από έναν τεράστιο βράχο.¹⁶⁵

Για την περίοδο του Εμφυλίου και τη χρήση του μοναστηριού, η έρευνα δεν με οδήγησε σε πολλά στοιχεία. Όμως θεωρώ πως τέτοια μέρη αποτέλεσαν μέρος διαμονής για τους ταλαιπωρημένους εξόριστους στην Ικαρία. Τη μόνη μαρτυρία ότι κάποια περίοδο στη μονή Οσίας Θεοκτίστης διέμεναν και εξόριστοι εντόπισα από την αφήγηση της κυρίας Μαρίας Φρατζέσκου-Καλιμούκου, σε συνέντευξη που έδωσε στη Χρυσάνθη Φώτη στο πλαίσιο της Προφορικής Ιστορίας, τον Οκτώβριο του 2023 στην Ικαρία. Η κ. Μαρία ήταν η μόνη γυναίκα που έμενε τα καλοκαίρια και φρόντιζε το μοναστήρι. Μέρος της αφήγησής της ακολουθεί πιο κάτω:

«Δεν είχε μοναχούς πια. Οι μοναχοί φύγανε το '20. Εγώ έχω γεννηθεί το '43. Αλλά είχε μια μοναχή γυναίκα. Είχε έρθει απ' τη Μικρασιατική Καταστροφή με μια αδερφή της... Και η Χριστοδούλη, που τη λέγανε, Σοφία τη λέγανε, είναι αυτή που είναι εκεί πέρα στη φωτογραφία, έμεινε από το '22 που ήρθε, έγινε καλόγρια μόνη της και έμεινε μέχρι το '75 περίπου.»¹⁶⁶

«Είχαν μείνει εδώ οι εξόριστοι, όχι οι αντάρτες. Θυμάμαι τους εξόριστους. Αντάρτες δεν είδα εγώ ποτέ μου. Αλλά είχανε, τι κάμανε, λοιπόν; Είχανε κάμει το νησί της εξορίας... Άμα τους φέρναν εδώ, караβιές που τους φέρνανε μέσα σε κάτι κάτεργα και ήταν και γεμάτα νερό τα αμπάρια τους και τους αμολούσανε. Δεν είχαν υποδομές να τους πάνε. Τους αμολούσανε στις παραλίες και βγαίνανε. ... Αλλά οι άνθρωποι αυτοί δεν τους αφήναν να δουλέψουν. Εδώ στο μοναστήρι που μείνανε, χτίζαν και δουλεύανε με τους ανθρώπους που τους φιλοξενούσανε για να μπορούν κι αυτοί να επιβιώσουν. Αλλά άμα τους πιάνανε, τιμωρούσαν και τον αυτόν που τους φιλοξενούσε.... ότι τον εκμεταλλεύοσυνα δηλαδή.»¹⁶⁷

¹⁶⁵ «Μονή Οσίας Θεοκτίστης και Παρεκκλήσι Θεοσκέπαστης», *Οδυσσεύς*, Ιστοσελίδα Υπουργείου Πολιτισμού, στο: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=18881, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

¹⁶⁶ «Η γυναίκα που φροντίζει το μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης στην Ικαρία αφηγείται», συνέντευξη κας Μαρίας Φρατζέσκου-Καλιμούκου, Ερευνήτρια Istorima: Χρυσάνθη Φώτη, Ικαρία, 18.10.2023, Ενότητα 3, *Η διαμονή στο μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης*, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Istorima.org., (λεπτά αφήγησης 55:30_56:11), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25806>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

¹⁶⁷ «Η γυναίκα που φροντίζει το μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης στην Ικαρία αφηγείται», συνέντευξη κας Μαρίας Φρατζέσκου-Καλιμούκου, Ερευνήτρια Istorima: Χρυσάνθη Φώτη, Ικαρία, 18.10.2023, Ενότητα 4, *Ιστορίες για πειρατές και για τους εξόριστους στο νησί*, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Istorima.org., (λεπτά αφήγησης 01.07.20_01.10.07), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25806>, (ημ. πρόσβασης, 26.03.2026).

3.9 Μοναστήρι της Ευαγγελίστριας Λευκάδος Αγίου Κηρύκου

Σε άρθρο του *Ριζοσπάστη* το Σεπτέμβριο 1947 με θέμα τις εξόριστες γυναίκες, κρατούμενες στο συρματοπλεκτο στρατόπεδο στον Ξηρόκαμπο Αγίου Κηρύκου υπάρχει παράλληλη αναφορά για τον εγκλεισμό 300 περίπου γυναικών από το Σουφλί της Θράκης σε ετοιμόρροπο μοναστήρι, δίχως όμως να καθορίζεται ο χώρος.¹⁶⁸ Αναφέρεται η κράτηση ηλικιωμένων γυναικών, όπως και πολύ νεότερων, έως 18 ετών με κάποιες από αυτές να φέρουν μαζί τους βρέφη. Το άρθρο δημοσιεύτηκε μετά τις πρώτες ημέρες λειτουργίας του συρματοπλεκτου στρατοπέδου Αγίου Κηρύκου. Σύμφωνα με προγενέστερα άρθρα στην ίδια εφημερίδα, κρατούμενες γυναίκες από τη Θράκη και πιο συγκεκριμένα από την Σαμοθράκη μαζί με μωρά ηλικίας 2 μηνών έως 2 ετών βρίσκονταν σε παρακείμενο στρατόπεδο 700 περίπου ατόμων.¹⁶⁹ Την ίδια περίοδο ακολουθούν κι άλλα άρθρα που αναφέρονται στους Θρακιώτες εξόριστους και την ομαδοποίησή τους σε στρατόπεδο.¹⁷⁰ Για την περίπτωση του εγκλεισμού τους σε παλιό μοναστήρι δεν βρέθηκαν περισσότερα στοιχεία. Αξίζει επιπρόσθετα να σημειωθεί ότι ένα ποσοστό από τους πρώτους εξόριστους στο νησί βρήκε καταλύμα στα οικήματα των ιαματικών πηγών στα Θέρμα και στη Λευκάδα Ικαρίας και γενικότερα είχαν διασκορπιστεί γύρω από την περιοχή Αγίου Κηρύκου.¹⁷¹ Μετά από έρευνα στον αρχειακό Τύπο, στα μοναστήρια του νησιού, αλλά και στο χάρτη της Ικαρίας διαπιστώθηκε πως σύμφωνα με την χωροθέτηση του συρματοπλεκτου στρατοπέδου στον Ξηρόκαμπο το πιο κοντινό μοναστήρι είναι η *Μονή της Ευαγγελίστριας Λευκάδος*, έξω από τον Άγιο Κήρυκο. Ουσιαστικά πρόκειται για διπλανές περιοχές. Με βάση τις πληροφορίες για την ιστορία του μοναστηριού διαπιστώνεται πως κατά την περίοδο του Εμφυλίου δεν απαρτιζόταν από αδελφότητα μοναχών, μάλιστα το 1950 έπαυσε η λειτουργία του. Είναι λοιπόν πολύ πιθανό ο μοναστηριακός χώρος σε κάποιο διάστημα ερήμωσής του να χρησιμοποιήθηκε ως στρατόπεδο συγκέντρωσης εξόριστων.

Το μοναστήρι του *Ευαγγελισμού της Θεοτόκου* ιδρύθηκε το 1775 στο νοτιοανατολικό μέρος του νησιού, λίγο δυτικά από τον Άγιο Κήρυκο και σχεδόν δίπλα από τις ιαματικές πηγές Λευκάδος. Σε άρθρο του προπολεμικού *Ριζοσπάστη* αναφορικά με ένα τοπικό περιστατικό το μοναστήρι αναφέρεται αόριστα ως, «η Μονή στην περιοχή του Φαναριού» (Αγίου Κηρύκου), η οποία στην περίοδο του Μεσοπολέμου διέθετε σημαντική κτηματική περιουσία,¹⁷² που όμως άφηνε ανεκμετάλλευτη.¹⁷³ Στην

¹⁶⁸ «Οι γυναίκες μας στην εξορία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.168.

¹⁶⁹ Ενδεικτικά: «Η τραγωδία της Ψυττάλειας στους βράχους της Ικαρίας. Να καταργηθεί το στρατόπεδο!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 03.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.160.

¹⁷⁰ «Οι μωρομάνες του “Τσαντήρ - Μαχαλά”», Εφημερίδα *Ο Ρίζος της Δευτέρας*, 29.09.1947, έτος Α', αρ. φ. 50.

¹⁷¹ «Οι εξόριστοι Ικαρίας. Ψευδολογίες του υφυπουργείου Τύπου», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 05.07.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.110.

¹⁷² Σύμφωνα με την Τσιδεμιάδου, το 1932 η έγγεια περιουσία του μοναστηριού στο νότιο τμήμα του νησιού ρευστοποιήθηκε μετά τη δημοσίευση των αγροτικών νόμων του 1917 και 1920 που όριζαν την απαλλοτρίωση των μοναστηριακών εκτάσεων στην Ελλάδα, (Τσιδεμιάδου, ό.π.).

¹⁷³ «Ένας Ηγούμενος διώκτης των αγροτών Ικαρίας», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 19.05.1934, περίοδος 4^η, αρ. φ. 67/7004.

περίοδο της αιχμής της διέθετε 20 κελιά, ξενώνες, βοηθητικούς χώρους κ.ά.. Η Μονή από την ίδρυσή της και κατά διαστήματα ερήμωνε. Το 1955 μετατράπηκε σε μοναστήρι γυναικείας αδελφότητας.¹⁷⁴ Ο χώρος σε κάθε περίπτωση θεωρείται ιστορικός και αξιοθέατο του νησιού, αν και το καλοκαίρι του 2025 διαπιστώθηκε πως το μοναστήρι ήταν κλειστό. Οι επετειακές εκδηλώσεις για τα 250 χρόνια από την ίδρυσή του πραγματοποιήθηκαν στις 15 Ιουλίου 2025 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Παλαιού Δημαρχείου Αγίου Κηρύκου.¹⁷⁵

4. Ο χώρος και η θεραπεία

Μέσα στο κλίμα της αλληλεγγύης ανάμεσα σε εξόριστους και ντόπιους στην εμφυλιακή Ικαρία δημιουργήθηκαν συνθήκες στην καθημερινότητα που χαρακτηρίζονται σπάνιες, τουλάχιστον για την ιστορία των εξοριών στην Ελλάδα. Στην ενότητα που ακολουθεί θα παρουσιαστούν κάποιοι χώροι στην Ικαρία που συνδέθηκαν με τη θεραπεία ασθενών, εξόριστων ή και ντόπιων. Ένας από αυτούς τους χώρους, όπως θα αναφερθεί, ανασυγκροτεί σταθερά το ρόλο και την μνήμη του από την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου χάρη στην πρωτοβουλία της ντόπιας κοινωνίας.

4.1 Οι κλινικές των εξόριστων σε Άγιο Κήρυκο και Εύδηλο

Έως την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου στην Ικαρία δεν υπήρχε νοσοκομείο ή κάποιος τοπικός υγειονομικός σταθμός. Οι κάτοικοι της Ικαρίας αντιμετώπιζαν τα ζητήματα της υγείας τους από την οικονομική τους συνδρομή στους κατά τόπους ιδιώτες γιατρούς. Η ανάγκη για ίδρυση νοσοκομείου στο νησί απασχολούσε την τοπική κοινωνία για δεκαετίες, η οποία μετρούσε θανάτους από ασθένειες και ταλαιπωρίες που θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί. Το ζήτημα ανέλαβε να επιλύσει η Πανικαριακή Αδελφότητα στην Αμερική, «Ο Ίκαρος». Από έκθεση της ικαριακής ομογένειας που δημοσιεύτηκε στον Τύπο το καλοκαίρι του 1947 διαπιστώνεται ότι διεξάγονταν έρανοι για την ίδρυση του νοσοκομείου με την παράλληλη σύμπραξη της ικαριακής ομογένειας στην Αίγυπτο. Ο «Φιλανθρωπικός Σύλλογος Ικαριών Κυριών» είχε επίσης συγκεντρώσει χρήματα και είχε εξασφαλίσει το κατάλληλο οικόπεδο για την ανέγερση του νοσοκομείου. Μετά τη διάλυσή του, τα αποκτήματα αυτά μεταβιβάστηκαν στην κοινότητα Αγίου Κηρύκου για αυτόν το σκοπό. Για την Πανικαριακή Αδελφότητα υπήρχε επιπλέον ένας προβληματισμός, τον οποίο έθετε σε

¹⁷⁴ «Ιερά Μονή Ευαγγελισμού Θεοτόκου Ικαρίας», Ιστοσελίδα *Μοναστήρια της Ελλάδας*, στο: <https://www.monastiria.gr/iera-moni-euaggelismou-theotokou-ikarias/>, (ημ. πρόσβασης, 26.03.2026).

¹⁷⁵ «Επετειακή εκδήλωση στον Άγιο Κήρυκο από την Ιερή Μητρόπολη Σάμου, Ικαρίας και Κορσεών», 87.6 *Ράδιο Ικαρία*, 11.07.2025, στο: <https://www.radio-ikaria.gr/timitiki-ekdilosi-gia-ta-250-chronia-tis-ieris-monis-eyaggelismoy-tis-theotokoy-leykadas/>, (ημ. πρόσβασης, 26.03.2026).

ερώτημα προς την κοινωνία της Ικαρίας· εάν θα έπρεπε, λόγω της δυσπρόσιτης γεωμορφολογίας του νησιού να κατασκευαστούν τρεις μικροί υγειονομικοί σταθμοί, ένας ανά Περιφέρεια¹⁷⁶ ή ένα μεγαλύτερο ενιαίο νοσοκομείο άρτιο από επιστημονική και πρακτική άποψη.¹⁷⁷

Το αίτημα για την ίδρυση δημόσιου νοσοκομείου εκπληρώθηκε περίπου 10 χρόνια αργότερα. Η έναρξη των εργασιών του ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1957 και η κατασκευή του «Πανικάριου Νοσοκομείου» αποπερατώθηκε το 1958. Τη λειτουργία του ανέλαβε ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός το 1959, τη χρονιά που έγιναν τα εγκαίνιά του.¹⁷⁸

Στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου, τις Ο.Σ.Π.Ε. όλων των τόπων εξορίας και των φυλακών απασχολούσαν τα ζητήματα της νοσηρότητας ανάμεσα στα μέλη τους. Στα τέλη του 1946 οι ομάδες συμβίωσης της Ικαρίας υπολόγιζαν πως το 97% από τα εξόριστα μέλη τους θεωρούνταν άπορα, ενώ παράλληλα το περίπου το 10% από αυτά είχε διαγνωστεί με προφυματίωση και αδενοπάθεια.¹⁷⁹ Έρευνα του Ερευνητικού Ιατρείου Φυματίωσης το Δεκέμβριο του 1947 αναφέρει ότι από τα 7,5 εκατομμύρια άτομα που ήταν τότε ο πληθυσμός της Ελλάδος, μισό εκατομμύριο ήδη ασθενούσε από διάφορα στάδια φυματίωσης με δείκτη επιδείνωσης στους μεσήλικες άντρες. Επιπλέον εκτιμούταν ότι 300.000 άτομα από τον αγροτικό πληθυσμό δεν είχε ακόμη διαγνωστεί με την ασθένεια και πιθανά αγνοούσε ότι νοσεί.¹⁸⁰ Για πλείστες περιπτώσεις εξόριστων οι λόγοι για την επιδείνωση της υγείας τους ήταν προφανείς: η σχεδόν μηδενική κρατική μέριμνα και η αδιαφορία για την αντιμετώπιση των ασθενειών των “αντιφρονούντων”, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, τα βασανιστήρια και οι κακουχίες από το 1941, το χειρίστης ποιότητας συσσίτιο στους τόπους εξορίας και στους χώρους εγκλεισμού, ο συνωστισμός και η έλλειψη καθαριότητας στα μπουντρούμια των αστυνομικών σταθμών. Στους πιο πάνω λόγους θα προστεθεί το κλίμα στους τόπους εκτοπισμού, η έλλειψη φαρμακευτικού υλικού λόγω της απόστασης και οι καθυστερήσεις στην αποστολή τους λόγω των δύσκολων καιρικών συνθηκών. Οι πρώτες ενέργειες για την υγειονομική μέριμνα από τις Ο.Σ.Π.Ε. σχετίζονταν με τη δημιουργία μικρών ιατρείων και υγειονομικών σταθμών, οδοντιατρείων ακόμη και φαρμακείων από τα μέλη που ήταν γιατροί, φοιτητές ιατρικής ή νοσηλευτές. Συνήθως, οι υγειονομικοί εξόριστοι μετέδιδαν τις γνώσεις τους σε άλλα επικουρικά μέλη της ομάδας, ώστε σε περίπτωση που μεταταχθούν ή απολυθούν να συνεχιστεί το έργο της περίθαλψης.¹⁸¹

¹⁷⁶ Σημερινές Περιφέρειες Αγίου Κηρύκου, Ευδήλου, Ραχών, (Βαφέας, ό.π.).

¹⁷⁷ «Ίδρυση νοσοκομείου και υγειονομικών σταθμών», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 21.06.1947, έτος Β΄ αρ. φύλλου 20.

¹⁷⁸ Πανικάριο Νοσοκομείο - Αγίου Κηρύκου. Ιστορική αναδρομή, στο: <http://www.gnikarias.org/to-nosokomio/istoria/>, (ημ. πλοήγησης 09.04.2026).

¹⁷⁹ Γιώγος, (2020), ό.π.

¹⁸⁰ «Εις την Ελλάδα 300.000 είνε φυματικοί και το αγνοούν. Το πόρισμα μιας ερεύννης», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, 23.12.1947, έτος Γ΄, αρ. φ. 853.

¹⁸¹ Διαμάντης, ό.π.

Στην περίπτωση της Ικαρίας, η οργάνωση στον τομέα της υγείας από τους εξόριστους γιατρούς και τους φοιτητές των σχολών υγείας, παρά τα πενιχρά μέσα που διέθεταν έδωσε στους εξόριστους, αλλά και στην τοπική κοινωνία την ευκαιρία να εξεταστούν δωρεάν σε τόσες διαφορετικές ειδικότητες, να διαγνωσθούν ή να θεραπευτούν από τις ασθένειες της εποχής. Αρκετές φορές οι εξόριστοι γιατροί για να εξετάσουν εξόριστους και ντόπιους ασθενείς έκαναν περιοδείες στα χωριά. Το πιο δημοφιλές τότε πρόσωπο στο νησί έγινε ο εξόριστος γιατρός Π. Έγκαρχος που τον αποκαλούσαν “ο γιατρός μας”.¹⁸² Μια μαρτυρία για τις κατ’ οίκον θεραπείες έχουμε από την αφήγηση της κυρίας Ασημίνας Κουτούφαρη που έμενε τότε στο απομακρυσμένο χωριό *Καρκινάγρι*:

*«Αλλά μας ξυπνήσανε, μας μάθαιναν γράμματα, είχε γιατρούς και μας γιατρεύανε...Είχε και γιατρό ωτορινολαρυγγολόγο, έναν Τσιγκά και κάθιζε τα παιδιά απάνω στις καρέκλες και των έβγαλε τις αμυγδαλές των και τα κρεατάκια. Θυμάμαι που είχαν πάει και την αδερφή μου και της τα 'βγαλε, που δεν μπορούσε ν' αναπνεύσει.»*¹⁸³

Στον Άγιο Κήρυκο τον Μάρτη του 1947 οι εξόριστοι είχαν φτάσει τους 1.500. Τότε ιδρύθηκε το «λαϊκό νοσοκομείο» από την συλλογική εργασία ντόπιων και εξόριστων και αποτέλεσε τον πρώτο υγειονομικό σταθμό του νησιού. Το κτίσμα του βρισκόταν στον παραλιακό δρόμο στην συνοικία Φλέβες.¹⁸⁴ Για να ξεκινήσει η λειτουργία του χρησιμοποιήθηκε ορισμένη ποσότητα από αναξιοποίητο φαρμακευτικό υλικό που είχε αποστείλει η UNRRA. Καθοριστική όμως υπήρξε η συμβολή της τοπικής Εθνικής Αλληλεγγύης στο κτίσμα και σε φάρμακα. Η Κεντρική Επιτροπή είχε εγκαταστήσει στο χωριό Άγιος Παντελεήμονας την κεντρική αποθήκη με τις προμήθειες (φάρμακα, τρόφιμα, είδη ρουχισμού και κλινοσκεπάσματα). Στο ίδιο επίσης μέρος βρίσκονταν και τα γραφεία της Εθνικής Αλληλεγγύης που τα διαχειριζόταν. Το κτίσμα του «λαϊκού νοσοκομείου» ήταν ένα παλιό εγκαταλειμμένο οίκημα που μετά τη συνεργασία και την υποστήριξη της Εθνικής Αλληλεγγύης επισκευάστηκε και διαμορφώθηκε σε δομή υγείας με δυνατότητα νοσηλείας περίπου 10 ασθενών. Την οργανωτική του λειτουργία και τις ιατρικές υπηρεσίες προσέφεραν αμισθί οι εξόριστοι γιατροί, ενώ ορισμένες φορές στο έργο της περίθαλψης συνεισέφεραν και οι ντόπιοι γιατροί. Στα ιατρεία του θεραπευτηρίου στεγάζονταν διάφορες ιατρικές ειδικότητες, ενώ πραγματοποιήθηκαν και χειρουργεία. Δικαίωμα

¹⁸² Γιώγος, (2020), ό.π., Καμαρινού, ό.π.

¹⁸³ Συνέντευξη κας Ασημίνας Κουτούφαρη με θέμα: «Η Ασημίνα Κουτούφαρη και το σπιτάκι της μαμής», Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org*, Ερευνήτρια Istorima: Δέσποινα Ξηρού, Άγιος Πολύκαρπος Ικαρίας, 20.12.2023, Ενότητα 2, «Οι εξόριστοι του Εμφυλίου στο νησί και το σπιτάκι της μαμής», στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-26353#segment-2> (λεπτά αφήγησης 00:32:22-00:33:04).

¹⁸⁴ Λομβαρδάς, ό.π., Γιώγος, (2020), ό.π.

στην εξέταση και στη νοσηλεία είχαν όλοι πάνω στο νησί, δινόταν όμως προτεραιότητα στους εξόριστους και στους απόρους κατοίκους.¹⁸⁵

Από τη μελέτη του Χρήστου Γιώγου «*Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949. Κατοχή - Εξορία - Εμφύλιος Πόλεμος*» συναντάμε έκθεση της αντιπροσωπείας του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού τον Ιούλιο 1948, που αναφέρει πως η υγειονομική περίθαλψη και οι υπηρεσίες παρέχονταν από τους 60 εκτοπισμένους γιατρούς που βρίσκονται πάνω στο νησί. Αναφέρεται επιπρόσθετα η ύπαρξη μισθωμένου οδοντιατρείου στην ίδια περιοχή από τους εξόριστους, ενώ τα έξοδα των προμηθειών του καλύπτονταν από το κοινό ταμείο των εξόριστων και της Εθνικής Αλληλεγγύης.¹⁸⁶ Το κτίσμα του «λαϊκού νοσοκομείου» σήμερα είναι οικία.

Μια αντίστοιχη μικρή κλινική, υπό την εποπτεία εξόριστων γιατρών ιδρύθηκε και στον Εύδηλο, η οποία διέθετε και ιατρείο για νευρολογικές παθήσεις.¹⁸⁷ Περισσότερα όμως στοιχεία δε στάθηκε εφικτό να βρεθούν.

4.2 Το Σανατόριο Φυματικών στην Μονή Μουντέ - Χριστός Ραχών

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι επιτροπές των εξόριστων ήταν η διαμονή των φυματικών συνεξόριστών τους στο νησί. Το ζήτημα των φυματικών δεν αποτελούσε κίνδυνο μόλυνσης μόνο για τους υγιείς εξόριστους στα στρατόπεδα της Ικαρίας. Το ενδεχόμενο εξάπλωσης της ασθένειας απασχολούσε και τις κρατικές αρχές, λόγω της υποχρεωτικής επαφής των αντρών της χωροφυλακής μαζί τους. Οι φόβοι για μετάδοση της ασθένειας όμως υπήρχαν και για τους ντόπιους κατοίκους μετά την ευρεία διασπορά των εξόριστων σε όλο το νησί.¹⁸⁸ Αναγκαστικά, πολλοί φυματικοί εξόριστοι διαβιούσαν μαζί με τους συνεξόριστους τους στα σπίτια που τους παραχωρούνταν. Ορισμένοι, όπως σημειώθηκε πιο πάνω μεταφέρθηκαν στις σκηνές του συρματοπλεκτου στρατοπέδου του Αγίου Κηρύκου.¹⁸⁹ Να σημειωθεί επίσης πως οι άρρωστοι, ήδη κατά τη μεταφορά τους από τον Πειραιά ή την Ψυτάλεια στοιβάζονταν με τους υπόλοιπους κρατούμενους για ώρες μέσα στο ίδιο αμπάρι με ανεπαρκή φωτισμό και αερισμό.

«Κάποτε μας μάρκαραν για την Ικαρία. Ένα βαπόρι γεμάτο αποκλειστικά από εξόριστους, αμπάρια, κατάστρωμα, παντού. Άνθρωποι δεμένοι δύο-δύο με χειροπέδες. Το δράμα κορυφώθηκε όταν στο πέλαγος βρήκαμε τρικυμία. Οι περισσότεροι

¹⁸⁵ Γιώγος, (2020), ό.π., Διαμάντης, ό.π., «Οι εξόριστοι Ικαρίας. Ψευδολογίες του υφυπουργείου Τύπου», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 05.07.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.110.

¹⁸⁶ Γιώγος, (2020), ό.π.

¹⁸⁷ Στο ίδιο.

¹⁸⁸ Διαμάντης, ό.π.

¹⁸⁹ «Οι εξόριστοι στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.03.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.013.

ξερνούσαν ο ένας πάνω στον άλλο και αν κάποιος ήθελε να πάει στην τουαλέτα, πήγαινε με τον σιαμαίο του.»¹⁹⁰

Το βέβαιο ήταν πως η ζωή των φυματικών βρισκόταν σε κίνδυνο και έχρηζαν άμεσης ιατρικής φροντίδας και περίθαλψης. Επιτροπές εξόριστων απευθύνονταν στο Υπουργείο Πρόνοιας και στον Ερυθρό Σταυρό για αποστολή επιδομάτων, δεμάτων με προϊόντα πρώτης ανάγκης και φαρμακευτικό υλικό. Για πολύ καιρό όμως δεν εξασφάλιζαν τα απαραίτητα εφόδια.¹⁹¹ Από φύλλο του *Ριζοσπάστη* τον Οκτώβριο του 1946 διαβάζουμε επιστολή διαμαρτυρίας και έκκλησης για βοήθεια ήδη από τους πρώτους εξόριστους στο νησάκι Φούρνοι Ικαρίας:

«Είμαστε 127 εξόριστοι απ' όλες τις γωνιές της Ελλάδας, γέροι ίσαμε 75 χρονών, γριές γυναίκες με μωρά στην αγκαλιά τους, μικρά παιδάκια που συνοδεύουν τις εξόριστες μητέρες τους και το σπουδαιότερο, αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης, μαρτυροκαπνισμένοι αντάρτες με το ανίατο νόσημα της φυματίωσης που το απόχτησαν στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα της Πατρίδας μας, αποτελούν τη σύνθεση του συνόλου σχεδόν των εξορίστων...

*Ιατροφαρμακευτική περίθαλψη καμιά. Ούτε κινίνο! Γδύμνια και ξυπολησιά μαστίζει όλους μας σχεδόν. Αυπηρό είναι το θέαμα των αρρώστων αγωνιστών της Εθνικής μας Αντίστασης που δίπλα στην έλλειψη φαρμάκων δεν έχουν ούτε καν μια καλύτερη και υγιεινότερη τροφή κι έτσι εξισώνονται κι αυτοί με τους άλλους παίρνοντας από το αλάδιανο φαγητό που τρώνε αυτοί.»*¹⁹²

Η χωροφυλακή δεν ενδιαφερόταν για τη θεραπεία των φυματικών, παρά μόνο για την απομόνωσή τους.¹⁹³ Την ίδια απαξίωση έδειξαν και οι υπόλοιπες κρατικές Αρχές και οργανισμοί. Οι επιτροπές εξόριστων με πείσμα συνέχιζαν να ασκούν πίεση προς τις αρμόδιες υπηρεσίες με τηλεγραφήματα και δημοσιεύματα στον Τύπο για την αντιμετώπιση του ζητήματος. Η καλύτερη απόφαση για τους φυματικούς θεωρούνταν

¹⁹⁰ Σκαρπέτης Γιάννης, «Αναμνήσεις του Γιάννη Σκαρπέτη. Ένας από τους αρρώστους στο Σανατόριο Ικαρίας από τα χρόνια της εξορίας», στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα: 2012.

¹⁹¹ «Ανθρωπισμός και ευθύνες. Οι αρρώστοι», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 17.06.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.094.

¹⁹² «Μας γράφουν: Οι εξόριστοι Φούρνων Ικαρίας» Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.10.1946, 30^ο έτος, αρ. φ. 9.889.

¹⁹³ Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα: 2012.

η επιστροφή στους τόπους διαμονής τους και για τον λόγο αυτό οι Ο.Σ.Π.Ε. φρόντισαν να γνωστοποιήσουν το ζήτημα με υπόμνημα προς τον Ο.Η.Ε..¹⁹⁴

Έως τον Ιούνιο του 1947 υπολογιζόταν πως στην Ικαρία βρίσκονταν πάνω από 60 εξόριστοι φυματικοί, 25 από αυτούς στις Ράχες.¹⁹⁵ Μετά τις αθρόες συλλήψεις τον Ιούλιο του ίδιου έτους, ο αριθμός των αρρώστων πάνω στο νησί αναμενόταν να αυξηθεί. Από επιστολή διαμαρτυρίας της νεοσύστατης «Επιτροπής Φυματικών» στις Ράχες με θέμα τις συνθήκες διαβίωσής τους μαθαίνουμε ότι έως τα τέλη Ιουλίου 1947 οι φυματικοί στην Ικαρία ήταν πάνω από 100 άτομα, κάποιοι μάλιστα σε προχωρημένο στάδιο της ασθένειας.¹⁹⁶

Το ζήτημα των φυματικών έδειχνε να απασχολεί πολύ την τοπική κοινωνία. Όπως αποδείχθηκε στην συνέχεια, οι ντόπιοι προσπαθούσαν με ρίσκο να τους συντρέξουν, περισσότερο από συμπόνια παρά από το φόβο μετάδοσης της ασθένειας. Από την αφήγηση της κυρίας Καλλιόπης Καρναβά το 2023 στο χωριό Ακαμάτρα αυτό το ενδιαφέρον επιβεβαιώνεται:

«Είχε φυματικούς και ήταν εδώ πέρα στο... «Μπέρδεμα», πώς το λένε, του Βασίλη το καφενείο. Ήταν ένα σπίτι, εκεί τους είχαν τους εξόριστους, αυτούς τους φυματικούς. Και η γιαγιά μου κάθε πρωί έπαιρνε το γάλα, το 'βαζε από κάτω από την ποδιά της και τους το πήγαινε. Άλλη τους πήγαινε αυγά, άλλη τούς πήγαινε... Δηλαδή όλοι οι άνθρωποι τούς συντρέχαν, που ήταν άρρωστοι οι άνθρωποι. Ύστερα τους πήγανε στη Βαγγελίστρα, σε μια εκκλησία στις Ράχες, που ήταν μοναστήρι και είχε πεύκα και αυτά... Πεθάναν κάνας-δυο και είναι εκεί, στα... Και εκεί γίνεται κάθε χρόνο μια συγκέντρωση και όσοι ζούνε απ' τα χρόνια εκείνα έρχονται.»¹⁹⁷

Από τις πρώτες ημέρες του πολιτικού και στρατιωτικού «κατευνασμού» τον Σεπτέμβριο του 1947, ο υπουργός Δημοσίας Τάξης Κ. Ρέντης είχε διαβεβαιώσει επιτροπή του κόμματος των Αριστερών Φιλελευθέρων πως βρισκόταν σε συνεννόηση με τον υπουργό Υγείνης για την ίδρυση σανατορίου για τους εξόριστους της

¹⁹⁴ Ενδεικτικά μια επιστολή διαμαρτυρίας: «Αναίσχυντος εμπαιγμός. Το δράμα των αρρώστων εξορίστων και οι διαταγές του κ. Ρέντη», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 07.10.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.191.

¹⁹⁵ «Ανθρωπισμός και ευθύνες. Οι άρρωστοι», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 17.06.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.094.

¹⁹⁶ «Γράμματα από την Ικαρία: 9.200 εξόριστοι λιμοκτονούν», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.07.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.126.

¹⁹⁷ «Οι μάνες της Ικαρίας: Η ζωή της Καλλιόπης Καρναβά», συνέντευξη κ. Καλλιόπης Καρναβά, 19.10.2023, Ακαμάτρα Ικαρίας, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org.*, Ερευνήτρια Istorima : Δέσποινα Ξηρού, Ενότητα 2, «Οι Καριωτίνες μάνες, οι εξόριστοι στην Ικαρία και τα ταξίδια της αφηγήτριας», (λεπτά αφήγησης 00:22.44_00:23.57), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25726#segment-1>, (ημ. πρόσβασης 01.04.2026).

Ικαρίας.¹⁹⁸ Την ίδια περίοδο ανακοινώθηκε από τον υπουργό Υγιεινής Απόστολο Ορφανίδη¹⁹⁹ ότι από τα πιο σοβαρά ζητήματα που θα απασχολήσουν το υπουργείο του ήταν η απομόνωση ή η επαναφορά των 183 φυματικών σε Εύδηλο και Άη Στράτη, η αντιμετώπιση των ανθυγιεινών συνθηκών σε όλους τους τόπους εκτόπισης, όπως και η αποστολή γιατρών και φαρμακευτικού υλικού.²⁰⁰ Σε επόμενη ανακοίνωση του δήλωσε πως καταβάλλονταν προσπάθειες ίδρυσης προσωρινού σανατορίου στις Ράχες Ικαρίας. Οι φυματικοί εξόριστοι της Ικαρίας και του Άη Στράτη θα συγκεντρώνονταν σε μοναστήρι που θα επισκευαζόταν κατάλληλα. Εκκρεμούσε μόνο η συνεννόηση με τον μητροπολίτη Σάμου, από τον οποίο θα δινόταν η έγκριση για την παραχώρηση της Μονής για αυτόν τον σκοπό.²⁰¹

Τον Ιούλιο του 1948 με την συγκατάθεση της διοίκησης της χωροφυλακής και τη βοήθεια των Ο.Σ.Π.Ε. Ευδήλου και Χριστού Ραχών αποφασίστηκε οι φυματικοί εξόριστοι να συγκεντρωθούν στο εγκαταλειμμένο μοναστήρι της Μονής του Μουντέ, κοντά στο χωριό Χριστός, στις Ράχες. Έτσι λοιπόν, στις παλιές εγκαταστάσεις του μοναστηριού της *Παναγίας του Μόντε*, όπως αλλιώς ονομάζεται, δημιουργήθηκε το *Σανατόριο εξορίστων Ικαρίας*, το μοναδικό σανατόριο φυματικών εξορίστων στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου.²⁰² Οι λόγοι για αυτήν την επιλογή του μέρους πιθανά συνδέονται με λογικά και πρακτικά επιχειρήματα όπως: η πευκόφυτη φύση γύρω από την τοποθεσία της Μονής, το υψόμετρο της περιοχής με την αφθονία ήλιου και καθαρού αέρα, η ύπαρξη νερού στο χώρο, η κοντινή απόσταση από μεγάλο χωριό για τις απαραίτητες προμήθειες, τόση όμως, που δεν θα επέτρεπε εγγύτητα με τους ντόπιους για αποφυγή της μόλυνσης. Ένας άλλος πιθανός λόγος ήταν ο ανοικτός χώρος με τις αχρησιμοποίητες εγκαταστάσεις που μπορούσαν με επισκευές να αλλάξουν χρήση. Στην απόφαση για την επιλογή του μέρους πιθανά να υπολογίστηκε θετικά και η παρουσία της χωροφυλακής σε ορισμένη απόσταση από την Μονή, δεδομένου ότι δεν υπήρχε κλιμάκιο της χωροφυλακής σε κάθε χωριό.²⁰³

Από τη μαρτυρία ενός εξορίστου ασθενή στο Σανατόριο Ικαρίας διαβάζουμε:

«Το μοναστήρι βρισκόταν μέσα στο δάσος, μακριά από τα χωριά και είχε πολλά δωμάτια, όπου μας στρίμωξαν 5-6 στο καθένα, ανάλογα με την κατάστασή μας. Χώρια οι βαριά άρρωστοι και χώρια οι ελαφρότερα.»²⁰⁴

¹⁹⁸ «Ο κ. Ρέντης δήλωσε ότι έχει διατάξει να καταργηθούν όλα τα στρατόπεδα. Ανακοίνωση του κόμματος των Αριστερών Φιλελευθέρων», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 14.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.170.

¹⁹⁹ Απόστολος Ορφανίδης, γιατρός. Διατέλεσε υπουργός Υγιεινής στην κυβέρνηση Θ. Σοφούλη από 7 Σεπτεμβρίου 1947 έως 18 Νοεμβρίου 1948, στο: <https://gslegal.gov.gr/government/sofouli-themistokleous-3-2/>, (ημ. πλοήγησης, 01.04.2026).

²⁰⁰ «Ο κ. Ορφανίδης για τους εξορίστους φυματικούς», 10.09.1947, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 10.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.166.

²⁰¹ «Οι φυματικοί θα παραμείνουν στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.171.

²⁰² Νταλιάνης, ό.π.

²⁰³ Διαμάντης, ό.π.

²⁰⁴ Σκαρπέτης, ό.π.

Για την οργάνωση και τη διεύθυνση του Σανατορίου υπεύθυνος ορίστηκε ο εξόριστος γιατρός Δημήτρης Νταλιάνης που μόλις είχε φθάσει από τον Πειραιά στον Εύδηλο, για δεύτερη εξορία στην Ικαρία μετά το 1947. Ο Νταλιάνης ήταν ο πιο κατάλληλος για την ανάθεση αυτού του δύσκολου έργου γιατί είχε ειδικότητα ειδικού φυματιολόγου με προηγούμενη υπηρεσία στο *Σανατόριο Σωτηρία*, όπως και στο Κεντρικό Αντιφυματικό Ιατρείο του ΙΚΑ της Αθήνας.²⁰⁵ Ως αρχίατρος και υπεύθυνος του Σανατορίου ήταν επιφορτισμένος να παίρνει καθημερινά τις παρουσίες των φυματικών. Η χωροφυλακή είχε τον φόβο μήπως κάποιοι από τους φυματικούς ανέβαιναν να συναντήσουν τους αντάρτες στο βουνό κι από εκεί να διέφευγαν για το αντάρτικο της Σάμου. Με εντολή του ενωματάρχη, ο γιατρός ορίστηκε υπεύθυνος για την απουσία κάποιου εξόριστου από το Σανατόριο, ενώ ήταν υποχρεωμένος να προσκομίζει το παρουσιολόγιο στον σταθμό της χωροφυλακής 1-2 φορές την εβδομάδα. Ο Νταλιάνης, μετά από συνεννοήσεις με την Ο.Σ.Π.Ε. Χριστού για τα τεχνικά της ζητήματα της ίδρυσης και λειτουργίας του Σανατορίου έφθασε στο μοναστήρι με τη συνοδεία υγιών εξόριστων, οι οποίοι είχαν πρόθεση να υποστηρίξουν τη θεραπεία των συναγωνιστών τους. Οι εθελοντές που απήφησαν τον κίνδυνο της μόλυνσης από φυματίωση έπρεπε να δηλωθούν κι αυτοί στον κατάλογο ως ασθενείς. Η περίπτωση του εξόριστου Βασίλη Λεουτσάκου, φοιτητή τότε της ιατρικής αποτελεί ένα παράδειγμα εθελοντισμού.²⁰⁶

Η κατάσταση του μοναστηριακού χώρου ήταν πολύ κακή. Όταν έφθασε ο γιατρός με τους εθελοντές στην αποθήκη που θα μετέτρεπαν σε 2 δωμάτια, έξω από το χώρο που θα μένανε οι ασθενείς συνάντησαν ποντίκια κι ένα μεγάλο φίδι. Στο μοναστήρι είχαν ήδη εγκατασταθεί 50-60 φυματικοί και περίμεναν με ελπίδα και συγκίνηση τον γιατρό τους. Επίσης υπήρχαν και δύο μοναχές. Η μεταφορά των εξόριστων φυματικών από τον Άη Στράτη στο Σανατόριο, όπως είχε ανακοινωθεί από τον Υπουργό Υγιεινής, δεν είναι γνωστό εάν εν τέλει πραγματοποιήθηκε. Όμως σύμφωνα με τον Παπαγιαννάκο Χρήστο, φυματικό εξόριστο το 1948, δώδεκα φυματικοί είχαν μεταφερθεί εκεί από το Σανατόριο της Τρίπολης. Τα προβλήματα που αρχικά είχαν να αντιμετωπισθούν ήταν αυτά της επισκευής των ερειπωμένων κτισμάτων, της έλλειψης προσωπικού, του επισιτισμού, του φαρμακευτικού υλικού και γενικότερα την απουσία της κατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής για την λειτουργία του χώρου θεραπείας. Στα κελιά και στους υπόλοιπους χώρους, πολλές πόρτες δεν υπήρχαν ή ήταν κατεστραμμένες. Το ίδιο ίσχυε και για τα παράθυρα των κτισμάτων που σε κάποια έλειπαν τα τζάμια. Από τις στέγες, όταν έβρεχε έμπαινε μέσα το νερό και το χειμώνα έκανε πολύ κρύο.²⁰⁷

Από μια μαρτυρία πρώην εξόριστου φυματικού μαθαίνουμε για τις πρώτες συνθήκες διαβίωσης στο Σανατόριο:

²⁰⁵ Νταλιάνης, ό.π.

²⁰⁶ Στο ίδιο.

²⁰⁷ Στο ίδιο, Λεουτσάκος Βασίλης, «Αναμνήσεις του Βασίλη Λεουτσάκου», στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2012, Παπαγιαννάκος Χρήστος, «Αναμνήσεις του Παπαγιαννάκου Χρήστου», στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα: 2012.

«Μετά το πρώτο φαγητό, ρέγγα και πατάτες, βουλευτήκαμε κάπου και την άλλη μέρα τακτοποιηθήκαμε με κάποιους άλλους σ' ένα κελί του μοναστηριού. Δηλαδή τι τακτοποιηθήκαμεστρωματσάδα σε δυο κουβέρτες, όπως στην ασφάλεια και ο ένας πάνω στον άλλο. Εγώ μπροστά-μπροστά στην πόρτα, ο Θεός να την έκανε πόρτα. Έμπαζε από παντού υγρασία. Τι υγρασία, νερό, αλλά τι να κάνουμε και που να πάμε. Μείναμε εκεί αρκετό καιρό, ώσπου έγινε μια ανακατάταξη και βουλευτήκαμε καλύτερα. Σιγά-σιγά φτιάξαμε και το φούρνο για το καζάνι. Στο νέο κελί που πήγαμε, ήρθε κάποιος αργά τη νύχτα και άνοιξε το παράθυρο και γινόταν ρεύμα. Εγώ κοιμόμουν δίπλα στο παράθυρο και την άλλη μέρα το πρωί ξύπνησα με 40 πυρετό. Το υγρό στο πνευμόνι είχε αυξηθεί και δεν υπήρχε μηχανήμα παρακέντησης για το βγάλουμε. Ο γιατρός Νταλιάνης προσπάθησε να το βγάλει με την μοναδική σύριγγα που είχε.»²⁰⁸

Όλα τα παραπάνω βελτιώθηκαν σταδιακά με την αυτοοργάνωση και τη συλλογική δράση. Το Σανατόριο ξεκίνησε τη λειτουργία του χάρη στην εθελοντική εργασία των συνεργείων της Ο.Σ.Π.Ε. Ραχών που ασχολήθηκαν με τις διάφορες επισκευές των παλιών κτισμάτων, όπως και των εξόριστων που εντάχθηκαν στη διοργάνωση ως υποτιθέμενοι ασθενείς, οι οποίοι εκτέλεσαν χρέη βοηθού γιατρού, αρχινοσοκόμου, βοηθών νοσοκόμου, υλοτόμου, φούρναρη κ.ά.. Στη διοργάνωση του θεραπευτηρίου συνέβαλαν με καταμερισμό εργασίας και οι φυματικοί, όταν η κατάστασή τους το επέτρεπε να εργαστούν σε κάποιο έργο ή στην κατασκευή επίπλων.²⁰⁹ Πιο κάτω από το μοναστήρι υπήρχε ένα ποταμάκι με καθαρό νερό που οι εξόριστοι χρησιμοποιούσαν για τις καθημερινές ανάγκες τους. Στο μοναστήρι παράλληλα υπήρχαν πηγάδια, όπου το νερό ήταν πόσιμο. Στο ζήτημα της τροφοδοσίας των ασθενών η ντόπια κοινότητα είχε το δικό της, διακριτικό ρόλο στην προσφορά τροφίμων που στερούσαν από τους ίδιους και την οικογένειά τους για τη θεραπεία των φυματικών. Το Σανατόριο στην Παναγιά του Μόντε είχε γίνει μια συλλογική υπόθεση.²¹⁰

Άλτο όμως παρέμενε το πρόβλημα του ιατρικού εξοπλισμού και του φαρμακευτικού υλικού. Το Υπουργείο Υγείνης και ο Ερυθρός Σταυρός δεν κάλυψαν αυτές τις ανάγκες, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιατρού Νταλιάνη και των βοηθών του. Ο Ερυθρός Σταυρός απέστειλε μόνο κουτιά γάλα εβαπορέ και ρύζι. Μια αύξηση στο ημερήσιο επίδομα των φυματικών επιτεύχθηκε μετά από ομαδική, κατά κάποιον τρόπο, απεργία πείνας.²¹¹ Σε αυτό το πεδίο δραστικές ήταν οι ενέργειες του

²⁰⁸ Παπαγιαννάκος, ό.π.

²⁰⁹ Νταλιάνης, ό.π.

²¹⁰ Λεουτσάκος, ό.π.

²¹¹ Σύμφωνα με μαρτυρία του Λεουτσάκου, οι φυματικοί αντέδρασαν στην καταβολή του ημερήσιου επιδόματος που ανερχόταν στις 11 δραχμές ανά τον ασθενή και που δεν επαρκούσε για τον σιτισμό τους. Πολλές φορές αποφάσισαν να μη το λαμβάνουν έως ότου αυξηθεί το ποσό του από την πολιτεία. Σε αυτή την περίοδο οι χωριανοί έστελναν τρόφιμα στο Σανατόριο κρυφά από την χωροφυλακή. (Στο ίδιο).

Νταλιάνη, όπου ζήτησε από τη γυναίκα του στην Αθήνα να του στείλει το δικό του ιατρικό εξοπλισμό και τα συναφή εργαλεία για την αποτελεσματική θεραπεία των ασθενών. Η γυναίκα του Μαντώ, ούσα και η ίδια γιατρός κατάλαβε τι χρειαζόταν και άμεσα έστειλε τα απαραίτητα εφόδια για την ίδρυση του ιατρείου στο Σανατόριο. Για τα υλικά σε έλλειψη ο γιατρός προέβη σε δικές του πατέντες με φυσικά υλικά, που όμως αποδείχθηκαν σωτήριες για τους ασθενείς.²¹²

Σταδιακά η ομάδα του σανατορίου στο μοναστήρι του Μουντέ διέθετε επιτροπή διαχείρισης τροφίμων, ομάδα μόρφωσης, ψυχαγωγίας και χειροτεχνίας. Έτσι απέκτησε τη δομή και τα πρότυπα λειτουργίας των ομάδων συμβίωσης, όπως στους υπόλοιπους τόπους εξορίας. Γύρω από τον άξονα της δημιουργίας και της πίστης για ζωή προσπάθησαν όλοι από κοινού στην επιβίωση. Με όποιον επιστημονικό τρόπο ήταν εφικτός ή μέσω άλλου αυτοσχέδιου ή φυσικού μέσου πολλοί από τους ασθενείς θεραπεύτηκαν ή έστω σταθεροποίησαν την κατάσταση της υγείας τους.²¹³ Κι όμως, οι φυματικοί ανά πάσα στιγμή κινδύνευαν να συλληφθούν για να περάσουν στρατοδικείο. Κι όταν οι φύλακές τους “δεν είχαν φθισιοφοβία εφάρμοζαν βασανιστήρια, μια πρωτότυπη θεραπεία της εποχής που ενίσχυε την θέληση για ζωή”, καταθέτει ειρωνικά ο πνευμονολόγος - φυματιολόγος Κ. Γουργουλιάνης στην σύγχρονη εποχή.²¹⁴

Τον Μάρτιο του 1949 ο γιατρός Νταλιάνης συνελήφθη λόγω παλιάς του εμπλοκής σε αντιστασιακή οργάνωση στην Αθήνα με αποτέλεσμα να περάσει από στρατοδικείο και φυλακίσεις και να οδηγηθεί στην Μακρόνησο. Ο ίδιος υπολόγιζε πως στο Σανατόριο νοσηλεύτηκαν 120-130 φυματικοί. Κατά τη διαμονή του εκεί δεν είχε πεθάνει κανείς ασθενής. Τη θέση του γιατρού για λίγους μήνες ανέλαβε ο γιατρός Στάθης Ανέστης, ώσπου να παύσει η λειτουργία του Σανατορίου. Έως το οριστικό κλείσιμο του θεραπευτικού χώρου το 1950 είχαν πεθάνει 5 φυματικοί, οι οποίοι ενταφιάστηκαν μέσα στο χώρο του μοναστηριού.²¹⁵

Από το 1950 οι κρατικές αρχές εφάρμοζαν συνεχείς μεταγωγές πολιτικών κρατούμενων και εξόριστων, συμπεριλαμβανομένων των ασθενών και των ηλικιωμένων, προκειμένου να “σπάσει το ηθικό” των αμετανόητων. Σύμφωνα με αυτή την ίδια τακτική οι μεταγωγές συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, έως και το 1955, όταν όλοι οι υγειονομικοί εξόριστοι του Άη Στράτη μεταφέρθηκαν εξορία στα Αντικύθηρα.²¹⁶ Το Σανατόριο εξόριστων Ικαρίας δείχνει να εμπεριέχεται σε αυτόν τον πολιτικό σχεδιασμό. Μια λογική υπόθεση για το κλείσιμό του θα ήταν το γεγονός ότι οι υγιείς εξόριστοι της Ικαρίας μεταφέρθηκαν σταδιακά στην Μακρόνησο και αλλού από τις αρχές του 1949. Οι τελευταίοι φυματικοί πιθανά παρέμειναν εκεί λόγω της ασθένειάς τους γιατί χωρίς γιατρό δεν θα ζούσαν πολύ. Οι κακουχίες στην υγεία

²¹² Νταλιάνης, ό.π.

²¹³ Στο ίδιο.

²¹⁴ Γουργουλιάνης Κωνσταντίνος, στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξοριστών Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα: 2012.

²¹⁵ Νταλιάνης, ό.π.

²¹⁶ Φλούντζης, ό.π.

των τελευταίων φυματικών επιβεβαιώνονται από επιστολή διαμαρτυρίας στην εφημερίδα *Δημοκρατικός Τύπος* στα τέλη του Αυγούστου του 1950 που ζητούν την επιστροφή στους οικείους τους λόγω βαριάς επιδείνωσης της κατάστασής τους.²¹⁷ Σύμφωνα με τον αρχειακό τύπο, ο τοπικός βουλευτής των Φιλελευθέρων ιατρός Τσαντίρης πίεσε τους ντόπιους, πήρε υπογραφές, ώστε οι φυματικοί να στέλνονταν στην Αθήνα. Ως επικεφαλής της μεταφοράς τους κανόνισε να μεταφερθούν με μουλάρια των ντόπιων προς τον Άγιο Κήρυκο, μια δύσκολη και πολύωρη πορεία τότε, με τελικό προορισμό το Σανατόριο Σωτηρία. Για να «ξεβρομίσει ο τόπος», σύμφωνα με τον βουλευτή.²¹⁸

Οι τελευταίοι 59 φυματικοί εξόριστοι του Σανατορίου μεταφέρθηκαν στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1950 στον Πειραιά σε άθλια κατάσταση με πυρετό και αιμοπτύσεις. Οι 28 από αυτούς βρέθηκαν ξανά στο Τμήμα Μεταγωγών Πειραιά, ως “ιαθέντες” και δεν είναι γνωστή η τύχη τους. Οι υπόλοιποι νοσηλεύτηκαν στη *Σωτηρία*, στο εκεί σανατόριο - φυλακή.²¹⁹

Ο Δήμος Ικαρίας τα τελευταία χρόνια μετέφερε τα μνήματα των 5 θανόντων φυματικών σε ειδικό χώρο δίπλα από την Μονή. Επιπλέον έχει κατασκευαστεί κι ένα ταφικό μνημείο.²²⁰ Σήμερα η Μονή Μουντέ είναι επισκέψιμο μοναστήρι κι αξιοθέατο του νησιού. Στο χώρο του τελείται κάθε Αύγουστο ετήσιο μνημόσυνο στη μνήμη όλων των νεκρών εξοριστών, όπως θα αναφερθεί σε επόμενη ενότητα.

5. Η Ικαρία και η φύση της

Σύμφωνα με τη γεωγραφική θέση της Ικαρίας στο χάρτη διαπιστώνουμε πως βρίσκεται κάπως στη μέση του Αιγαίου Πελάγους σε απόσταση 138 μιλίων από το λιμάνι του Πειραιά, 10 ναυτικών μιλίων ανατολικά της Σάμου και 25 ναυτικών μιλίων δυτικά της Μυκόνου. Τα 255 τ. χλμ. που απαρτίζουν το ορεινό και βραχώδες ανάγλυφο της περιλαμβάνουν βραχώδεις κορυφές (κράκουρα), απότομες κλίσεις και γκρεμνά προς τη θάλασσα. Οι παλαιότεροι αφηγούνται πως τα νερά της θάλασσας που την περιβάλλει είναι βαθιά, στο βόρειο μέρος το βάθος τους ξεπερνούν κιόλας τα 1.000 μέτρα. Οι άνεμοί της είναι εξαιρετικά έντονοι και τα κύματά της πελώρια από τις φοβερές τρικυμίες της. Αυτά τα στοιχεία που την πλαισιώνουν εξηγούν και τις τραχιές κι απότομες ακτές σχεδόν σε όλη την περιφέρεια του νησιού, την απουσία ήρεμων ακρογιαλιών και των λιμανιών. Μικροί κόλποι μόνο εντοπίζονται ως φυσικά

²¹⁷ «Διαμαρτυρία των εξοριστών φυματικών της Ικαρίας», Εφημερίδα *Δημοκρατικός Τύπος*, 27.08.1950, έτος Α', αρ. φ.28.

²¹⁸ «Η δραματική μεταγωγή των φυματικών Εξοριστών. Μια απάνθρωπος ενέργεια», Εφημερίδα *Δημοκρατικός Τύπος*, 03.09.1950, έτος Α', αρ. φ. 29.

²¹⁹ «Εις την χώραν της “Ελευθερίας” και της “Ισοπολιτείας”. Πως μετέφεραν εις τον Πειραιά τους 59 φυματικούς εξοριστούς», Εφημερίδα *Ο Δημοκρατικός*, 03.09.1950, έτος Α', αρ. φ.16.

²²⁰ Διαμάντης, ό.π.

καταφύγια για να απαγκιάσουν τα πλεούμενα όταν ισχυροί βοριάδες και νοτιάδες πνέουν στο νησί στο μεγαλύτερο διάστημα του χρόνου.²²¹

Το νησί έχει μήκος 40 χιλιομέτρων και πλάτος 5-9 χιλιόμετρα. Το μεγαλύτερο μέρος του διαπερνάται από μια μακριά οροσειρά τον Αθέρα (ή στους αρχαίους χρόνους Δράκανος ή Πράμνος) με κορυφές κάποιες φορές με ίδιες ονομασίες (π.χ. Αφλοβούνι, Δράκανος, Μέλισσα κ.ά.) που ξεπερνούν τα 1.000 μέτρα. Η οροσειρά του Αθέρα αποτελεί τη ραχοκοκαλιά του νησιού και το διαιρεί σε δύο διαφορετικές γεωγραφικές ζώνες που εμφανίζουν τμήματα με καταπράσινες βουνοπλαγιές και άλλα με γυμνούς απόκρημνους βράχους και σπήλαια. Από αυτά τα χαρακτηριστικά, η πρώτη εντύπωση που γεννιέται στον επισκέπτη, ενώ βρίσκεται ακόμη στο πέλαγος είναι πως ο τόπος είναι άγονος, τραχύς και άξενος. Στην ενδοχώρα όμως η γεωμορφολογία του νησιού αλλάζει. Πυκνή βλάστηση, δάση, ποτάμια, καταρράκτες, μικρές λίμνες, φαράγγια, ιαματικές πηγές συνθέτουν τα υπόλοιπα τμήματα του νησιού, αλλά και αυτά που σχετίζονται με την ανθρώπινη δραστηριότητα, όπως παραδοσιακοί οικισμοί και καλλιέργειες. Λόγω της ιδιαίτερης γεωμορφολογίας της Ικαρίας, οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις ήταν μια δύσκολη υπόθεση κι έτσι οι Ικαριώτες μετά από κοπιαστικές προσπάθειες μετέτρεπαν τις ορεινές πλαγιές σε αναβαθμίδες καλλιέργειας, μια διαδικασία που θεωρούνταν πολύ επίπονη.²²²

Στα δύσκολα χρόνια της εξορίας στο νησί κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο, τα δέντρα του νησιού (ελιές, αμυγδαλιές, κερασιές, βερικοκιές, συκιές, αμπέλι κ.ά.), τα άγρια χόρτα και τα βότανα συντέλεσαν στη σίτιση των εξόριστων. Η ξυλεία των δέντρων, εκτός από τη θέρμανση των θαλάμων χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή στεγών, πατωμάτων, κουφωμάτων, επίπλων, μουσικών οργάνων ή και για άλλες μορφές καλλιτεχνικής δημιουργίας. Τα πεύκα επίσης στην περίπτωση του Σανατορίου στην Παναγιά του Μουντέ υπήρξαν ιδανικό μέσο για τη θεραπεία αρκετών φυματικών εξοριστων. Τα φύλλα φτέρης και τα ρείκια που ήταν άφθονα στο νησί γέμισαν στρώματα για τον ύπνο τους. Η θάλασσα, όταν το επέτρεπαν οι συνθήκες πρόσφερε κι αυτή τα θαλασσινά της.

Τα νερά της Ικαρίας έχουν κι αυτά την συμβολή τους στο τοπικό αφήγημα. Πηγάδια, καταρράκτες, ποταμάκια με βάθρες (αλλιώς χαβούζες) εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες όλων των ανθρώπων και διατηρούσαν τη ζωή πάνω στο νησί. Οι ιαματικές πηγές στην περιοχή του Αγίου Κηρύκου και στα Θέρμα, όπως θα γράψω πιο κάτω συνδέθηκαν κι αυτές μ' έναν τρόπο με την ιστορία της εξορίας στην Ικαρία.

Πολλοί λαχανόκηποι και μικρές εκτάσεις χωραφιών παραχωρήθηκαν από τους Ικαριώτες στους εξόριστους, ώστε να τους εξασφαλιστεί μια πιο σίγουρη τροφοδοσία από αυτήν που λάμβαναν από τον Ερυθρό Σταυρό και τους συγγενείς τους. Οι καλλιέργειες ήταν όμως σημαντικές για όλους γιατί με τη σοδειά του καλοκαιριού προνοούσαν να εφοδιαστούν για έναν επικείμενο δύσκολο χειμώνα πάνω στο νησί.

²²¹ Βαφέας, ό.π., Καλαμπόγιας, ό.π.

²²² Καλαμπόγιας, ό.π., Γιώγος, (2020), ό.π., «Ικαρία», *Λουτροπόλεις και ιαματικά πηγαί*, εκδόσεις Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (Ε.Ο.Τ.), Αθήνα, 1966.

Με το πέρασμα του χρόνου η τακτική των καλλιέργειών εφαρμοζόταν από όλους τους θαλάμους στα χωριά των Ραχών. Έτσι, ανεξάρτητα από τις καλλιέργειες στο εκχερσωμένο από τους εξόριστους οροπέδιο της Εριφής, διάφοροι κήποι κηπευτικών ή οπωροφόρα δέντρα βρίσκονταν υπό τη φροντίδα τους. Η δράση με την καλλιέργεια της γης οδηγούσε πολλές φορές σε άμλλα ανάμεσα στους θαλάμους και σε εγρήγορση για μεγαλύτερη απόδοση. Η καλή σωματική κατάσταση και η ψυχολογία αποτελούσε μια νίκη για τους διωκόμενους για την οποία αγωνίζονταν σθεναρά σε συλλογικό επίπεδο.²²³

Ορισμένες ομάδες συμβίωσης στα χωριά ήταν επίσης επιφορτισμένες με την φροντίδα και την εκτροφή ορισμένων παραγωγικών ζώων στο νησί. Κάποια οικόσιτα ζώα, όπως κατσίκες, κουνέλια ή πουλερικά και σε περιπτώσεις τα μελίσσια με την παραγωγή των αγαθών τους έγιναν αρωγοί στην επιβίωση τόσων χιλιάδων ανθρώπων πάνω στο νησί την περίοδο 1946-1949. Στο Σανατόριο Φυματικών βρέθηκε ένας γάιδαρος που χρησίμευε για τη μεταφορά προμηθειών από το χωριό. Ένας εξόριστος φυματικός αφηγείται:

*«Είχαμε έναν γάιδαρο που, αν θυμάμαι καλά, μας έμεινε όταν όλοι οι άλλοι εξόριστοι της Ικαρίας μεταφέρθηκαν στην Μακρόνησο για “ανάληψη”. Τότε μείναμε στην Ικαρία μόνο η ομάδα των φυματικών, χωρίς γερά παιδιά για τις αγγαρείες. Φοβερό ζώο σε μέγεθος μουλαριού, το ίδιο δυνατό και βαρβάτο. Δάγκωνε κιόλας. Το λέγαμε “δηλωσία”».*²²⁴

5.1 Οι ιαματικές πηγές της Ικαρίας

Η Ικαρία είναι γνωστή για τις ιαματικές πηγές της στην περιοχή του Αγίου Κηρύκου και στα Θέρμα. Στην περίοδο του Μεσοπολέμου οι κρατικές αρχές είχαν αντιληφθεί την αξία των θερμών πηγών στην ίαση πολλών παθήσεων. Για το λόγο αυτό είχαν μετατρέψει την περιοχή των Ραχών σε τουριστικό τόπο αναψυχής και ηρεμίας. Ως τουριστικό θέρετρο οι Ράχες σημείωναν ζωηρή κίνηση και απευθυνόταν κυρίως στη φιλοξενία ευκατάστατων επισκεπτών που έρχονταν στην Ικαρία και για ιαματικά λουτρά.²²⁵

Η επίσημη ανακήρυξη των Ραχών σε παραθεριστικό τόπο γίνεται ευρέως γνωστή από τον πρώτο τουριστικό οδηγό που εξέδωσε το ελληνικό κράτος το 1931. Σε αυτόν γίνεται αναφορά στην τοπική ιαματική πηγή “Γρηγόρικο Νερό”, ιδανική τότε για τη

²²³ Γιώγος, (2020), ό.π..

²²⁴ Γιώγος, (2020), ό.π., Σκαρπέτης, ό.π.

²²⁵ Λομβαρδάς, ό.π.

θεραπεία στομαχικών νοσημάτων.²²⁶ Κατά τη Μεταξική Δικτατορία ανοίχτηκε γι' αυτόν το λόγο ο δρόμος που ένωνε τον Άγιο Κήρυκο με τα Θέρμα και αυτός που ένωνε τις Ράχες με τον Αρμενιστή, όπου εκεί αποβιβάζονταν οι επιβάτες από το πλοίο που έφθανε από τον Πειραιά. Η Κατοχή και στη συνέχεια ο Εμφύλιος Πόλεμος ανέκοψαν τη δραστηριότητα του νησιού ως τουριστικού και θεραπευτικού προορισμού. Η έρευνα για την εξέλιξη των θερμών πηγών και η μετατροπή της Ικαρίας σε οργανωμένη λουτρόπολη θα μπορούσε να έχει ολοκληρωθεί μετά τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Αντιθέτως έμεινε σε ακινησία εφόσον το νησί χρησιμοποιήθηκε για τριάντισι χρόνια ως τόπος εξορίας. Σήμερα αναφέρονται γύρω στις 110 ιαματικές πηγές που αναβλύζουν στην Ικαρία. Δυστυχώς όμως λίγες από αυτές είναι εκμεταλλεύσιμες και σε λειτουργία από το ελληνικό κράτος για τη θεραπεία διαφόρων παθήσεων. Σύμφωνα με τα πορίσματα διεθνών επιστημόνων οι πηγές της Ικαρίας κατατάσσονται στις πιο θεραπευτικές στον κόσμο. Ο τοπικός δημοσιογράφος και εκδότης της εφημερίδας *Ικαρία* Θανάσης Βασίλαρος έχει ασχοληθεί ενδελεχώς με την αξία των ιαματικών πηγών της Ικαρίας, όπως και με το ζήτημα της αναγνώρισής τους ως φυσικών πόρων του νησιού. Από έρευνά του αναφέρει πως την αξία της τότε άγνωστης πηγής του Απόλλωνα στα Θέρμα ανέδειξαν πρώτοι οι εξόριστοι που εγκαταστάθηκαν εκεί το καλοκαίρι του 1946. Σταδιακά με την πάροδο των χρόνων, εξόριστοι με ειδικές γνώσεις (γιατροί, χημικοί, φαρμακοποιοί κ.ά.) ασχολήθηκαν και με τις υπόλοιπες, ανεκμετάλλευτες ή άγνωστες θερμομεταλλικές ιαματικές πηγές στο νότιο μέρος του νησιού. Έτσι με τις γνώσεις τους αποκάλυψαν πηγές που εκτείνονταν σε μια ακτίνα 10 μιλίων, μια απόσταση που κάλυπτε την περιοχή Λευκάδα Αγίου Κηρύκου έως τη σημερινή πηγή της Αγίας Κυριακής στο βορειοανατολικό τμήμα της Ικαρίας. Επιπρόσθετα, οι εξόριστοι μετά την απόλυσή τους ήταν οι καλύτεροι κήρυκες των θεραπευτικών ιδιοτήτων των πηγών της Ικαρίας. Σε περιόδους ελευθερίας, πολλοί επισκέπτες από όλη την Ελλάδα μετέβαιναν στην Ικαρία για ιαματικά λουτρά και διαπίστωναν και οι ίδιοι πως οι θεραπευτικές ωφέλειες των θερμών πηγών δεν ήταν απλά μία φήμη.²²⁷

Σε τουριστικό οδηγό του Ε.Ο.Τ. του 1966 για τις ιαματικές πηγές στην Ελλάδα η Ικαρία παρουσιάζεται ως τόπος όπου βρίσκονται 9 πηγές²²⁸ χαρακτηρισμένες ως υπέρθερμες ραδιενεργές αλιπηγές με την κατηγοριοποίησή τους ως «τουριστικής σημασίας».²²⁹ Κατά την περίοδο 1951-1960 σημειώθηκε πως πέρασαν από τις πηγές 43.299 άτομα, ενώ έγιναν 760.252 υδροθεραπείες. Για το διάστημα 1961-1965 η προσέλευση των επισκεπτών αυξήθηκε σε 229.887 άτομα και οι υδροθεραπείες που

²²⁶ «Ράχες Ικαρίας: Ο πρώτος τουριστικός οδηγός πριν 92 χρόνια», 92,8 *Ικαριακή Ραδιοφωνία*, 18.04.2024, στο: <https://ikariaki.gr/raches-ikarias-o-protos-touristikos-odigos-prin-92-chronia/>, (ημ. πρόσβασης, 03.06.2026).

²²⁷ Βασίλαρος Θανάσης, «Ικαρία, ώρα μηδέν, Ιστοσελίδα *Σόλων*, 14.09.2014, <https://www.solon.org.gr/2014/09/22/ikaria-ora-miden-thanasi-vasilarou/>, (ημ. πρόσβασης, 03.06.2026).

²²⁸ Πηγές Ικαρίας αναγνωρισμένες από τον Ε.Ο.Τ. έως το 1961) Κράτσα Θέρμων 2) Μουσταφά-Λίτζα 3) Απόλλωνος Θέρμων 4) Αρτέμιδος Θέρμων 5) Παμφίλη Θέρμων 6) Σπηλαίου Θέρμων 7) Αγίας Κυριακής 8) Χλίο - Θερμό 9) Θερμό, (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, ό.π.).

²²⁹ Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, ό.π.

καταγράφηκαν ήταν 507.187, προφανώς περισσότερες αναλογικά με το διάστημα 1951-1960.²³⁰

Η λουτρόπολη της Ικαρίας παρόλα αυτά δεν απέκτησε ποτέ την αίγλη και την χρησιμότητα σε παγκόσμιο επίπεδο που της άξιζε. Ο Λάκης Σάντας σε συνέντευξή του στην Αγγελική Καμαρινού το 2001 κατέθεσε:

*«....τα ραδιούχα νερά του Αγίου Κήρυκου είναι μοναδικά στην Ευρώπη, η Πολιτεία αδιαφορεί και το κρατά {το νησί} απομονωμένο, σαν να το τιμωρεί.....».*²³¹

Επίσης η συγγραφέας Λιλίκα Νάκου είχε την εμπειρία της λουτροθεραπείας και της ίασης από τις θερμές πηγές της Ικαρίας. Ξεκίνησε την πρώτη της επίσκεψη στο νησί στη δεκαετία του 1950 και εξακολούθησε τις επισκέψεις της επί σειρά ετών για θεραπευτικούς λόγους. Το συνολικό αίσθημα που της δημιούργησε η Ικαρία αποτύπωσε στο μυθιστόρημά της *Οι Οραματιστές της Ικαρίας* το 1963, ένα έργο για τον άνθρωπο και το νόημα της ζωής, τον τόπο και την φύση του νησιού. Πιθανά το πόνημά της έγινε ως ένδειξη ευγνωμοσύνης στον τόπο και στους ανθρώπους του μετά τη θεραπεία του σώματός της από τις κακουχίες της Κατοχής.

6. Οι δράσεις Δημόσιας Ιστορίας για τον Εμφύλιο Πόλεμο στην Ικαρία

Έως το 1981, η σιωπή για το ζήτημα του Εμφυλίου Πολέμου που είχε επιβληθεί από τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις σε όλη τη χώρα τηρούνταν με “ευλάβεια”. Αυτή η “εκτόπιση της μνήμης” απώθησε τα τραυματικά γεγονότα από το εθνικό αφήγημα και τη δημόσια συζήτηση, προκειμένου να επανέλθει η ελληνική κοινωνία σε μια εθνική ομαλότητα και να σβήσει από την συνείδησή της το κλίμα του διπολισμού και του τραύματος. Η πρακτική της επιβεβλημένης λήθης ή της “κοινωνικής αμνησίας” για τα τραυματικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940 συνέπιπτε πολλές φορές και με την προσωπική επιλογή της “επιλεκτικής μνήμης” και αναφέρομαι κυρίως σε αυτούς που βίωσαν την εμπειρία και το τραύμα του εγκλεισμού ή της εξορίας της περιόδου 1946-1949 και τους οικείους τους. Με την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης στις 23 Αυγούστου το 1982 από την κυβέρνηση Π.Α.Σ.Ο.Κ., οι πρώην πολιτικοί κρατούμενοι και οι εξόριστοι του Εμφυλίου Πολέμου βρήκαν έστω και δειλά μια θέση στον κρατικό και δημόσιο λόγο και πιο σπάνια στην εθνική τελετουργία, δίχως όμως να αποκτήσουν το κύρος που δόθηκε στους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης.²³²

Η ενσωμάτωση των πρώην πολιτικών κρατούμενων του Εμφυλίου στο “εθνικό πάνθεον” μέσα από δράσεις που διοργανώνει το κράτος είναι κάτι που πρέπει να γίνεται, ειδικά για όσους βρίσκονται ακόμη στη ζωή. Όμως, σχετικά με αυτές τις

²³⁰ Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, ό.π.

²³¹ Καμαρινού, ό.π.

²³² Μπουρνάζος Στρατής, «Μισός αιώνας πολιτικής εξορίας στην Ελλάδα: σκέψεις για την ιστορική μελέτη του φαινομένου», στο: *Τόποι Εξορίας. Ένα σημερινό βλέμμα*, συλλογικό έργο, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2009, 1^η έκδοση.

διεργασίες μνημόνευσης ελλοχεύουν δύο κίνδυνοι: ο πρώτος είναι η τάση υπερβολικής ηρωοποίησης των πρώην πολιτικών κρατούμενων, αντί της αντιμετώπισής τους ως καθημερινών ανθρώπων, η οποία τείνει να τους προσδίδει μια διάσταση “υπερανθρώπου” (ή και αντιστρόφως, η τάση της υπέρμετρης θυματοποίησής τους). Ο δεύτερος κίνδυνος αφορά στην αόριστη και γενικόλογη αφήγηση της ιστορίας των πολιτικών εκτοπισμών της περιόδου από τις κρατικές Αρχές, ως συνέπεια του «αδελφοκτόνου» πολέμου. Σε αυτή τη λογική και προκειμένου αυτές οι μελανές σελίδες της Ιστορίας μας να ενταχθούν στο εθνικό αφήγημα με στόχο την εθνική συμφιλίωση δίνεται η σύσταση να τις αποχρωματίσουμε πολιτικά και τελικά να περιέλθουν σε καθεστώς λήθης. Μέσα από τις παραπάνω τακτικές συντελείται εν τέλει η αποϊστορικοποίηση των γεγονότων και οδηγούμαστε στην άγνοια των ανθρώπων για το παρελθόν του τόπου μας.²³³

Η διατύπωση αυτή φαίνεται να αποτυπώνεται καθαρά όχι μόνο στη διδασκαλία της σχολικής Ιστορίας, αλλά και στην απουσία από την τελετουργία της μνήμης, όπως και της μνημειακότητας στους τόπους που χρησιμοποιήθηκαν για τον εγκλεισμό και την εκτόπιση των πολιτών σε όλες τις επίμαχες φάσεις της Ιστορίας του 20^{ου} αιώνα. Ένα παράδειγμα για την απομάκρυνση τέτοιων εκδηλώσεων μνήμης αποτελεί και ο Άη Στράτης, το νησί του Βορείου Αιγαίου που ορίστηκε από τα καθεστώτα του Μεσοπολέμου έως και το 1963, ως ο μακροβιότερος τόπος εκτόπισης χιλιάδων πολιτών. Τα εγκαίνια του Μουσείου Δημοκρατίας²³⁴ από τον τότε πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή ήταν μια καλή, πρώτη αρχή για την στέγαση της μνήμης του Εμφυλίου Πολέμου με δαπάνη κρατικών κονδυλίων. Η κίνηση αυτή, είτε επρόκειτο για συνειδητή πολιτική βούληση, είτε έγινε για χάρη της εθνικής συμφιλίωσης και της διαγραφής των εμφύλιων παθών από την εθνική Ιστορία, εν τέλει έμεινε στάσιμη. Ο χώρος του Μουσείου λειτουργεί μόνο ως προσκύνημα των κοινωνικών/πολιτικών ομάδων κατά την επίσκεψή τους στο νησί και δεν διοργανώνονται άλλου είδους μνημονικά ή εκπαιδευτικά δρώμενα για την ιστορία της εξορίας. Ο ρόλος του δηλαδή ως κέντρου διάχυσης της ιστορικής γνώσης και της έρευνας για την ιστορία των εξοριών στην Ελλάδα δεν εκπληρώνεται, όπως θα έπρεπε.

Ένα δεύτερο παράδειγμα αποϊστορικοποίησης των γεγονότων αφορά στη “μη στέγαση της μνήμης του Εμφυλίου Πολέμου” και αναφέρεται στη Λήμνο, επίσης στο Βόρειο Αιγαίο, όπου από τα στρατόπεδά της πέρασαν χιλιάδες εξόριστοι κάτω από αντίξοες συνθήκες. Το αίτημα πολιτών για την ίδρυση μουσείου και κέντρου μελέτης και έρευνας για την περίοδο της εξορίας στο νησί, όπως θα δείξω πιο κάτω, δε δείχνει να βρίσκει ανταπόκριση από την Πολιτεία. Η περίοδος του Εμφυλίου Πολέμου κατά αυτόν τον τρόπο σβήνεται από την συγκρότηση της τοπικής μνήμης και συνεπώς δεν συνδιαμορφώνει την τοπική ιστορία, όπως οι υπόλοιπες ιστορικές φάσεις του νησιού. Το 2019 η πρωτοβουλία του Συλλόγου Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

²³³ Στο ίδιο.

²³⁴ Μουσείο Δημοκρατίας Άη Στράτη, Δήμος Αγίου Ευστρατίου, <https://agios-efstratios.gov.gr/places/mouseio-dimokratias/>, (ημ. πρόσβασης, 20.05.2026).

Λήμνου και της ΕΛΜΕ Λήμνου-Αγίου Ευστρατίου επεξεργάστηκαν την ιδέα της δημιουργίας χώρου μνήμης των πολιτικών εξορίστων στη Λήμνο. Το αίτημά τους κατατέθηκε στη Βουλή από βουλευτές του Κ.Κ.Ε.²³⁵ Έως σήμερα το αίτημα δεν έχει ακόμη υλοποιηθεί.²³⁶

Η Ικαρία έχει επιλέξει μια μάλλον μετριοπαθή, αλλά σημαντικότερη στάση για τη μνημόνευση των ανθρώπων που ήρθαν σε επαφή κατά την εξορία τους στην περίοδο 1946-1949. Συγκριτικά με τα υπόλοιπα νησιά της εξορίας, η Ικαρία αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση στην επίκληση της δύσκολης αυτής μνήμης και τη διοργάνωση διαφόρων δράσεων Δημόσιας Ιστορίας. Πρόκειται για μια διαρκή πρωτοβουλία που οφείλεται στις τοπικές Αρχές, όπως και στις κοινωνικές και πολιτικές ομάδες των πολιτών που σχετίζονται με κάποιον τρόπο με το νησί. Όπως θα δείξω πιο κάτω, το μνημόσυνο για τους εξοριστούς στην Μονή Μουντέ πραγματοποιείται σε ετήσια βάση και αποτελεί σταθερό επετειακό θεσμό στο νησί. Οι υπόλοιπες δράσεις είναι ανεξάρτητες από το χρόνο, δύνανται όμως να επαναλαμβάνονται ανά περιόδους, όπως π.χ. οι ιστορικοί περίπατοι ή η έκθεση φωτογραφικού υλικού με θέμα την εξορία του Εμφυλίου Πολέμου από το αρχείο του φωτογράφου Χρήστου Μαλαχία. Απ' όσο έδειξε η έρευνα, η τοπική κοινωνία δείχνει ενδιαφέρον συμμετοχής γι' αυτές τις διεργασίες της μνήμης, είτε με την συμβολή της στη διοργάνωση και την προσφορά τους σε υλικά, είτε με την απλή επίσκεψη στα δρώμενα. Επίσης, οι παλαιότεροι κάτοικοι διακρίνονται από καλή διάθεση στην αφήγηση ιστοριών από τα χρόνια που έζησαν κοντά με τους εξοριστούς στο νησί, οπότε και εμπλουτίζεται η τοπική Προφορική Ιστορία. Η θετική στάση των κατοίκων για τη διασφάλιση της συλλογικής τους μνήμης φανερώθηκε και από τη συμμετοχή τους στην ταινία του Ικαριώτη σκηνοθέτη Λεωνίδα Βαρδαρού «Ούλοι εμείς, εφέντη» το 1998 ή και από τη συμμετοχή τους σε ντοκιμαντέρ για την τοπική ιστορία.

6.1 Λίγα λόγια για τον κινηματογράφο και τη φωτογραφία ως φορείς Δημόσιας Ιστορίας

Ο κινηματογράφος από τα πρώτα του βήματα συνδέθηκε με την Ιστορία. Από αυτόν το διάλογο για την ανασύσταση του παρελθόντος αποδεικνύεται έως σήμερα πως η αφήγηση των ιστοριών παράγεται τόσο από τον κινηματογραφιστή, όσο κι από τον

²³⁵ Θανάσης Παφίλης, Σταύρος Τάσος, Διαμάντω Μανωλάκου και Γιάννης Δελής.

²³⁶ «Στη βουλή η δημιουργία χώρου μνήμης πολιτικών εξορίστων στη Λήμνο», 29.03.2019, *Ertnews.gr*, Συντακτική ομάδα, Περιφερειακοί σταθμοί: Βόρειο Αιγαίο, https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/voreio_aigaio/%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AE-%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%BF/, (ημ. πρόσβασης, 20.05.2026).

ιστορικό.²³⁷ Από την κινηματογραφική αναπαράσταση του παρελθόντος, ο δημιουργός επιχειρεί ένα ταξίδι στο χρόνο μέσα από μαρτυρίες, άγνωστες πτυχές, τόπους και τραύματα με κύριο στόχο την ανακίνηση της ατομικής και της συλλογικής μνήμης.²³⁸ Συγχρόνως, από τη συνάντηση Κινηματογράφου και Ιστορίας στην οθόνη προκαλούνται στην ατομική μνήμη ερεθίσματα που δύνανται να ανακατασκευάσουν μεγάλα ή μικρά γεγονότα και να σχηματίσουν νέες οπτικές σε κυρίαρχα αφηγήματα.²³⁹ Πρόκειται για την εισαγωγή της “προσθετικής μνήμης”²⁴⁰ που επαναφέρει ξεχασμένες παρελθοντικές όψεις στη μνήμη των κοινωνικών ομάδων και συντελεί στη διασφάλιση της συλλογικής μνήμης.

Αντίστοιχες διεργασίες συγκροτούνται και με τα ντοκιμαντέρ που επιχειρούν μια δημόσια δράση της τοπικής ιστορίας και την ανασύσταση της συλλογικής μνήμης. Στόχος τους είναι να φωτίσουν άγνωστες ή αθέατες όψεις του παρελθόντος, να καλλιεργήσουν την κριτική σκέψη, να διαδώσουν τη γνώση, αλλά και να ευαισθητοποιήσουν την κοινωνία. Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, το επιστημονικά τεκμηριωμένο κινηματογραφικό ντοκουμέντο μέσα από τη σύνθεση των ήχων, των εικόνων, των προσώπων και του χώρου αναδεικνύεται σε ιστορική πηγή, αλλά και σε δράση Δημόσιας Ιστορίας.²⁴¹

Στο ζήτημα της φωτογραφικής απεικόνισης ο Σταύρος Σταυρίδης μας θέτει το ερώτημα: «μπορεί αλήθεια οι εικόνες να είναι θεατρικές;» Μας εξηγεί πως οι εικόνες βρίσκονται στον αντίποδα της θεατρικής δράσης από την ωρίμανσή τους στον ακίνητο χρόνο κι έτσι εξελίσσονται και αποκτούν το νόημά τους. Ο χρόνος αυτός διαφέρει από το θεατρικό χρόνο που διατρέχει την εμπειρία και συνάμα τη φαντασία του θεατή. Η ματιά του θεατή στον ακίνητο χρόνο της φωτογραφίας λογίζεται ως χρόνος στοχαστικός, είναι χρόνος που στιγμιαία παγώνει στο παρόν, ώστε να καθοριστεί το παρελθοντικό πλαίσιο της απεικόνισης. Από το σχηματισμό του χρόνου-σκέψης δίνεται η δυνατότητα στο θεατή να φανταστεί και να παρατηρήσει τα πεπραγμένα του παρελθόντος. Στην περίπτωση της εξορίας τα πρόσωπα δεν είναι αναγκαίο να βρίσκονται πάντα παρόντα, ώστε να υποδυθούν μια σκηνή του παρελθόντα χρόνου. Από το χρόνο, το φως, το χώρο και τα απομεινάρια του που

²³⁷ Sorlin Pierre, «How to look at an Historical Film», στο: *The Historical Film, History and Memory in Media*, (επιμ.), Marcia Landy New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 2001.

²³⁸ Δερμεντζόπουλος Χρήστος, Καλούδη Κωστούλα, «Σινεμά και ιστορία: η μνήμη μιας χώρας και οι χώρες της μνήμης», *Θεάτρον Πόλις* - διεπιστημονικό περιοδικό για το Θέατρο και τις Τέχνες, τεύχος 5-7 (2019-2021): *Κινηματογράφος και ιστορία: η μνήμη μιας χώρας και οι χώρες της μνήμης*, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/theatrepolis/issue/view/1778>, (ημ. πρόσβασης, 03.05.2026).

²³⁹ Erll Astrid, «Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory», στο: *A Companion to Cultural Memory Studies*, Erll Astrid - Nünning Ansgar (επιμ.), Berlin: De Gruyter, 2010.

²⁴⁰ «Προσθετική Μνήμη», *Εννοιες & Ορισμοί*, Σημειώσεις ΔΙΣ-62, <https://courses.eap.gr/mod/glossary/view.php?id=77870>.

²⁴¹ Δερμεντζόπουλος, Καλούδη, ό.π.

φανερώνονται, καλούμαστε να φανταστούμε τι εξέφραζαν τα πρόσωπα αυτά που άφησαν τα ίχνη της ζωής τους στην Ιστορία.²⁴²

6.2 Η ταινία του Λεωνίδα Βαρδαρού «Ούλοι εμείς, εφέντη»

Η ταινία του Ικαριώτη σκηνοθέτη Λεωνίδα Βαρδαρού «Ούλοι εμείς, εφέντη» (1998)²⁴³ είναι εξ ολοκλήρου γυρισμένη στην Ικαρία και στρέφει το βλέμμα της στο τέλος του Εμφυλίου Πολέμου. Μια μικρή ομάδα ανταρτών στην Ικαρία, μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού Σάμου αρνείται να παραδώσει τα όπλα και ακολουθεί με το δικό της τρόπο την εντολή της κομματικής γραμμής του Κ.Κ.Ε., «το όπλο παρά πόδα». Η απόφαση της ομάδας για παραμονή σε κρησφύγετα στα βουνά και στις θαλασσοσπηλιές της Ικαρίας θα την οδηγήσει, όπως και την τοπική κοινωνία που τους συντρέπει, σε μια επικίνδυνη περιπέτεια που θα διαρκέσει έξι χρόνια.

Στην ταινία επισημαίνεται η σχέση της ομάδας με τη δυναμική ιδιοσυγκρασία των κατοίκων του νησιού που δείχνουν ανυπακοή στα καθεστωτικά προστάγματα και ενεργούν αυτόβουλα. Στη φιλική αφήγηση τονίζεται η συλλογική μνήμη της ντόπιας κοινωνίας, που συνδέεται άμεσα και με την κοινή στάση ζωής που διατήρησαν υπό το καθεστώς της Οθωμανικής Κυριαρχίας. Το σενάριο επικεντρώνεται στην ομοφωνία των κατοίκων για την υποστήριξη των ανταρτών χάρις στην καλή τους διάθεση να συντρέχουν τους κατατρεγμένους και ανεξάρτητα από τον ιδεολογικό τους προσανατολισμό. Όταν η πίεση στην καθημερινότητα του νησιού από τις καθεστωτικές αρχές και το αντικομμουνιστικό αίσθημα στη δεκαετία του 1950 γίνεται αφόρητη, η ομάδα αποφασίζει τη φυγή της. Στην τρίτη προσπάθεια απόδρασης τον Ιούλιο του 1955 η ομάδα των εννέα, με ρίσκο της τοπικής κοινωνίας καταφέρνει εν τέλει να μπει σε καΐκι και να διαφύγει στις σοσιαλιστικές χώρες.

Ο Λεωνίδας Βαρδαρός σκηνοθέτησε το «Ούλοι εμείς εφέντη»²⁴⁴ λίγα χρόνια μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», όταν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες είχαν ήδη απομακρυνθεί από τις μακρόχρονες πολιτικοποιημένες παραδόσεις τους και έμπαιναν σε μια νέα φάση ζωής και στην εποχή του εκσυγχρονισμού. Στον κινηματογράφο οι αλλαγές συντελέστηκαν με τρόπο, ώστε τα ιστορικά γεγονότα να γίνονται πιο εύληπτα στο ευρύ κοινό. Την υπερβολή, την πρωτοπορία και την αφαίρεση, όπως και τη βαθιά πολιτικοποίηση των θεμάτων που χαρακτήριζαν τους αριστερούς κινηματογραφιστές διαδέχθηκαν το ανθρωποκεντρικό στοιχείο, οι μαρτυρίες και οι αληθινές ιστορίες της κοινωνίας. Ένα βασικό συστατικό της ταινίας

²⁴² Σταυρίδης Σταύρος, «Εικόνες-σκέψεις;», στο: *Τόποι Εξορίας. Ένα σημερινό βλέμμα*, συλλογικό έργο, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1^η έκδοση, 2009.

²⁴³ «Ούλοι εμείς, εφέντη», 1998, Λεωνίδας Βαρδαρός, σκηνοθεσία Λεωνίδας Βαρδαρός Σενάριο: Χατζηβασιλείου Βασίλης, Λεωνίδας Βαρδαρός, Παραγωγή: Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου, (ΕΚΚ), Ε.Ρ.Τ., Λεωνίδας Βαρδαρός, Διάρκεια: 108', 35mm, Έγχρωμο, Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης, στο: <https://filmfestival.gr/el/films/all-of-us-efendi/>, (ημ. πρόσβασης, 03.05.2026)

²⁴⁴ Ο τίτλος της ταινίας «Ούλοι εμείς εφέντη» συνδέεται με την περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας στο νησί, όταν δύο χωρικοί σκότωσαν έναν Τούρκο και στις ανακρίσεις που έγιναν, όλοι στο ερώτημα ποιός το έπραξε απαντούσαν με την ίδια φράση.

αποτελεί η εναλλαγή των πλάνων με την ικαριώτικη φύση, άλλοτε εχθρικής, κι άλλοτε φιλικής για τους πρωταγωνιστές του ιστορικού αφηγήματος. Κυρίως όμως υποστηρικτικής, όπως αποδείχθηκε από την έκβαση των ιστορικών γεγονότων.

Η ταινία του Βαρδαρού συμμετείχε στο 39^ο Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης (1998) και κατέλαβε την 6^η θέση ανάμεσα σε 19 ταινίες. Σήμερα προβάλλεται σε διάφορες επετειακές εκδηλώσεις και δρώμενα με πιο ευρύ κοινό με δεδομένο ότι οι μνημονικές σπουδές, η Δημόσια Ιστορία και το ενδιαφέρον των πολιτών για τις αθέατες όψεις του εθνικού αφηγήματος χαίρει μεγαλύτερης αποδοχής συγκριτικά με το παρελθόν.²⁴⁵

6.3 Οι τελετές μνήμης στο πρώην Σανατόριο Φυματικών Εξορίστων στη Μονή Μουντέ - Ράχες

Η συγκρότηση των σχέσεων ανάμεσα στους Ικαριώτες με την κοινοτική τους μνήμη στηρίζεται και σε ομαδικές, θρησκευτικές τελετουργίες που αφιερώνονται για τη μνημόνευση των νεκρών μελών της κοινότητας. Οι τελετουργίες αυτές επιτελούνται αποκλειστικά από τους ντόπιους και αναφέρονται σε συλλογικά μνημόσυνα για τους προγόνους τους σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για ότι υλικό ή άυλο αγαθό άφησαν στους νεότερους και ως μια επιβεβαίωση πως δεν τους ξέχασαν. Συνήθως τα μνημόσυνα διοργανώνονται την Κυριακή της Λαμπρής με ορισμένους Ικαριώτες να ξεκινούν τη μνημόνευση των νεκρών τους την Μεγάλη Παρασκευή το βράδυ από τη συλλογική προσέλευση στα νεκροταφεία. Η τελετουργία της Λαμπρής διακρίνεται από τη διοργάνωση του συλλογικού τραπέζιου που πραγματοποιείται σε αίθουσα της ενορίας και την προσφορά των κατοίκων σε τοπικό κρέας, οπωροκηπευτικά και κρασί. Ολοκληρώνεται με διάβασμα των ονομάτων των νεκρών από ιερέα κατά τη διάρκεια του τραπέζιου και ικαριώτικο γλέντι με οργανοπαίκτες. Ανάλογα με την κοινότητα, τα μνημόσυνα αυτά πραγματοποιούνται στην ημέρα επετείου της Απελευθέρωσης από τους Οθωμανούς²⁴⁶ κατά τον ίδιο τρόπο. Στο ίδιο παραδοσιακό πλαίσιο μνήμης και τιμής τοποθετούνται και τα ετήσια μνημόσυνα για τους νεκρούς εξορίστους που πέρασαν από το νησί.²⁴⁷

Στη μνήμη τους η τοπική κοινωνία διοργανώνει ετήσιο θρησκευτικό και πολιτικό μνημόσυνο στο πρώην Σανατόριο Φυματικών στην Μονή Μουντέ στις Ράχες. Παράλληλα με την μνημόνευσή τους πραγματοποιούνται κι άλλες πολιτιστικές δράσεις για την περίοδο του Εμφυλίου και τη Δημοκρατία. Πρόκειται για μια σταθερή από το 1997 εκδήλωση, ανοικτή στο ευρύ κοινό, η οποία πραγματοποιείται

²⁴⁵ Η ταινία «Ούλοι εμείς εφέντη» στο: <https://www.youtube.com/watch?v=gheN-QfiOuY>, (ημ. πρόσβασης, 03.05.2026).

²⁴⁶ Στις 17 Ιουλίου κάθε έτους.

²⁴⁷ Μωυσίδου Χρύσα, «Πολιτική φαντασία, αντίσταση και σχέσεις εξουσίας στις ικαριακές κοινότητες», Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2015, στο: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/52632>, (ημ. πλοήγησης, 14.05.2026).

την προτελευταία Κυριακή του Αυγούστου. Την πρωτοβουλία της οργάνωσης είχαν αρχικά πολλοί φορείς και οργανισμοί της Ικαρίας. Σήμερα οι εκδηλώσεις πραγματοποιούνται από το Σύλλογο Ραχιωτών Ικαρίας «Οι Ράχες» που εδρεύει στην Αθήνα και τον «Πολιτιστικό Σύλλογο Χριστού Ραχών Ικαρίας». Οι εκδηλώσεις στο μοναστήρι περιλαμβάνουν αρχικά το μνημόσυνο στους 5 τάφους των πολιτικών κρατούμενων που σήμερα βρίσκονται δίπλα από τη Μονή. Στη συνέχεια κάποιος καλεσμένος κεντρικός ομιλητής με επιστημονική γνώση και κύρος αναδεικνύει στο κοινό πτυχές της τοπικής ιστορίας με τους αγώνες των εξορίστων και των ντόπιων για τη Δημοκρατία. Άλλοι βασικοί ομιλητές συνήθως είναι πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν στα ιστορικά γεγονότα ή οι απόγονοί τους. Επιπλέον συμμετέχουν σύλλογοι, κομματικές παρατάξεις, φορείς κ.ά.. Στον προαύλιο χώρο του μοναστηριού υπάρχει εκθεσιακός χώρος με φωτογραφικό υλικό, μακέτες και γράμματα εξορίστων από την περίοδο της εξορίας στο νησί. Η πρώτη χρονιά που ξεκίνησε ο θεσμός το 1997 δεν ήταν τυχαία. Επρόκειτο για τη συμπλήρωση των 50 χρόνων από το 1947 που εκτοπίστηκαν οι περισσότερες χιλιάδες εξορίστων στο νησί. Οι εκδηλώσεις μνήμης αρχικά ήταν τριήμερες και περιλάμβαναν μουσικές συναυλίες, φωτογραφική έκθεση, επισκέψεις σε χώρους μνήμης, προβολή ταινιών τεκμηρίωσης και ικαριώτικο γλέντι,²⁴⁸ αλλά απ' όσο φαίνεται σήμερα είναι διήμερες.²⁴⁹ Οι μνημονικές εκδηλώσεις στη Μονή Μουντέ έχουν ως στόχο να αποδώσουν φόρο τιμής για τα πρόσωπα που βίωσαν την εξορία και τις κακουχίες της στο νησί. Πρόκειται επίσης για μια ένδειξη ευγνωμοσύνης για τη συνεισφορά των εξορίστων στην εξέλιξη και στην πρόοδο του νησιού και των κατοίκων του. Επιπλέον αποτελούν για τις επόμενες γενιές ένα σπουδαίο μάθημα²⁵⁰ για την αξία της ιστορικής μνήμης, την Ειρήνη και τη Δημοκρατία.

Στην ίδια περιοχή, κοντά στο χωριό Καστανιές έχει ανεγερθεί μνημείο από το Κ.Κ.Ε. της Τ.Ε. Ικαρίας-Φούρνων αφιερωμένο στη μνήμη των πολιτικών κρατούμενων της

²⁴⁸ Το 1999 στις εκδηλώσεις μνήμης συμμετείχε ο Μίκης Θεοδωράκης. Επισκέφτηκε την Ικαρία 52 χρόνια μετά την πρώτη του εξορία (1947). Από το αρχείο του Λεωνίδα Βαρδαρού είναι διαθέσιμο ένα συγκινητικό απόσπασμα της βιντεοσκοπημένης επίσκεψης του μουσικοσυνθέτη στο νησί, (Ο Μίκης Θεοδωράκης στην Ικαρία-1999- ανάρτηση: ηλεκτρονική εφημερίδα *Ημεροδρόμος*, 07.09.2021, στο: <https://www.youtube.com/watch?v=axnCddqWidA>), (ημ. πλοήγησης, 01.05.2026).

²⁴⁹ Το καλοκαίρι του 2025 οι διήμερες εκδηλώσεις προγραμματίστηκαν για 23-24 Αυγούστου. Το Σάββατο 23.08 προβλήθηκε η ταινία τεκμηρίωσης του Ικαριώτη σκηνοθέτη Λεωνίδα Βαρδαρού «Γυναίκες μαχήτριες. Μέρος Β' 1944-1960». Ο καλεσμένος κεντρικός ομιλητής του πολιτικού μνημόσυνου ήταν ο ομότιμος Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Προκόπης Παπαστράτης. Πρόγραμμα εκδηλώσεων στο: «Η Ικαρία τιμά τους εξορίστους - Εκδηλώσεις μνήμης το Σαββατοκύριακο στις Ράχες», *Ράδιο Ικαρία* 87.6, 20.08.2025, <https://www.radio-ikaria.gr/i-ikaria-tima-toys-exoristoys-ekdiloseis-mnimis-to-savvatokyriako-stis-raches/>, (ημ. πρόσβασης, 24.04.2026).

²⁵⁰ Ενδεικτικά παραθέτω μία από τις τελευταίες, βιντεοσκοπημένες ομιλίες από τις εκδηλώσεις την 18^η Αυγούστου 2024. Μια πολύ καλή παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων πραγματοποιήθηκε από τον κεντρικό ομιλητή τον Γιώργο Μαργαρίτη, Καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας και Πολιτικής Επιστήμης στο ΑΠΘ, ο οποίος με συνοπτικό τρόπο απέδωσε στο κοινό το ιστορικό πλαίσιο της εποχής του Εμφυλίου στην Ελλάδα, αλλά και στην Ικαρία, στο: *Ικαριακή Ραδιοφωνία* (92.8 fm), «Πολιτικό Μνημόσυνο Εξορίστων Ικαρίας, 18.08.24, Μουντέ Ικαρίας» στο: <https://www.youtube.com/watch?v=ghS55FQ2rfg>, (ημ. πρόσβασης, 24.04.2026).

Ικαρίας. Το μνημείο έως το 2016 είχε βεβηλωθεί δύο φορές από εθνικιστικές ομάδες και αποκαταστάθηκε από τα μέλη και τους φίλους του Κ.Κ.Ε..²⁵¹

6.4 «Το πολιτισμικό ταξίδι των εξόριστων στο Αιγαίο»

Από τις πρώτες και μεγαλύτερες εκδηλώσεις που διοργανώθηκαν στην Ικαρία στη μνήμη των εξόριστων ήταν το συνέδριο με θέμα «Το πολιτισμικό ταξίδι των εξόριστων στο Αιγαίο». Οι διήμερες εκδηλώσεις έλαβαν χώρα στον Εύδηλο τον Σεπτέμβριο του 2004 από την πρωτοβουλία του Πολιτιστικού Οργανισμού του Δήμου Ευδήλου (Π.Ο.Δ.Ε.) με στόχο να “φωτιστούν” αυτές οι σημαντικές ιστορικές όψεις του πολιτισμού μας, σύμφωνα με την πρόσκληση του φορέα. Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο ξενοδοχείο «Αθέρας». Καλεσμένοι υπήρξαν πολλοί ομιλητές, φορείς και σύλλογοι, οι οποίοι παρέθεσαν στο κοινό αφηγήσεις της περιόδου 1946-1949 με επίκεντρο την επίδραση που άσκησαν όλοι οι εξόριστοι στο νησί από τη γνώση, τη δύναμη ψυχής και την ευγνωμοσύνη τους προς την τοπική κοινωνία. Στις συζητήσεις έγιναν επίσης παρεμβάσεις πρώην εξόριστων και παλιών κατοίκων που αφηγήθηκαν τη δική τους βιωμένη εμπειρία, όπως και πολλές άλλες πτυχές των γεγονότων στην Ικαρία στην εν λόγω περίοδο. Στο χώρο των μνημονικών δράσεων υπήρξε παράλληλα έκθεση με φωτογραφικό υλικό και άλλων έντυπων τεκμηρίων της περιόδου από το ιστορικό αρχείο του συλλόγου «Ραχιωτών Ικαρίας» και το αρχείο του τοπικού φωτογράφου Χρήστου Μαλαχία με θέμα «Οι εξόριστοι στην Ικαρία». Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων μνήμης προβλήθηκε το ντοκιμαντέρ του σκηνοθέτη Λεωνίδα Βαρδαρού με θέμα: «Τόποι πολιτικής εξορίας και ιστορικής μνήμης».²⁵²

6.5 Η προφορική Ιστορία στην Ικαρία. Το ψηφιακό αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org*

Στην Αθήνα το 2019 ιδρύθηκε μια ομάδα 25 ερευνητών για την Προφορική Ιστορία υπό την ονομασία *Istorima*. Την πρωτοβουλία σχηματισμού της ομάδας είχαν η δημοσιογράφος Σοφία Παπαϊωάννου και η ιστορικός Katherine Fleming, ενώ δωρητής για την έναρξη της ιδέας ήταν το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Κύριος στόχος της ομάδας ήταν να συλλεχθούν ιστορίες απ’ όλη την Ελλάδα για όσες χρονικές περιόδους ήταν εφικτό και να δημιουργηθεί ένα αρχείο με διάφορα θεματικά πεδία αφηγήσεων. Το 2020 κυκλοφόρησε στο διαδίκτυο η ιστοσελίδα *Istorima.org* και περιείχε ηχητικά αρχεία Προφορικής Ιστορίας, αρχικά με συνεντεύξεις από συγκεκριμένους νομούς της Ελλάδας.²⁵³ Το δίκτυο των ερευνητών σταδιακά

²⁵¹ «Αποκατάσταση μνημείου του ΚΚΕ στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.09.2016, στήλη: Κομματική ζωή και δράση, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9036078>, (ημ. πρόσβασης, 24.04.2026).

²⁵² «Μια “αγκαλιά” για τους εξόριστους», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 28.09.2004, Ρεπορτάζ: Ικαρία, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2509340>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

²⁵³ Αρχικά σε Αττική και Θεσσαλονίκη.

εξαπλώθηκε σε όσο γινόταν περισσότερες Περιφέρειες της χώρας. Στην Ικαρία το εγχείρημα αυτό ξεκίνησε το 2022 από τη δράση τοπικών ερευνητριών που συνάντησαν μεγαλύτερης ηλικίας πρόσωπα, πρόθυμα να θυμηθούν ιστορίες του προηγούμενου αιώνα και να τις μοιραστούν με το ευρύ κοινό, αλλά και νέους ανθρώπους που αφηγούνταν τη δράση και την εμπειρία τους στο νησί. Σε μια ελεύθερη διήγηση και διάθεση χρόνου στο αρχείο συναντάμε ηλικιωμένες γυναίκες και άντρες που μας αφηγούνται εικόνες και αναμνήσεις από τα παιδικά τους χρόνια στην Ικαρία, την Κατοχή, τον Εμφύλιο Πόλεμο, αλλά και τα δύσκολα μετεμφυλιακά χρόνια. Στην παρούσα μελέτη, οι αφηγήτριες που αναφέρθηκαν πιο πάνω κατέθεσαν τις εικόνες τους από την περίοδο 1946-1949 στις ερευνήτριες του *Istorima* και μετέφεραν ως κύριο νόημα στην αφήγησή τους τη σύμπνοια των Ικαριωτών με τους εξόριστους στο νησί, τις δυσκολίες της εποχής, αλλά και το σεβασμό για τη ζωή. Επιβεβαιώνουν πραγματολογικά στοιχεία της εποχής, όπως τη φτώχεια των Ικαριωτών, την μετανάστευση, πρόσωπα, την καταστολή στο νησί από τις καθεστωτικές αρχές, την αλληλεγγύη και το αίσθημα ανθρωπιάς ανάμεσα στους ντόπιους, αλλά και προς τους ξένους. Παράλληλα, έως σήμερα εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους για τη συνεισφορά όλων των εξόριστων στο νησί στα δύσκολα αυτά χρόνια, ασχέτως με την επαγγελματική ειδικότητα και το μορφωτικό τους επίπεδο.

Το αρχείο του *Istorima* έχει παραχωρηθεί από το 2024 στην Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος με ελεύθερη πρόσβαση στο κοινό. Επιπρόσθετα φιλοξενείται στο διαδικτυακό τόπο της ΕΡΤ, Ertflix με την προβολή ντοκιμαντέρ, όπως και στο διαδίκτυο διαμέσου της επίσημης ιστοσελίδας του *Istorima.org*.²⁵⁴

6.6 Η ψηφιακή ξενάγηση στο χώρο της Μονή Μουντέ

Κατά τη διαδικτυακή μου πλοήγηση σε βιντεοσκοπημένα ετήσια μνημόσυνα στη Μονή Μουντέ παρατήρησα πως από το σύνολο των επισκεπτών, η συμμετοχή των νέων ανθρώπων ήταν εμφανώς η μικρότερη. Στην πλατφόρμα Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org* έτυχε να ακούσω πρόσφατα την συνέντευξη που έδωσε η Σελίνα Καστανιά, μια νεαρή ξεναγός από την Ικαρία. Η Σελίνα εκπόνησε με μια συμφοιτήριά της ένα project για εξατομικευμένη ψηφιακή ξενάγηση στη Μονή Μουντέ κατά την περιήγηση των επισκεπτών στο χώρο. Η ιδέα αυτή σχετίζεται με τη διπλωματική της εργασία που εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου στο πρόγραμμα Μουσειολογίας-Εκθεσιακού Σχεδιασμού.²⁵⁵ Έναυσμα γι' αυτήν της την επιλογή υπήρξε μια επίσκεψη που έκανε σ' ένα ετήσιο μνημόσυνο πολιτικών εξόριστων στη Μονή Μουντέ που βρίσκεται κοντά στην κατοικία της. Σύμφωνα με την αφήγησή της ενδιαφέρθηκε πολύ για τις προσωπικές μαρτυρίες, όπως και για τα ιστορικά γεγονότα

²⁵⁴ Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας, *Istorima.org*, <https://www.istorima.org/>, (ημ. πλοήγησης 05.05.2026).

²⁵⁵ Προφανώς η αφηγήτρια αναφέρεται στο ΜΠΣ «Πολιτισμική Πληροφορική και Επικοινωνία» με κατεύθυνση την «Μουσειολογία» του Πανεπιστημίου Αιγαίου που διδάσκεται μέχρι σήμερα.

που συνδέονται με το χώρο, που πρωτίτερα αγνοούσε. Σε μια δεύτερη αφήγησή της καταθέτει πως όταν πρότεινε σε επισκέπτες του νησιού να περιηγηθούν στη Μονή Μουντέ διαπίστωνε πως κατά την επιστροφή τους δεν τους έβλεπε ενθουσιασμένους. Αυτό το απέδωσε στο γεγονός ότι στο μοναστήρι υπάρχει Ιστορία, αλλά δεν φαινόταν σε κανένα σημείο του. Σκέφτηκε λοιπόν να αναδείξει την ιστορία του χώρου από τη σύνδεση της θρησκευτικής ιστορίας της Μονής με την πολιτική ιστορία του χώρου στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Συνεργατικά με τη συνάδερφό της από τη Σάμο, Κατερίνα Μαυρομάτη τοποθέτησαν σε διάφορα σημεία του χώρου κωδικούς QR σε πολύ μικρή μορφή, ώστε με το scan ενός κινητού οι επισκέπτες να λαμβάνουν τις ιστορικές πληροφορίες για το σημείο που βρίσκονται. Η αφηγήτρια επισήμανε πως τα ταμπελάκια με τους κωδικούς QR είναι σε διακριτικό μέγεθος δεδομένου ότι το μοναστήρι είναι χώρος λατρείας, αλλά και ο περιβάλλον χώρος είναι δασικός, οπότε δεν μπορούσαν να παρέμβουν με έντονες σημάνσεις. Χάρη σε αυτήν την ιδιαίτερη ιδιωτική πρωτοβουλία γίνεται γνωστή η ιστορία της Μονής που λέγεται ότι χτίστηκε λίγο μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (γύρω στα 1460), αλλά και η ιστορία του χώρου, ως «Σανατορίου Πολιτικών Εξορίστων» στην περίοδο 1948-1950.²⁵⁶

6.7 Οι ιστορικοί περίπατοι στην Ικαρία για την περίοδο του Εμφυλίου

Οι ιστορικοί περίπατοι που πραγματοποιούνται στο νησί σχετίζονται κυρίως με τη δράση του Ε.Λ.Α.Σ. και των ομάδων του Δ.Σ.Ε. στο νησί στην περίοδο 1947-1949 έως και το 1955 που κρυβόταν η τελευταία ομάδα ανταρτών στην Ικαρία.²⁵⁷ Συνήθως οι δράσεις αυτές διοργανώνονται από την Τομεακή Επιτροπή Ικαρίας-Φούρνων του Κ.Κ.Ε. με στόχο την απόδοση τιμής στα θύματα των αντάρτικων ομάδων από τις ένοπλες συγκρούσεις με τη χωροφυλακή. Παράλληλα επιδιώκεται και η γνωριμία του νεότερου κοινού με τα ιστορικά σημεία του νησιού, η απόκτηση ιστορικής γνώσης και συνείδησης, αλλά και να έρθουν σε επαφή με το φυσικό περιβάλλον της Ικαρίας. Ενδεικτικά θα αναφέρω κάποιους από τους παραπάνω ιστορικούς περιπάτους και εκδηλώσεις μνήμης που έχουν πραγματοποιηθεί στα χωριά και τα βουνά της Ικαρίας κατά τα τελευταία χρόνια.

²⁵⁶ «Ξεναγός στην Ικαρία - Συστήνοντας στους επισκέπτες τις άγνωστες πλευρές του νησιού», συνέντευξη της κ^ας Σελήνα Καστανιά, 25.08.2023, Άγιος Πολύκαρπος Ικαρίας, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org*, Ερευνήτρια Istorima: Γεωργία Νικολοπούλου, Ενότητα 1, Η αγάπη για την ιστορία και την αρχαιολογία - Το ενδιαφέρον για την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και την ιστορία της Ικαρίας, Ενότητα 2, Ξενάγηση στην Μονή Μουντέ, (λεπτά αφήγησης 00:00:00_00:28:40), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25720#segment-2>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

²⁵⁷ Η πρώτη μάχη των αντάρτικων ομάδων με τη χωροφυλακή έγινε την 03.11.1948 και η τελευταία 06.06.1949.

6.7.1 Καραβόσταμο : διήμερες εκδηλώσεις για τον Δ.Σ.Ε. και τη δράση του στην Ικαρία 4 και 5 Αυγούστου 2023

4 Αυγούστου 2023. Από την Κ.Ο.Β. Καραβοστάμου του Κ.Κ.Ε. και την Ο.Β. Ικαρίας της Κ.Ν.Ε. πραγματοποιήθηκε ιστορικός περίπατος και εκδήλωση τιμής στους μαχητές του Δ.Σ.Ε. με σημείο εκκίνησης τη θέση “Πελεκητό” Καραβοστάμου και προορισμό το σημείο της «Μάχης της Σχίζας». Η «Μάχης της Σχίζας» αποτελεί την τελευταία μάχη του Δημοκρατικού Στρατού με τη χωροφυλακή από τις έξι που έγιναν. Η μάχη στις 06.06.1949 άφησε νεκρό τον αξιωματικό του Δ.Σ.Ε. Διαμαντή Διαμαντή, έναν βαριά τραυματία τον Θεολόγο Τσουνό και ορισμένους τραυματίες από τις δυνάμεις της χωροφυλακής.

5 Αυγούστου 2023. Στο “Ρέμα Καραβοστάμου” προγραμματίστηκε η προβολή του ντοκιμαντέρ με θέμα: «Το Καραβόσταμο στα πέτρινα χρόνια. Μαρτυρίες από τον τόπο μας». Το ντοκιμαντέρ στηρίζεται σε μαρτυρίες της τοπικής κοινωνίας αναφορικά με τις συνθήκες διαβίωσης κατά την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου.²⁵⁸

6.7.2 Ιστορικός περίπατος στο οροπέδιο της Εριφής

14 Απρίλη 2023. Η Κ.Ν.Ε. Ικαρίας διοργάνωσε για την νεολαία του νησιού ιστορικό περίπατο και ξενάγηση στην ορεινή περιοχή του νησιού, στο οροπέδιο της Εριφής, όπου κατά τη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου υπήρξε πεδίο δράσης και φιλοξενίας των ανταρτών του Ε.Λ.Α.Σ. και του Δημοκρατικού Στρατού Ικαρίας. Την ξενάγηση έκανε ο Ικαριώτης φωτογράφος Χρήστος Μαλαχίας που είναι και γνώστης των ιστορικών μονοπατιών της Ικαρίας.²⁵⁹

Στο οροπέδιο της Εριφής δραστηριοποιήθηκαν επίσης και οι εξόριστοι του νησιού. Τον Μάιο του 1947 ομάδα εκατό εξορίστων από την περιοχή των Ραχών ανέβηκαν στο δύσβατο οροπέδιο της Εριφής με στόχο το ξεχέρσωμα της περιοχής και τη μετατροπή της γης σε καλλιεργήσιμη έκταση. Το συνεργείο εξορίστων των Ραχών έως το βράδυ της πρώτης ημέρας της εξόρμησης είχε ολοκληρώσει το μεγαλύτερο μέρος του έργου του· είχαν ανοιχτεί αρδευτικά κανάλια, είχε συγκεντρωθεί η ξυλεία και επισκευάστηκε ένα παλιό κτίσμα της περιοχής. Στην επιστροφή προς το χωριό Χριστός εμφανίστηκαν ο καθένας μ’ έναν κορμό φορτωμένο στους ώμους. Οι

²⁵⁸ «Διήμερο εκδηλώσεων για τον Δ.Σ.Ε. και τη δράση του στην Ικαρία 4 & 5 Αυγούστου στο Καραβόσταμο», ιστοτόπος 92,8 *Ικαριακή ραδιοφωνία*, 02.08.2023, στο: <https://ikariaki.gr/diimero-ekdiloseon-gia-ton-dse-kai-ti-drasi-tou-stin-ikaria-4-kai-5-avgoustou-sto-karavostamo/>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

²⁵⁹ «Περίπατος της ΚΝΕ στα ιστορικά βουνά της Ικαρίας», ηλεκτρονική εφημερίδα *Ημεροδρόμος*, 15.04.2023, στο: <https://www.imerodromos.gr/peripatos-ths-kne-sta-istorika-vouna-ths-ikarias/>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

κάτοικοι τους υποδέχτηκαν χειροκροτώντας. Οι εκατό εξόριστοι δούλεψαν σκληρά για να μην πεινάσει κανείς στις δύσκολες μέρες.²⁶⁰

6.7.3 Ιστορικός περίπατος στον Άγιο Ονούφριο - «Στα χνάρια των μαχητών του Δ.Σ.Ε. στο Μαυράτο»

12 Μαρτίου 2017. Η Κ.Ο. Αγίου Κηρύκου Ικαρίας του Κ.Κ.Ε. πραγματοποίησε ιστορικό περίπατο στον Άγιο Ονούφριο, πάνω από το χωριό Μαυράτο για τους επετειακούς εορτασμούς για τα 70 χρόνια από την ίδρυση του Δ.Σ.Ε. Το σημείο εκκίνησης του περιπάτου ήταν το χωριό Οξέ με κατάληξη το εξωκκλήσι του Αγίου Ονούφριου, όπου ήταν προγραμματισμένη η τοποθέτηση τιμητικής πλάκας για τους πεσόντες μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού την 14.01.1949. Η τιμητική πλάκα αναφέρεται στους Μόσχο Μάζαρη, που έπεσε στην περιοχή της μάχης με τη χωροφυλακή και τους ΜΑΥδες, Γεώργιο Τσερμέγκα και Παναγιώτη Σαμπλίδη που συλλήφθηκαν και αργότερα εκτελέστηκαν, μετά από απόφαση του Στρατοδικείου της Σάμου.²⁶¹

6.7.4 Ιστορικός περίπατος περιοχή Κάμπα - Ξυλοσύρτης: «Ιστορικός περίπατος και τιμή στον πρώτο πεσόντα του Δ.Σ.Ε. στο νησί»

9 Οκτωβρίου 2016. Στο πλαίσιο των επετειακών εκδηλώσεων για τα 70 χρόνια από την ίδρυση του Δ.Σ.Ε., μία παλαιότερη διοργάνωση από τις εκδηλώσεις μνήμης που πραγματοποιήθηκαν ήταν ο ιστορικός περίπατος στην περιοχή «Κάμπα», πάνω από το χωριό Ξυλοσύρτης, στο νότιο μέρος του νησιού. Ο ιστορικός περίπατος είχε τελικό προορισμό τη θέση «Πλατανίδι», μια δύσβατη περιοχή στο βουνό. Κύριος στόχος ήταν η τοποθέτηση μιας τιμητικής πλακέτας για τον πρώτο πεσόντα μαχητή του Δ.Σ.Ε. στην Ικαρία, τον Νέστορα Νιάπα που δολοφονήθηκε από ενέδρα της χωροφυλακής, στις 16 Ιουνίου του 1948. Ο ιστορικός περίπατος διοργανώθηκε την Κ.Ο.Β Αγίου Κηρύκου Ικαρίας του Κ.Κ.Ε..²⁶²

²⁶⁰ Γιώγος, (2020), ό.π.

²⁶¹ «Στα χνάρια των μαχητών του Δ.Σ.Ε. στο Μαυράτο», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.03.2017, Στήλη : Κομματική Ζωή και Δράση, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9288997&textCriteriaClause=%2B%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%A1%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3+%2B%CE%A0%CE%95%CE%A1%CE%99%CE%A0%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3+%2B%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%A1%CE%99%CE%91>, (ημ. πλοήγησης 01.05.2026).

²⁶² «Ιστορικός περίπατος και τιμή στον πρώτο πεσόντα του Δ.Σ.Ε. στο νησί», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 28.10.2016, Στήλη : Κομματική Ζωή και Δράση, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9095037&textCriteriaClause=%2B%CE%A6%CE%A1%CE%91%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%A4%CE%9F>, (ημ. πλοήγησης 01.05.2026).

Συμπέρασμα

Οι εξόριστοι σε όλους τους τόπους εκτοπισμού στην Ελλάδα στον 20^ο αιώνα δεν αποδέχθηκαν παθητικά την κατάσταση που τους επιβλήθηκε να βιώσουν, το αντίθετο μάλιστα. Στα απομακρυσμένα νησιά που βρέθηκαν, ενεργοποιήθηκαν με επιμονή προκειμένου να εκμεταλλευτούν τις όποιες, μικρές ή μεγάλες, ευκαιρίες τους δίνονταν για επιβίωση και εξέλιξη με βάση τη συναδελφικότητα και την αλληλεγγύη. Για την επίτευξη αυτών των στόχων όλοι βοηθούσαν με τα χέρια ή το μυαλό τους. Εν μέσω ανελεύθερων και βίαιων καθεστώτων οι εξόριστοι διεκδίκησαν την ανάκτηση του χαμένου χρόνου της ζωής τους από τον εγκλεισμό και τις συνεχείς εξορίες και το πέτυχαν μέσα από τη δράση των Ομάδων Συμβίωσης, την ελπίδα, την αυτομόρφωση και τη δημιουργία. Στα κατοικήσιμα νησιά του εκτοπισμού, τους εξόριστους απασχόλησε επίσης η σύναψη τίμιων σχέσεων με τους ντόπιους και επέδειξαν σεβασμό στα ήθη και στις παραδόσεις τους. Συγχρόνως, δραστηριοποιήθηκαν στην οικειοποίηση του χώρου, όπου τους έμελλε να περάσουν αυτό το διάστημα της ζωής τους και μοιράστηκαν με την ντόπια κοινωνία γνώση και κοινωφελή έργα.

Τα παραπάνω ισχύουν και στην περίπτωση της Ικαρίας όταν αυτή χρησιμοποιήθηκε από τις κρατικές Αρχές ως τόπος εξορίας κατά την περίοδο 1946-1949. Στην Ικαρία, δίχως να έχει προηγηθεί η κατασκευή οργανωμένων χώρων εγκλεισμού γι' αυτό τον σκοπό, όλο το κατοικήσιμο τμήμα του νησιού σταδιακά μετατράπηκε σε στρατόπεδο διαβίωσης πολιτικών κρατούμενων. Οι χώροι διαμονής των εξόριστων δημιουργήθηκαν από την πρωτοβουλία της ντόπιας κοινωνίας για διάθεση ακινήτων και δωματίων κι έτσι συγκροτήθηκε μια ιδιόζουσα συγκατοίκηση, με σχετικά καλούς όρους αρχικά. Η Ικαρία θεωρήθηκε το μοναδικό κατοικημένο νησί που οι ντόπιοι συμβίωσαν με τόση εγγύτητα με τους εξόριστους για όλο το διάστημα της εκτόπισης στο νησί, τόσο στις δύσκολες, όσο και στις χαρούμενες στιγμές. Η κοινή διάθεση των εξόριστων με τους Ικαριώτες για εργασία και προσφορά απέφερε πολύ αξιόλογα αποτελέσματα στην κάλυψη των βασικών αναγκών έως τα μέσα του 1949, το διάστημα που έφυγαν οι εξόριστοι από το νησί, αλλά και κάποια εξέλιξη στη συλλογική καθημερινότητα. Χωρίς να πρέπει να παραβλέπεται η βία και η τραχύτητα της εποχής στο νησί, το γεγονός της ιστορικής αυτής συνύπαρξης αποδεικνύει πως τα κυβερνητικά σχέδια που όριζαν την Ικαρία ως τόπο δυσμενούς εκτόπισης για τους “επικίνδυνους” του έθνους, εν τέλει απέτυχαν. Κι εφόσον δεν επιτεύχθηκε η επιθυμητή “μεταμέλεια των επικινδύνων”, ο όγκος των εξόριστων μεταφέρθηκε στη Μακρόνησο για “ανάληψη”.

Από γραπτές και προφορικές μαρτυρίες διαπιστώθηκε πως οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν σε αυτήν την αναγκαστική, αλλά ιδιαίτερη, συνύπαρξη στηρίχτηκαν στην αμοιβαία κατανόηση, την εμπιστοσύνη και την αλληλοεκτίμηση. Εβδομήντα χρόνια μετά την άφιξη των πρώτων εξόριστων στο νησί, οι αφηγήσεις των Ικαριωτών για την περίοδο 1946-1949 μένουν αναλλοίωτες, παρά τις ταλαιπωρίες και τις διώξεις τους από τις καθεστωτικές αρχές για αυτήν τους την υποστηρικτική στάση. Η μνήμη

της εξορίας στο νησί ζωντανεύει ξανά κάθε καλοκαίρι κι αυτό θεωρείται η μεγαλύτερη απόδειξη για τα παραπάνω.

Κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου η Ικαρία αναφέρεται συχνά στον αρχειακό Τύπο ως “ξερονήσι της εξορίας”, ή “ξερόβραχος”, ενώ άλλοι την αποκάλεσαν “ξερόπετρα”, όπως και τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου που σίγουρα υπήρξαν άγονα. Αυτή η περιγραφή σίγουρα δεν αντιπροσωπεύει ολοκληρωμένα τη γεωμορφολογία του νησιού, τότε ή σήμερα, παρά τα βραχώδη και δύσβατα σημεία του. Λόγω των αποτρόπαιων συνθηκών της περιόδου για την Αριστερά το νησί παρουσιαζόταν από τους αρθρογράφους (που προφανώς τότε δε γνώριζαν) ή από τηλεγραφήματα στον Τύπο κάποιων νεο-εκτοπισμένων, ως ένας ακόμη τόπος βασανισμού και μαρτυρίου. Σίγουρα η Ιστορία κατέγραψε πολλές σκληρές βίαιες, αναίτιου εγκλεισμού και αδικίας, τόσες, ώστε να συμπεριληφθούν σε αυτές οι περίπου 14.000 εκτοπισμένοι της Ικαρίας. Συγκριτικά όμως με τους υπόλοιπους τόπους εκτοπισμού και σύμφωνα με τα πραγματολογικά στοιχεία που ανέφερα προτύτερα, η Ικαρία μάλλον θεωρήθηκε περισσότερο “ευνοϊκός” τόπος εξορίας. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται άλλωστε και από μαρτυρίες των ίδιων των εξοριστών, όταν κατέθεσαν την συνολική τους εμπειρία και από άλλα νησιά της εξορίας κατά την ίδια περίοδο.

Μέσα στον αποτροπιασμό της περιόδου η φύση της Ικαρίας είχε επίσης το δικό της διακριτό ρόλο στα ιστορικά δρώμενα. Η γη της έδωσε τους καρπούς της για την τροφοδοσία των κατατρεγμένων και τα δέντρα της προσέφεραν τα αγαθά τους για την ξύλευση (για την ζεστασιά και τις κατασκευές), όπως επίσης τη σκιά και το οξυγόνο τους για την ίαση των αρρώστων. Ενίοτε η φύση χάριζε στους εξοριστούς στιγμές γαλήνης και ενέπνεε την πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία. Άλλοτε πάλι λειτούργησε ως στέγη για τους κυνηγημένους από το πλήθος των σπηλαιών στο νησί και ως κρυψώνας από την πυκνή της βλάστηση κι άλλοτε, από τη θάλασσά της οδηγούσε στο μόνο δρόμο για την ελευθερία σε αυτούς που κατάφεραν να δραπετεύσουν. Κυρίως όμως στην παροχή καλύτερων όρων διαβίωσης των εξοριστών συνετέλεσε η ιδιοσυγκρασία των ντόπιων κατοίκων. Οι Ικαριώτες στην προσπάθεια τους να προσφέρουν μια ανθρώπινη διαβίωση στους πολιτικούς κρατούμενους υπήρξαν γενναιόδωροι στο ζήτημα της στέγασης, σε προϊόντα και εφόδια ή και στην παραχώρηση κήπων και χωραφιών για καλλιέργεια. Συγκινητική όμως πάνω απ’ όλα υπήρξε η τόλμη και η υποστήριξη για τους συνανθρώπους τους στο ηθικό πεδίο δράσης τους.

Ο Φίλιππος Ηλιού το 1993 αναφερόμενος στο Μακρονήσι έλεγε πως στα έθνη μάλλον δεν αρέσει να μιλούν για την πραγματική ιστορία τους, ειδικά όταν σε αυτή εμπεριέχονται όψεις σκοτεινές και δυσάρεστες για τις οποίες, με την πάροδο του χρόνου και σε δεδομένη στιγμή, οι πολίτες της εθνικής ή της κοινωνικής ομάδας στην οποία μετέχουν δεν θα βρίσκονται σε εύκολη θέση να αναλογιστούν με ειλικρίνεια. Κι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι εθνικές ιστορίες είναι κατασκευές με ενσωματωμένες αποσιωπήσεις και αμνησίες στο αφήγημά τους που χρησιμεύουν στη

συγκρότηση της ομοιογενούς και αρμονικής συλλογικής συνείδησης, που υποτίθεται πως απορρέει από το ιστορικό παρελθόν.²⁶³ Οι μνήμες των ανθρώπων, οι τόποι και οι χώροι στην σημερινή Ικαρία αναπόφευκτα διαπερνώνται από αυτή την ιστορική φάση του επίμαχου 20^{ου} αιώνα. Κάποια από τα κτίσματα που συνδέθηκαν με την ιστορία της εξορίας στο νησί στέκουν ακόμη, με αλλαγή βέβαια χρήσης, και η ιστορία τους από τον Εμφύλιο Πόλεμο δε γίνεται εμφανής. Παρόλα αυτά, οι παλαιότεροι κάτοικοι έγραψαν, φωτογράφησαν και ακόμη σκέφτονται και μιλούν για το χώρο και τα πρόσωπα με μεγάλη υπερηφάνεια, αλλά και με συμπόνια για τα δεινά που πέρασαν αυτά τα χρόνια στο νησί. Πολλοί από τους νεότερους ακολουθούν το παράδειγμα της ανασυγκρότησης της μνήμης του τόπου από τον Εμφύλιο Πόλεμο και την διασφαλίζουν με τους δικούς τους τρόπους, όπως με ιστορικούς περιπάτους, ταινίες τεκμηρίωσης, με δράσεις με τη χρήση των νέων τεχνολογιών και με τη συλλογή μαρτυριών για την συγκρότηση της Προφορικής Ιστορίας.

Στο αφήγημα του χώρου και στα ίχνη του από αυτή την ιστορική φάση στην Ικαρία θα πρωτοστατήσουν κυρίως οι οικίες που φιλοξένησαν εξόριστους, όπου η καθεμιά από αυτές φέρει εικόνες και ιστορίες. Κάποια ίχνη στο νησί είναι ακόμη εμφανή κυρίως σε κτίσματα που δεν ανακαινίστηκαν εξ ολοκλήρου και διατήρησαν την τοπική αρχιτεκτονική. Μια μεγαλειώδης κίνηση από οικογένεια του νησιού υπήρξε η παραχώρηση του σπιτιού τους στους Βρακάδες σε κρατικούς φορείς, από το οποίο πέρασε ως εξόριστος ο Μίκης Θεοδωράκης και οι συνεξόριστοί του. Η δωρεά είχε ως στόχο τη δημιουργία Μουσείου στη μνήμη των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Το Μουσείο δεν έχει ακόμη εμπλουτιστεί, το πέτρινο κτίσμα όμως προσφέρεται για επίσκεψη με την ένδειξη πως πρόκειται για μνημείο που συνδέθηκε με την εξορία στο νησί και τον Μίκη Θεοδωράκη. Επιπλέον, τεκμήρια από την καλλιτεχνική δημιουργία των εξόριστων στους θαλάμους και τις λέσχες τους φιλοξενούνται σήμερα ως εκθέματα στο Λαογραφικό Μουσείο στον Άγιο Κήρυκο.²⁶⁴

Ίσως ο χώρος της Μονής Μουντέ ανακαλεί περισσότερο τη μνήμη του Εμφυλίου Πολέμου από τις μνημονικές τελετουργίες που πραγματοποιούνται σε ετήσια βάση, από τους ανακατασκευασμένους τάφους των εξόριστων, όπως και από το μνημείο που βρίσκεται σε παρακείμενο χώρο. Ο σύγχρονος οδηγός ξενάγησης με την μορφή QR codes που εγκαταστάθηκε τελευταία από την ιδιωτική πρωτοβουλία παρέχει στον επισκέπτη την εξιστόρηση του χώρου με ψηφιακό τρόπο, μια πληροφόρηση που έλειπε, παρά τη φροντίδα και το ενδιαφέρον της ντόπιας κοινωνίας για τη διασφάλιση της τοπικής μνήμης. Τα ετήσια μνημόσυνα και τα δρώμενα για την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου στην Ικαρία για τη μνήμη ντόπιων ή ξένων που πέρασαν από το νησί θεωρούνται παράλληλος θεσμός στην Ελλάδα μαζί με τις εκδηλώσεις μνήμης που πραγματοποιούνται στο νησάκι Λαζαρέτο από τον Δήμο Κέρκυρας με τα

²⁶³ Μπουρνάζος Στρατής, «Η πολιτική εξορία στην Ελλάδα. Σκέψεις για την ιστορική μελέτη του φαινομένου», Περιοδικό *Ο Πολίτης*, Μηνιαία Επιθεώρηση, τεύχος 142, Μάρτιος 2006, στο: <https://askiarchives.eu/show/100462>, (ημ. πλοήγησης 02.05.2026).

²⁶⁴ Κολοβός Ηλ. Χρήστος, «Η Τιμημένη Ικαριά, το Λαογραφικό - Ιστορικό Μουσείο και το Αρχείο Παραδοσιακής Μουσικής Αγίου Κηρύκου», Εφημερίδα Ριζοσπάστης, 03.10.2025, Στήλη: Πολιτισμός, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=13040959>, (ημ. πρόσβασης 05.06.2026).

υπόλοιπα σωματεία μνήμης και το Κ.Κ.Ε. Τα πιο πάνω παραδείγματα για την επούλωση της τραυματικής μνήμης θεωρώ θα έπρεπε να ακολουθήσουν κι άλλα κατοικήσιμα νησιά που δέχτηκαν εξόριστους στο παρελθόν κυρίως για να διαδοθεί η γνώση και τα διδάγματα της τραυματικής περιόδου στους νεότερους, εφόσον η σχολική Ιστορία δεν τα διδάσκει επαρκώς στους μαθητές ή και καθόλου. Μια καλή συνέχεια μνημονικής δράσης διαπίστωσα στο κλείσιμο αυτής της εργασίας από την πρωτοβουλία της Ομάδας Προφορικής Ιστορίας Βόλου (Ο.Π.Ι.Β.Ο.) το 2024 (και όχι από την Περιφέρεια ή κάποιον τοπικό Δήμο για παράδειγμα) που αφορούσε στη διοργάνωση τριήμερων εκδηλώσεων μνήμης στο νησάκι της εξορίας Τρίκερι.²⁶⁵ Η κίνηση αυτή απ' όσο δείχνει, μετατρέπεται σε θεσμό, εφόσον οι εκδηλώσεις μνήμης αποκτούν σταδιακά ετήσια διαδρομή και απήχηση από το ευρύ κοινό.²⁶⁶

Στα μέρη που έδρασε ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας πραγματοποιούνται μέχρι τις μέρες μας ιστορικοί περίπατοι με ξενάγηση, διοργανώνονται επετειακές εκδηλώσεις ειδικά στα μέρη που έγιναν οι μάχες με τις δυνάμεις του στρατού και της χωροφυλακής και τοποθετούνται τιμητικές πλακέτες από τα μέλη του Κ.Κ.Ε.

Με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία της έρευνάς μου ερχόμαστε συνεπώς στο συμπέρασμα ότι η μνήμη του Εμφυλίου Πολέμου στην Ικαρία παραμένει ζωντανή και ανασυγκροτείται από την ανθρώπινη δράση. Αυτή η παραδοχή σχετίζεται επίσης με τα αποτελέσματα των εθνικών εκλογών για το Δήμο Ικαρίας. Από τη μετεμφυλιακή περίοδο έως τις τελευταίες βουλευτικές εκλογές στην Ικαρία (εκλογική Περιφέρεια Σάμου) φανερώνεται, αν όχι πάντα η πρώτη θέση, αλλά μια σταθερή τάση των κατοίκων προς την Αριστερά, πολλές φορές με υψηλότερα ποσοστά συγκριτικά με το μέσο όρο των υπόλοιπων Περιφερειών. Με αυτόν τον τρόπο άλλωστε αιτιολογείται και η προπολεμική ονομασία της Ικαρίας ως «Κόκκινου Βράχου», μια πεποίθηση που συνεχίστηκε από τον Μεσοπόλεμο και από την ώσμωση των ιδεών μεταξύ των ντόπιων κατοίκων και των εξόριστων στη δύσκολη δεκαετία του 1940.

²⁶⁵ Με την συνδιοργάνωση του Μουσείου Πολιτικών Εξόριστων Αη-Στράτη και τον Σύνδεσμο Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιστασιακών 1967-1974 (ΣΦΕΑ) από την Αθήνα.

²⁶⁶ «Εκδήλωση μνήμης για τις εξόριστες γυναίκες στο Τρίκερι», *Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Βόλου (ΟΠΙΒΟ)*, στο: <https://opivo.gr/actions/ekdilosi-mnimis-gia-tis-exoristes-gynaikes-sto-trikeri/>, (ημ. πρόσβασης, 05.06.2026).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βαφέας Νίκος, *«Ικαρία. Οι τόποι, ο χρόνος και οι άνθρωποι»* στο Βαφέας Νίκος - Μανδαμαδιώτου Μαρία, *Τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο ελληνικό κράτος, 1876-1940*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, α' έκδοση, Αθήνα, 2023, διαθέσιμο στο Αποθετήριο Κάλλιπος, *Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις*, στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/12905>, (σ.184 -213).

Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.

Γιαννόνγκωνας Βασίλης, *Γαύδος. Αναμνήσεις εξορίστου*, εκδόσεις Δίφρος, Αθήνα, 1973.

Γιώγος Χρήστος, «Η αντίσταση στην Ικαρία την περίοδο της Κατοχής», στο: *Διάλογοι ενάντια στην κρίση για τα κοινά. Προς ένα Μεσογειακό Φαντασιακό*, (επιμ.) Μ. Μπαρέλη - Γαγλία - Α. Φάκαρη εκδόσεις Ελεύθερες πτήσεις, Αθήνα, 2014, σ. 146-159, στο : <https://www.ikariamag.gr/sites/default/files/bookmataroa.pdf>, (ημ. πρόσβασης 03.03.2026).

Γιώγος Χρήστος, *Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949. Κατοχή - Εξορία - Εμφύλιος Πόλεμος*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών, τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, Αθήνα, 2020 στο: <https://pandemos.panteion.gr/scholar/items/6a1dfd86-8e17-44c7-bfc4-5cd64a014996.pdf>, (ημ. πρόσβασης 02.02.2026).

Γουργουλιάνης Κωνσταντίνος, στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2η έκδοση, Αθήνα: 2012, σ.12-13.

Διαμάντης Θεόφιλος, *Η οργάνωση της ζωής στις πολιτικές φυλακές και στους τόπους εξορίας: Κοινωνικές και Οικονομικές διαστάσεις του πολιτικού εγκλεισμού κατά την περίοδο 1945-1967*, Διδακτορική διατριβή, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2019, στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/45955>, (ημ. πρόσβασης 05.02.2026).

Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, «Ικαρία», *Λουτροπόλεις και ιαματικά πηγαί*, εκδόσεις (Ε.Ο.Τ.), Αθήνα, 1966.

Θεοδωράκης Μίκης, *Οι Δρόμοι του Αρχάγγελου*, τ. Β', εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1986.

Θεοδώρου Βικτωρία κ.ά., *Στρατόπεδο γυναικών. Εννέα θαμμένα τετράδια με αφηγήσεις κρατούμενων γυναικών στα στρατόπεδα Χίου, Τρίκερι, Μακρονήσου στα χρόνια εμφυλίου πολέμου 1947-1951*, αυτοέκδοση, Αθήνα, 1976.

Καλαμπόγιας Αντώνης, *Ικαρία. Ο Κόκκινος Βράχος*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2019.

Καμαρινού Α. Αγγελική, *Τα πέτρινα πανεπιστήμια. Ο αγώνας για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924-1947*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 3^η έκδοση, Αθήνα, 2005.

Kenna E. Margaret, «Αντιφρονούντες και κοινωνική οργάνωση. Φυλακή, εξορία και στρατόπεδο συγκέντρωσης», μετάφραση: Γιάννης Χρυσοβέργης, στο: *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, συλλογικό έργο, (επιμ.) Χάγκεν Φλάϊσερ, 5^η έκδοση, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2003, σ.308-320.

Λεουτσάκος Βασίλης, «Αναμνήσεις του Βασίλη Λεουτσάκου», στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2012.

Λομβαρδάς Πελ. Γιώργος, *Αντιστασιακή, Προοδευτική, Ικαρία*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2014.

Μαμουλάκη Ελένη, «Εθιμικές και Ιδεολογικές μορφές αντίστασης: Η συμβίωση ντόπιων και εξορίστων στην Ικαρία 1946-1949», στο: *Κριτική Διεπιστημονικότητα*, 4^{ος}

τόμος «Κοινωνικές Διακρίσεις», συλλογικό έργο, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2011, σ. 85-104.

Μαμουλάκη Ελένη, «Η χωρική μνήμη/λήθη ως προϋπόθεση δημοκρατίας: αναφορά στην κρίσιμη δεκαετία του 1940», στο *Πόλη, Δημοκρατία, Αρχιτεκτονική*, Πρακτικά Ημερίδας, Χανιά, 30 Οκτωβρίου 2017, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2020, σ. 67-74, στο: https://www.archetype.gr/uploads/pdf/LbnNXWqEld.pdf?_id=1587667914, (ημ. πρόσβασης, 24/03/2026).

Μπουρνάζος Στρατής, «Μισός αιώνας πολιτικής εξορίας στην Ελλάδα: σκέψεις για την ιστορική μελέτη του φαινομένου», στο: *Τόποι Εξορίας. Ένα σημερινό βλέμμα*, συλλογικό έργο, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1η έκδοση, 2009, σ.35-47.

Μουσιδίου Χρύσα, *Πολιτική φαντασία, αντίσταση και σχέσεις εξουσίας στις ικαριακές κοινότητες*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2015, στο: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/52632>, (ημ. πλοήγησης, 14.05.2026).

Νταλιάνης Δημήτριος (επιμ.), *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2012.

Ορισμός «Πυργάρι», Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων-Μηχανικών, Αρχιτεκτονική ανάλυση Παραδοσιακών Κτηρίων και συνόλων, Πρόγραμμα Ψηφιοποίησης Διατομεακού Μαθήματος 5^{ου} εξαμήνου, στο: <http://5a.arch.ntua.gr/project/18503/19310>, (ημ. πλοήγησης: 19.04.2026).

Πανουργιά Νένη, *Επικίνδυνοι πολίτες - Η ελληνική αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 2013.

Παπαγιαννάκος Χρήστος, «Αναμνήσεις του Παπαγιαννάκου Χρήστου», στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2012.

Papalas J. Anthony, *Rebels and Radicals. Icaria 1600-2000*, Bolchazy - Carducci Publishers Inc. Wauconda-Illinois, U.S.A: 2005.

«Προσθετική Μνήμη», *Έννοιες & Ορισμοί*, Σημειώσεις ΔΙΣ-62, <https://courses.eap.gr/mod/glossary/view.php?id=77870>.

Σκαρπέτης Γιάννης, «Αναμνήσεις του Γιάννη Σκαρπέτη. Ένας από τους αρρώστους στο Σανατόριο Ικαρίας από τα χρόνια της εξορίας», στο: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2012, σ.55-62.

Sorlin Pierre, «How to look at an *Historical Film*», στο: *The Historical Film, History and Memory in Media*, (επιμ.), Marcia Landy New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 2001, σ. 25-49.

Σταυρίδης Σταύρος, «Η σχέση χώρου και χρόνου στη συλλογική μνήμη», στο: *Μνήμη και Εμπειρία του χώρου*, (επιμ.) Σταυρίδης Σταύρος, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, α' έκδοση, Αθήνα, 2006.

Σταυρίδης Σταύρος, «Εικόνες-σκέψεις;», στο: *Τόποι Εξορίας. Ένα σημερινό βλέμμα*, συλλογικό έργο, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1^η έκδοση, 2009, σ.11-14.

Τσιδεμιάδου Ελισάβετ, *Η αριστερά στην Ικαρία: Διαμόρφωση και ιστορική εξέλιξη*, Διπλωματική Εργασία, Σχολή Νομικών, Οικονομικών & Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής & Δημόσιας Διοίκησης, ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη & Κοινωνιολογία» Κατεύθυνση: «Πολιτική Επιστήμη», Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Αντώνης Φλούντζης, *Στο στρατόπεδο υγειονομικών Αντικυθήρων και στην Τρίπολη 1955-1962*, εκδόσεις Φιλippότης, Αθήνα, 1988.

Αρχειακός Τύπος

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου, στο: <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>, Φύλλα εφημερίδων «*Ριζοσπάστης*» και «*Ρίζου της Δευτέρας*» από το 1934 έως το 1948.

«*Ριζοσπάστης*»

«Ένας Ηγούμενος διώκτης των αγροτών Ικαρίας», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 19.05.1934, περίοδος 4^η, αρ. φ. 67/7004, σ.3.

«Μας γράφουν: Οι εξόριστοι Φούρνων Ικαρίας» Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.10.1946, 30^ο έτος, αρ. φ. 9.889, σ.3.

«Προσωρινή στασιμότητα παρουσιάζει το κυβερνητικό ζήτημα. Ο κ. Σοφούλης επιμένει στον κατευνασμό και διαψεύδει την ανακοίνωση του Τσαλδάρη. Ο κατευνασμός», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.01.1947, έτος 30^ο, αρ. φ. 9.966, σ. 4.

«Υπερδυναμισμός και ειρηνοπόλεμος! Χαρακτηρισμοί για το κυβερνητικό πρόγραμμα», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 29.01.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 9.977, σ. 1.

«Η έρευνα στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 25.02.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.000, σ.1.

«Επιδημία εξανθηματικού τύφου στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 26.02.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.001, σ.4.

«Προβληματική η στέγαση εξορίστων», 09.03.1947, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.011, σ.4.

«Οι εξόριστοι στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.03.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.013, σ.1-2.

«Οι εξόριστοι θα κλεισθούν σε στρατόπεδα;», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 13.04.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.040, σ.1.

«Ο θάλαμος - σπίτι της Ικαρίας», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 23.04.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.048, σ.3.

«Οι καμπάνες χτυπάνε για τους εξόριστους... Το κρύο, η πείνα, οι κίνδυνοι γίνονται τραγούδι. Η Αθήνα μέσα σ'έναν θάλαμο», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 23.04.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.048, σ.3.

«Ανθρωπισμός και ευθύνες. Οι άρρωστοι», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 17.06.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.094, σ.3.

«Οι εξόριστοι Ικαρίας. Ψευδολογίες του υφυπουργείου Τύπου», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 05.07.1947, 30^ο έτος, αρ. φ. 10.110, σ.3.

«Η Ικαρία μόνιμο στρατόπεδο αιχμαλώτων», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.07.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.106, σ.1.

«Μήνυμα από την Ικαρία: Προμελετημένες οι εσκεμμένες συλλήψεις», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.07.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.119, σ.1.

«Γράμματα από την Ικαρία: 9.200 εξόριστοι λιμοκτονούν», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.07.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.126, σ.1,3.

«Φυλακή στην εξορία. Τα ονόματα των 130 “επικινδύνων”», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 31.07.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.132, σ.3.

«Ένα αγωνιώδες μήνυμα. Θηριωδίες στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 03.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.135, σ.1.

«Γυμνάσιο Ικαρίας - Γράμμα σ' ένα θείο στην Αμέρικα...», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 05.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.136, σ.1.

«Διετάχθη η αποφυλάκιση των εξορίστων Ικαρίας. Δίωξη των υπευθύνων που ανέχθηκαν το έγκλημα. Εντολή του εισαγγελέως του Αρείου Πάγου», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 15.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.145, σ.1.

«Εξακολουθεί η παράνομη κράτηση των εξορίστων. Στην Ικαρία ετοιμάζουν χιτλερικό στρατόπεδο», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 22.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.150, σ.1.

«Εξόριστοι- Στρατόπεδο στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 26.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.153, σ.2.

«Δηλώσεις του σ. Παρτσαλίδη σε αμερικάνικη εφημερίδα. Μόνη λύση η εφαρμογή προτάσεων του Ε.Α.Μ. Η ζωή των εξορίστων στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 27.08.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.154, σ. 1,3.

«Η τραγωδία της Ψυττάλειας στους βράχους της Ικαρίας. Να καταργηθεί το στρατόπεδο!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 03.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.160, σ.1.

«Κεραυνός σκότωσε 4 εξορίστους», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 06.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.163, σ.4.

«Να αφεθούν ελεύθεροι οι ηγέτες του Ε.Α.Μ.», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 07.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.164, σ.1.

«Χιτλερικά στρατόπεδα σε όλα τα ξερονήσα!», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 10.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.188, σ.1.

«Ο κ. Ορφανίδης για τους εξορίστους φυματικούς», 10.09.1947, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 10.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.166, σ.3.

«Οι όμηροι», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 11.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.167, σ.1.

«Οι γυναίκες μας στην εξορία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 12.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.168, σ.2.

«Ο κ. Ρέντης δήλωσε ότι έχει διατάξει να καταργηθούν όλα τα στρατόπεδα. Ανακοίνωση του κόμματος των Αριστερών Φιλελευθέρων», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 14.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.170, σ.4.

«Οι φυματικοί θα παραμείνουν στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.171, σ.3.

«Ο “κατευνασμός” διατηρεί το αίσχος των στρατοπέδων. Κατάσταση που ατιμάζει τη χώρα», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 21.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.176, σ.1.

«Αυτός είναι ο “κατευνασμός!”», Λόγια απάτης - έργα φασισμού», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.178, σ.1.

«Πόσοι επέστρεψαν», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.09.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.178, σ.3.

«Αναίσχυντος εμπαιγμός. Το δράμα των αρρώστων εξορίστων και οι διαταγές του κ. Ρέντη», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 07.10.1947, 31^ο έτος, αρ. φ. 10.191, σ.1,6.

«Οι δυο Σοφούληδες» Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.10.1947, έτος 31ο, αρ. φ. 10.197, σ.3.

«Ο Ρίζος της Δευτέρας»

«Οι μωρομάνες του “Τσαντήρ - Μαχαλά”», Εφημερίδα *Ο Ρίζος της Δευτέρας*, 29.09.1947, έτος Α΄, αρ. φ. 50, σ.1.

«Εξόριστοι. Από η ζωή των δεσμοτών στα ξερονήσια», Εφημερίδα *Ο Ρίζος της Δευτέρας*, 15.12.1947, έτος Β', αρ. φ. 61, σ.6.

Μουσείου Τύπου Πάτρας, στο: <http://www.mouseiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/intro>, Φύλλα εφημερίδων:

«*Εμπρός*»,

«Οι εξόριστοι Ικαρίας», Εφημερίδα *Εμπρός*, Ημερησία Εθνική Εφημερίς, 27.11.1948, περίοδος Β', αρ. φ. 1.156, σ. 3.

«Μετά την απόδραση του Παρτσαλίδη επαναφέρονται εν ισχύ οι περιορισμοί δια τους εκτοπιζόμενους εις Ικαρίαν», Εφημερίδα *Εμπρός*, 04.01.1948, περίοδος Β', αρ. φ. 876, σ. 5.

«*Ελευθερία*»,

«Οι εξόριστοι Ικαρίας θα μεταφερθούν εις την Μακρόνησον», Εφημερίδα *Ελευθερία*, Ανεξάρτητος Πρωϊνή Εφημερίς, 27.11.1948, περίοδος Β', αρ. φ. 1.302, σ. 4.

«*Η Σημερινή*»,

«Εξόριστοι από την Ικαρίαν εις Μακρόνησον», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, 27.11.1948, έτος Δ', αρ. φ. 1.140, σ. 4.

«Εις την Ελλάδα 300.000 είνε φυματικοί και το αγνοούν. Το πόρισμα μιας ερένης», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, Πρωϊνή Ανεξάρτητος Εφημερίς Πατρών, 23.12.1947, έτος Γ', αρ. φ. 853, σ.3.

«Ενεκρίθη αναγκαστικός νόμος εναντίον του κομμουνισμού», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, 28.12.1947, έτος Γ', αρ. φ. 857, σ.1.

«Εδραπέτευσαν ο Παρτσαλίδης και Παπαρήγας», Εφημερίδα *Η Σημερινή*, 28.12.1947, έτος Γ', αρ. φ. 857, σ.1.

Φύλλα εφημερίδων, Βουλή των Ελλήνων, Βιβλιοθήκη, Ψηφιακές Συλλογές,

<https://digitallibrary.parliament.gr/>:

«*Ο Δημοκρατικός*»,

«Εις την χώραν της “Ελευθερίας” και της “Ισοπολιτείας”. Πως μετέφεραν εις τον Πειραιά τους 59 φυματικούς εξορίστους», Εφημερίδα *Ο Δημοκρατικός*, 03.09.1950, έτος Α', αρ. φ.16, σ.1,5.

«*Ο Δημοκρατικός Τύπος*»,

«Διαμαρτυρία των εξορίστων φυματικών της Ικαρίας», Εφημερίδα *Δημοκρατικός Τύπος*, 27.08.1950, έτος Α', αρ. φ.28, σ. 4.

«Η δραματική μεταγωγή των φυματικών Εξορίστων. Μια απάνθρωπος ενέργεια», Εφημερίδα *Δημοκρατικός Τύπος*, 03.09.1950, έτος Α', αρ. φ.29, σ. 6.

«*Ελευθερία*»,

«Η επίκριση της Κυβερνήσεως. Συνασπισμοί κομμάτων δεν είναι εθνική ένωση», Εφημερίδα *Ελευθερία*, Ανεξάρτητος Πρωινή Εφημερίς, 29.01.1947, περίοδος Α', αρ. φ. 735, σ 1,4.

Φύλλα εφημερίδων, Ψηφιακό Αποθετήριο των ΑΣΚΙ,

«*Ελεύθερη Ελλάδα*»

«Ο κυρίαρχος της Ψυττάλειας. Η πρώτη ανταπόκριση από την Ικαρία του συλληφθέντος συντάκτη μας Δ. Χατζή», Εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, 16.07.1947, περίοδος Β', έτος Γ', αρ. φ. 868, σ. 1,3, <https://askiarchives.eu/show/11330>.

«Σαν ελάχιστο δείγμα», Εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*, 11.09.1947, περίοδος Β', έτος Γ', αρ. φ. 915, σ.2, <https://askiarchives.eu/show/11861>.

«*Νέα Ικαρία*», πρωτοσέλιδα, <https://askiarchives.eu/show/93876> .

«Πέντε χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ Ικαρίας», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 05.10.1946, έτος Α΄, αρ. φ.6, σ. 1.

«Τουλάχιστον η Ούνγκερ και ο Ερυθρός Σταυρός», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 17.12.1946, έτος Α΄, αρ. φ.11, σ.1.

«Όχι στρατόπεδο συγκέντρωσης», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 18.01.1947, έτος Β΄ φ.13.

«Το γυμνάσιον», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 15.02.1947, έτος Β΄, αρ. φ.14, σ.1.

«Η παιδεία μας σε διωγμό», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 12.04.1947, έτος Β΄ αρ. φ.17, σ. 1.

«Ίδρυση νοσοκομείου και υγειονομικών σταθμών», Εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, 21.06.1947, έτος Β΄ αρ. φύλλου 20, σ.1.

Φ.Ε.Κ.

Φ.Ε.Κ. 245/25.07.1929, Ν. 4229/1929

Φ.Ε.Κ. 15, Α΄ 27.01.1947

Φ.Ε.Κ. 177/Α΄, 19.08.1947

Φ.Ε.Κ. 197 Α΄, 14.09.1947, ΚΘ΄ Ψήφισμα

Φ.Ε.Κ. 299, Α΄, 31.12.1947

Φ.Ε.Κ. 34, Α΄, 11.02.1948, Α.Ν. 511/31.12.1947 επικύρωση με
Ν. 539/3.2.1948

Φ.Ε.Κ. 133, Α΄, 08.05.1948, Ν.Δ. 687/1948

ΦΕΚ 629/Δ/14-06-1996

Φ.Ε.Κ. 214, Δ΄, 05.03.2004

Σύγχρονος Ψηφιακός Τύπος

Εφημερίδα *Ριζοσπάστης* (2004-2023), <https://www.rizospastis.gr/>.

«Αποκατάσταση μνημείου του ΚΚΕ στην Ικαρία», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 16.09.2016, στήλη: Κομματική ζωή και δράση, στο:
<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9036078>, (ημ. πρόσβασης, 24.04.2026).

«Ιστορικός περίπατος και τιμή στον πρώτο πεσόντα του Δ.Σ.Ε. στο νησί», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 28.10.2016, Στήλη : Κομματική Ζωή και Δράση, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9095037&textCriteriaClause=%2B%CE%A6%CE%A1%CE%91%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%A4%CE%9F>, (ημ. πλοήγησης 01.05.2026).

«Στα χνάρια των μαχητών του Δ.Σ.Ε. στο Μαυράτο», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 24.03.2017, Στήλη : Κομματική Ζωή και Δράση, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9288997&textCriteriaClause=%2B%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%A1%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3+%2B%CE%A0%CE%95%CE%A1%CE%99%CE%A0%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3+%2B%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%A1%CE%99%CE%91>, (ημ. πλοήγησης 01.05.2026).

«Μια “αγκαλιά” για τους εξόριστους», Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 28.09.2004, Ρεπορτάζ: Ικαρία, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2509340>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

«Η Τιμημένη Ικαριά, το Λαογραφικό - Ιστορικό Μουσείο και το Αρχείο Παραδοσιακής Μουσικής Αγίου Κηρύκου», Κολοβός Ηλ. Χρήστος, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 03.10.2025, Στήλη: Πολιτισμός, στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=13040959>, (ημ. πρόσβασης 05.06.2026).

Εφημερίδα *Σαμιακός Βήμα*, 19.04.2022, «Επισκευάζεται "Το σπίτι με τους σκορπιούς" στους Βρακάδες Ραχών Ικαρίας», (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, <https://www.katioua.gr/>

Κώστας Γαμβέτας, στο: «Μορφές του ΚΚΕ και των ταξικών αγώνων - Κώστας Γαμβέτας», Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 07.12.2018, <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/morfes-toy-kke-kai-ton-tajikon-agonon-kostas-gamvetas/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

Δημήτρης Γληνός, στο: «Ο κομμουνιστής Δημήτρης Γληνός», Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 22.08.2018, <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/o-kommounistis-dimitris-ghinos/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

Γιάννης Ζέβγος, «Εδώ δολοφονήθηκε ο Γιάννης Ζέβγος...», Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 07.06.2024, στο: <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/edo-dolofonithike-o-giannis-zevgos/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

Μήτσος Μαρουκάκης, στο: «Δημήτρης (Μήτσος) Μαρουκάκης, Ηλεκτρονικό Περιοδικό *Κατιούσα*, 13.10.2021, <https://www.katioua.gr/istoria/prosopa-istoria/dimitris-mitsos-maroukakis-o-protergatis-tis-organosis-tou-kke-sti-samo-pou-i-diktatoria-tou-metaksa-aftoktonise-apo-tin-taratsa-tis-genikis-asfaleias/>, (ημ. πρόσβασης 12.04.2026).

Διεπιστημονικό περιοδικό για το Θέατρο και τις Τέχνες, *Θεάτρου Πόλις* - Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Δερμεντζόπουλος Χρήστος, Καλούδη Κωστούλα, «Σινεμά και ιστορία: η μνήμη μιας χώρας και οι χώρες της μνήμης», <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/theatrepolis/issue/view/1778>, σ. 9-13.

Περιοδικό *Ο Πολίτης*, Μηνιαία Επιθεώρηση, τεύχος 142, Μάρτιος 2006, Μπουρνάζος Στρατής, «Η πολιτική εξορία στην Ελλάδα. Σκέψεις για την ιστορική μελέτη του φαινομένου», σ. 15-20, στο: <https://askiarchives.eu/show/100462>, (ημ. πλοήγησης 02.05.2026).

Ηλεκτρονική εφημερίδα *Ημεροδρόμος*, «Περίπατος της ΚΝΕ στα ιστορικά βουνά της Ικαρίας», 15.04.2023, στο: <https://www.imerodromos.gr/peripatos-ths-kne-sta-istorika-vouna-ths-ikarias/>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

Διαδικτυακοί τόποι

Βουλή των Ελλήνων, «Απάντηση στην Σχετικά με την υπ' αριθμ. πρωτ. 1806/10.12.2021 Ερώτηση», 17.02.2022, στο:

<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/67715b2c-ec81-4f0c-ad6a-476a34d732bd/11873607.pdf>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών Θεμάτων, Κυβέρνηση Δημητρίου Μαξίμου, στο: (<https://gslegal.gov.gr/government/maximou-dimitriou-2/>, (ημ. πρόσβασης 12.03.2026).

Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών Θεμάτων, Απόστολος Ορφανίδης, γιατρός. Διατέλεσε υπουργός Υγιεινής στην κυβέρνηση Θ. Σοφούλη από 7 Σεπτεμβρίου 1947 έως 18 Νοεμβρίου 1948, στο: <https://gslegal.gov.gr/government/sofouli-themistokleous-3-2/>, (ημ. πλοήγησης, 01.04.2026).

Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) - τμήμα Ικαρίας, στο: <https://www.ikaria.gov.gr/index.php/ikarian-archives.html>, (ημ. πλοήγησης, 03.03.2026).

Δήμος Αγίου Ευστρατίου, Μουσείο Δημοκρατίας Άη Στράτη, <https://agios-efstratios.gov.gr/places/mouseio-dimokratias/>, (ημ. πρόσβασης, 20.05.2026).

Ertnews.gr, Συντακτική ομάδα, Περιφερειακοί σταθμοί: Βόρειο Αιγαίο, «Στη βουλή η δημιουργία χώρου μνήμης πολιτικών εξόριστων στη Λήμνο», 29.03.2019, https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/voreio_aigaio/%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AE-%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%BF/, (ημ. πρόσβασης, 20.05.2026).

Ιστοσελίδα *Commonality*, Θεοδωράκης Μίκης: "Ναι η Ικαρία είναι ένα θεϊκό νησί. Φτιαγμένο από Θεούς για να την κατοικούν οι αγαπημένοι των Θεών...", 04.09.2021, στο: <https://commonality.gr/mikis-theodorakis-nai-i-ikaria-einai-ena-theiko-nisi-fiagmeno-apo-theoys-gia-na-tin-katoikoyn-oi-agapimenoi-ton-theon/>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Ιστοσελίδα *Μοναστήρια της Ελλάδας*, «Ιερά Μονή Ευαγγελισμού Θεοτόκου Ικαρίας», στο: <https://www.monastiria.gr/iera-moni-euaggelismou-theotokou-ikarias/>, (ημ. πρόσβασης, 26.03.2026).

Μίκης Θεοδωράκης, προσωπική ιστοσελίδα, στο: <https://www.mikistheodorakis.gr/el/poems/?st=100&nid=4498>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Ιστοσελίδα *Θεοδωρακισμός*, στο: https://theodorakism.blogspot.com/2014/07/blog-post_84.html, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Ιστοτόπος 92,8 *Ικαριακή Ραδιοφωνία*, «Διήμερο εκδηλώσεων για τον Δ.Σ.Ε. και τη δράση του στην Ικαρία 4 & 5 Αυγούστου στο Καραβόσταμο», 02.08.2023, στο: <https://ikariaki.gr/diimero-ekdiloseon-gia-ton-dse-kai-ti-drasi-tou-stin-ikaria-4-kai-5-avgoustou-sto-karavostamo/>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

Ιστοτόπος 92,8 *Ικαριακή Ραδιοφωνία*, «Ράχες Ικαρίας: Ο πρώτος τουριστικός οδηγός πριν 92 χρόνια», 18.04.2024, στο: <https://ikariaki.gr/raches-ikarias-o-protos-touristikos-odigos-prin-92-chronia/>, (ημ. πρόσβασης, 03.06.2026).

Ιστοτόπος 87,6 *Ράδιο Ικαρία*, Πρόγραμμα διήμερων εκδηλώσεων στην Μονή Μουντέ - καλοκαίρι του 2025 στο: «Η Ικαρία τιμά τους εξόριστους - Εκδηλώσεις μνήμης το Σαββατοκύριακο στις Ράχες», 20.08.2025, <https://www.radio-ikaria.gr/i-ikaria-tima-toys-exoristoys-ekdiloseis-mnimis-to-savvatokyriako-stis-raches/>, (ημ. πρόσβασης, 24.04.2026).

Ιστοτόπος *Σόλων*, Βασίλαρος Θανάσης, «Ικαρία, ώρα μηδέν, 14.09.2014, <https://www.solon.org.gr/2014/09/22/ikaria-ora-miden-tou-thanasi-vasilarou/>, (ημ. πρόσβασης, 03.06.2026).

Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Βόλου (ΟΠΙΒΟ), «Εκδήλωση μνήμης για τις εξόριστες γυναίκες στο Τρίκερι» στο: <https://opivo.gr/actions/ekdilosi-mnimis-gia-tis-exoristes-gynaikes-sto-trikeri/>, (ημ. πρόσβασης, 05.06.2026).

Πανικάριο Νοσοκομείο - Αγίου Κηρύκου. Ιστορική αναδρομή, στο: <http://www.gnikarias.org/to-nosokomio/istoria/>, (ημ. πλοήγησης 09.04.2026).

Υπουργείο Πολιτισμού, «Μετατροπή του Παλαιού Γυμνασίου Αγ. Κηρύκου Ικαρίας σε Αρχαιολογικό Μουσείο», στο:

<https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1504>, (ημ. πρόσβασης, 02.02.2026).

Υπουργείο Πολιτισμού, *Οδυσσεύς*, «Μονή Οσίας Θεοκτίστης και Παρεκκλήσι Θεοσκεπάστης», στο: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=18881, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης, πληροφορίες για την ταινία «Ούλοι εμείς, εφέντη», 1998, Λεωνίδας Βαρδαρός, σκηνοθεσία Λεωνίδας Βαρδαρός Σενάριο: Χατζηβασιλείου Βασίλης, Λεωνίδας Βαρδαρός, Παραγωγή: Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου, (ΕΚΚ), Ε.Ρ.Τ., Λεωνίδας Βαρδαρός, Διάρκεια: 108', 35mm, Έγχρωμο, στο: <https://filmfestival.gr/el/films/all-of-us-efendi/>, (ημ. πρόσβασης, 03.05.2026).

Οπτικοακουστικό υλικό

«Ο Μίκης Θεοδωράκης εξόριστος στην Ικαρία: Το σπίτι με τους σκορπιούς» - 12 Νοεμβρίου 2024 στο: https://www.youtube.com/watch?v=Quhx92A_szY, (ημ. πρόσβασης, 26.03.2026).

Ηλεκτρονική Εφημερίδα *Ημεροδρόμος*, «Ο Μίκης Θεοδωράκης στην Ικαρία» (1999), στο: <https://www.youtube.com/watch?v=axnCddqWidA>, (ημ. πλοήγησης, 01.05.2026).

Ικαριακή Ραδιοφωνία (92.8 fm), Πολιτικό Μνημόσυνο Εξορίστων Ικαρίας, 18.08. 24, Μουντε Ικαρίας, <https://www.youtube.com/watch?v=ghS55FQ2rfg>, (ημ. πρόσβασης, 24.04.2026).

Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας, *Istorima.org*, <https://www.istorima.org/>, (ημ. πλοήγησης 05.05.2026).

Συνέντευξη κ^{ας} Καλλιόπη Πορή με θέμα: «Η φύση για μένα είναι η ζωή μου: Από την Ικαρία στην Αθήνα και πίσω, μια γυναίκα διηγείται», Ερευνήτρια Istorima: Χρυσάνθη Φώτη, Ικαρία, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org.*, 05.12.2023, (λεπτά αφήγησης 00:15:38 - 00:16:15), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-26203>, (ημ. πλοήγησης: 28.02.2026).

Συνέντευξη κ^{ας} Μαρίας Φρατζέσκου-Καλιμούκου με θέμα: «Η γυναίκα που φροντίζει το μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης στην Ικαρία αφηγείται», Ερευνήτρια Istorima: Χρυσάνθη Φώτη, Ικαρία, 18.10.2023, Ενότητα 3, *Η διαμονή στο μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης*, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org.*, (λεπτά αφήγησης 55:30_56:11), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25806>, (ημ. πρόσβασης 24.03.2026).

Συνέντευξη κ^{ας} Μαρίας Φρατζέσκου-Καλιμούκου με θέμα: «Η γυναίκα που φροντίζει το μοναστήρι της Οσίας Θεοκτίστης στην Ικαρία αφηγείται», Ερευνήτρια Istorima: Χρυσάνθη Φώτη, Ικαρία, 18.10.2023, Ενότητα 4, *Ιστορίες για πειρατές και για τους εξόριστους στο νησί*, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org.*, (λεπτά αφήγησης 01.07.20_01.10.07), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25806>, (ημ. πρόσβασης, 26.03.2026).

Συνέντευξη κ. Καλλιόπης Καρναβά με θέμα: «Οι μάνες της Ικαρίας: Η ζωή της Καλλιόπης Καρναβά», Ερευνήτρια Istorima : Δέσποινα Ξηρού, 19.10.2023, Ακαμάτρα Ικαρίας, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org.*, Ενότητα 2, «Οι Καριωτίνες μάνες, οι εξόριστοι στην Ικαρία και τα ταξίδια της αφηγήτριας», (λεπτά αφήγησης 00:22.44_00:23.57), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25726#segment-1>, (ημ. πρόσβασης 01.04.2026).

Συνέντευξη κ^{ας} Ασημίνας Κουτούφαρη με θέμα: «Η Ασημίνα Κουτούφαρη και το σπιτάκι της μαμής», Ερευνήτρια Istorima: Δέσποινα Ξηρού, Άγιος Πολύκαρπος Ικαρίας, 20.12.2023, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας *Istorima.org.*, Ενότητα 2, «Οι εξόριστοι του Εμφυλίου στο νησί και το σπιτάκι της μαμής», στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-26353#segment-2>, (λεπτά αφήγησης: 00:33:07-00:33:57), (ημ. πλοήγησης: 01.04.2026).

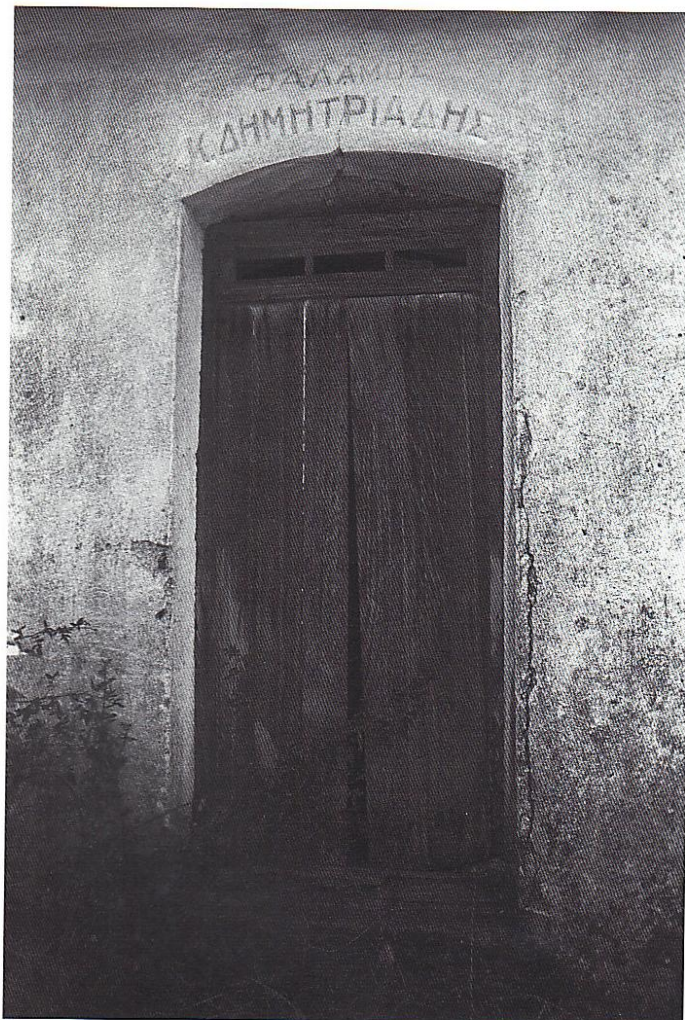
Συνέντευξη κ^{ας} Σελήνα Καστανιά με θέμα: «Ξεναγός στην Ικαρία - Συστήνοντας στους επισκέπτες τις άγνωστες πλευρές του νησιού», Ερευνήτρια Istorima: Γεωργία

Νικολοπούλου, 25.08.2023, Άγιος Πολύκαρπος Ικαρίας, Ψηφιακό Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Istorima.org., Ενότητα 1, Η αγάπη για την ιστορία και την αρχαιολογία - Το ενδιαφέρον για την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και την ιστορία της Ικαρίας, Ενότητα 2, Ξενάγηση στη Μονή Μουντέ, (λεπτά αφήγησης 00:00:00_00:28.40), στο: <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25720#segment-2>, (ημ. πλοήγησης 30.04.2026).

Η ταινία «Ούλοι εμείς εφέντη» στο: <https://www.youtube.com/watch?v=ghcN-QfiOuY>, (ημ. πρόσβασης, 03.05.2026).

Φωτογραφία Εξωφύλλου: Εφημερίδα *Ο Δημοκρατικός*, 03.09.1950, έτος Α', αρ. φ.16, σ.1.

Παράρτημα

Εικόνα 1: Θάλαμος Δημητριάδη

(Πηγή: *Τόποι Εξορίας. Ένα σημερινό βλέμμα*, συλλογικό έργο, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2009, 1^η έκδοση, σ.132)

Εικόνα 2: Παλιά οικία στην Ικαρία

(Πηγή: *Τόποι Εξορίας. Ένα σημερινό βλέμμα*, συλλογικό έργο, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2009, 1^η έκδοση, σ.133)

Εικόνα 3: Διοικητήριο, Άγιος Κήρυκος

(Πηγή: <https://www.ikariamag.gr/prosopografia-georgios-foyntoylis-i-psaras-arhigos-pason-ton-stratitikon-dynameon-tis-nisoy-ikarias>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα 4: Παλιό Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου

(Πηγή: <https://www.ikariamag.gr/prosopografia-georgios-foyntoylis-i-psaras-arhigos-pason-ton-stratitikon-dynameon-tis-nisoy-ikarias>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα 5: Παλιό Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου

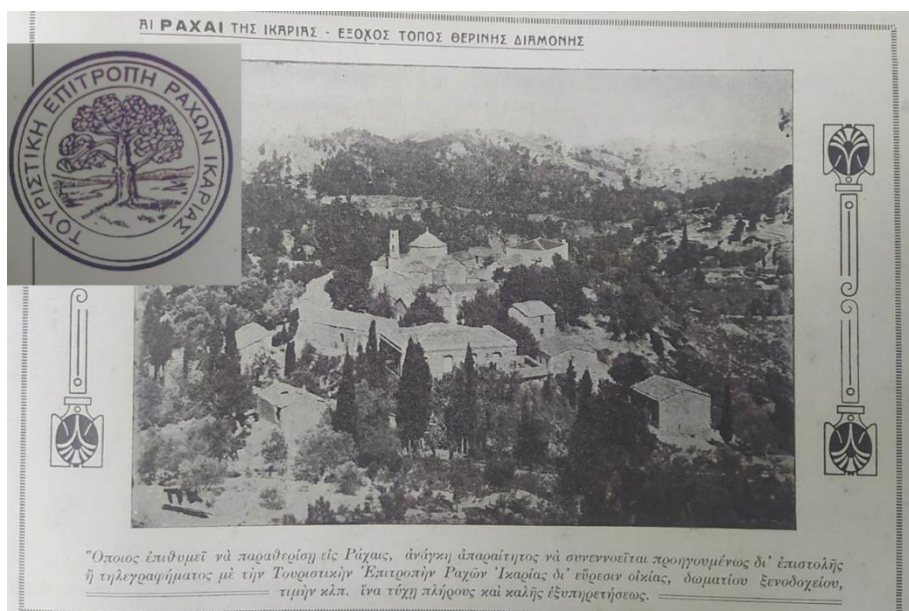
(Πηγή: Εφημερίδα Η Καθημερινή, ένθετο 7 Ημέρες, φ. 21.06.1998, σ. 19)

Εικόνα 6: Η νεότερη πτέρυγα του Γυμνασίου Αγίου Κηρύκου - 1947

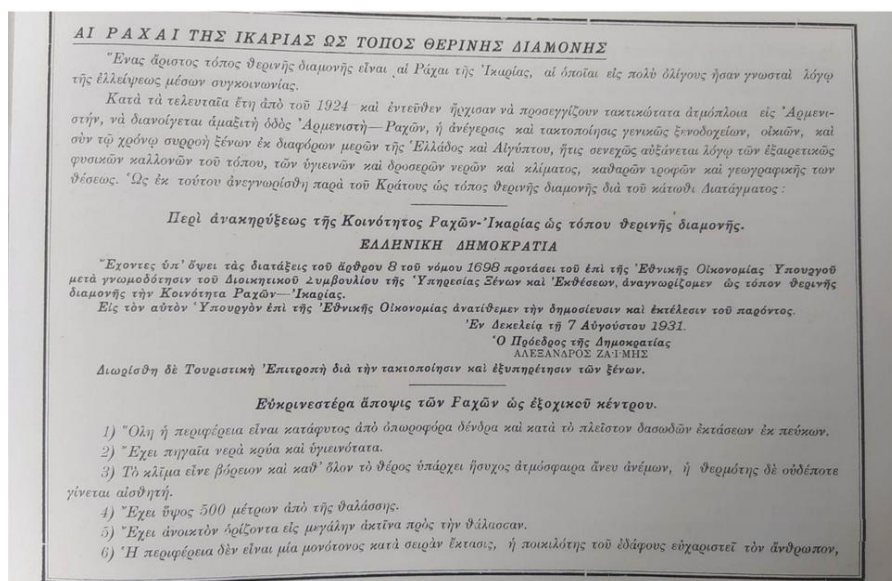
(Πηγή:

https://www.facebook.com/photo/?fbid=1430997537136652&set=pb.100067122894619.-2207520000&locale=el_GR, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα 7: Οι Ράχες ως τουριστικός προορισμός. Από τουριστικό οδηγό του 1931

(Πηγή: «Ράχες Ικαρίας: Ο πρώτος τουριστικός οδηγός πριν 92 χρόνια», 92,8 *Ικαριακή Ραδιοφωνία*, 18.04.2024, στο: <https://ikariaki.gr/raches-ikarias-o-protos-touristikos-odigos-prin-92-chronia/>, ημ. πρόσβασης, 03.06.2026).

Εικόνα 8: Οι Ράχες ως τουριστικός προορισμός. Από τουριστικό οδηγό του 1931

(Πηγή: «Ράχες Ικαρίας: Ο πρώτος τουριστικός οδηγός πριν 92 χρόνια», 92,8 *Ικαριακή Ραδιοφωνία*, 18.04.2024, στο: <https://ikariaki.gr/raches-ikarias-o-protos-touristikos-odigos-prin-92-chronia/>, ημ. πρόσβασης, 03.06.2026).

Εικόνα 9: Εξορίστοι στο Σανατόριο Φυματικών - Μοναστήρι Παναγιάς Μουντέ

(Πηγή: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2η έκδοση, Αθήνα: 2012, σ. 102)

Εικόνα 10 : Ο φυματιολόγος Δημήτρης Νταλιάνης (1916 - 2010)
κατά την εξορία του στο Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας 1948-1949.
Σχέδιο του φυματικού εξόριστου ζωγράφου,
Δημήτρη Μελιγαλίδη.

(Πηγή: Νταλιάνης Δημήτριος, *Το Σανατόριο Εξορίστων Ικαρίας
1948-1949*, εκδόσεις Αλφειός, 2η έκδοση, Αθήνα: 2012, εσώφυλλο)

Εικόνα 11: Ο Δημήτρης Νταλιάνης κατά την επίσκεψή του
στην Ικαρία, πολλά χρόνια μετά την εξορία του.

Πηγή: «Το αυτοσχέδιο σανατόριο εξορίστων Ικαρίας»,
Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 11.11.2023,
στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=12317808> , (ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα12: Το σπίτι των σκορπιών - Βρακάδες Ραχών

(Πηγή: Ο Μίκης Θεοδωράκης εξόριστος στην Ικαρία: το σπίτι με τους σκορπιούς, North Aegean Modern History, <https://www.naegean-modernhistory.gr/landmark/ikaria/%CE%BF-%CE%BC%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CF%89%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BE%CF%8C%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B9%CE%BA%CE%B1/#gallery-10>, ημ. πρόσβασης, 07.06.2026)

Εικόνα 13: Πρόγραμμα από τις πρώτες εκδηλώσεις μνήμης για τον Εμφύλιο στην Ικαρία- 1997

Πηγή: «Ικαρία 1947-1997, 50 χρόνια μετά», <https://www.youtube.com/watch?v=7kcqQ3SHIZI>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα 14: Πρόγραμμα από τις πρώτες εκδηλώσεις μνήμης για τον Εμφύλιο Πόλεμο στην Ικαρία- 1997

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 22-8

Αγ. Κήρυκος

7.30μ.μ. Κεντρική εκδήλωση στην πλατεία Αγ. Κηρύκου

Καλοσώρισμα από τον εκπρόσωπο της οργανωτικής επιτροπής (Ξενοφώντας Κόχιλας)
Χαιρετισμοί εκπροσώπων τοπικής αυτοδιοίκησης
Ομιλία εκπροσώπου των πρώην πολιτικών εξορίστων (Ευάγγελος Μαχαίρας)
Ομιλίες εκπροσώπων των τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων (ΠΕΑΕΑ, ΠΣΑΕΕΑ, ΠΟΑΕΑ)

9.30μ.μ. Δεξίωση του Δήμου Αγ. Κηρύκου, προς τους πρώην πολιτικούς εξορίστους και προσκεκλημένους

ΣΑΒΒΑΤΟ 23-8

Εύδηλος

7.30μ.μ. Κεντρική εκδήλωση στο γήπεδο του Εύδηλου

Χαιρετισμοί εκπροσώπων :
Συνδέσμου Δήμου και κοινοτήτων, κοινότητας Εύδηλου και Πανικαριακών σωματείων
Ομιλία εκπροσώπου πρώην πολιτικών εξορίστων
9.00μ.μ. Συναυλία με συμμετοχή των καλλιτεχνών ΓΡΗΓΟΡΗ ΜΠΙΘΙΚΩΤΣΗ, ΜΑΝΩΛΗ ΜΗΤΣΙΑ, ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΑΝΔΡΕΑΤΟΥ, ΜΕΛΙΝΑΣ ΚΑΝΑ, ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΜΑΝΟΥ

κατά τις ημέρες των εκδηλώσεων θα γίνονται με πούλμαν περιηγήσεις στα αξιοθέατα του νησιού και επισκέψεις των πρώην πολιτικών εξορίστων στα χωριά εκτόπισης τους

έκθεση φωτογραφιών και λοιπών ντοκουμέντων των εξορίστων

έκθεση φωτογραφιών και λοιπών ντοκουμέντων των εξορίστων

ΚΥΡΙΑΚΗ 24-8

Ραχές - Μουντέ

12.00μ.μ. Μνημόσυνο για τους νεκρούς εξορίστους

Χαιρετισμοί: προέδρου κοινότητας Ραχών, εκπροσώπου συλλόγου Ραχιωτών
Ομιλία της εκπαιδευτικού κ. Β. Βισσάρá με θέμα "Καριώτικη κοινωνία και εξορίστοι"

2.00μ.μ. Καριώτικο Πανηγύρι στο Μοναστήρι της Παναγιάς του Μουντέ
Σύντομες αφηγήσεις πρώην πολιτικών εξορίστων και Ικαριωτών

έκθεση φωτογραφιών και λοιπών ντοκουμέντων των εξορίστων

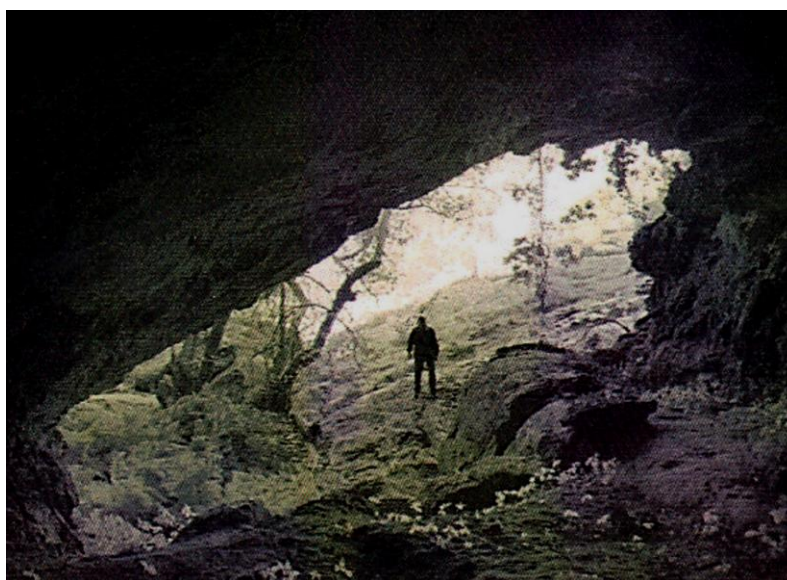
Εικόνες 15 - 16: Από τις εκδηλώσεις μνήμης, 1997

(Πηγή: «Ικαρία 1947-1997, 50 χρόνια μετά»,
<https://www.youtube.com/watch?v=7kcqQ3SHIZI>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα 17: Από τις εκδηλώσεις μνήμης στην Μονή Μουντέ, 1997

(Πηγή: «Ικαρία 1947-1997, 50 χρόνια μετά»,
<https://www.youtube.com/watch?v=7kcqQ3SHIZI>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα 18: Καταφύγιο στον Μύρσωνα

(Πηγή: Λομβαρδός Πελ. Γιώργος, «Αντιστασιακή, Προοδευτική, Ικαρία», εκδόσεις Αλφειός, 2^η έκδοση, Αθήνα, 2014, σ. 132).

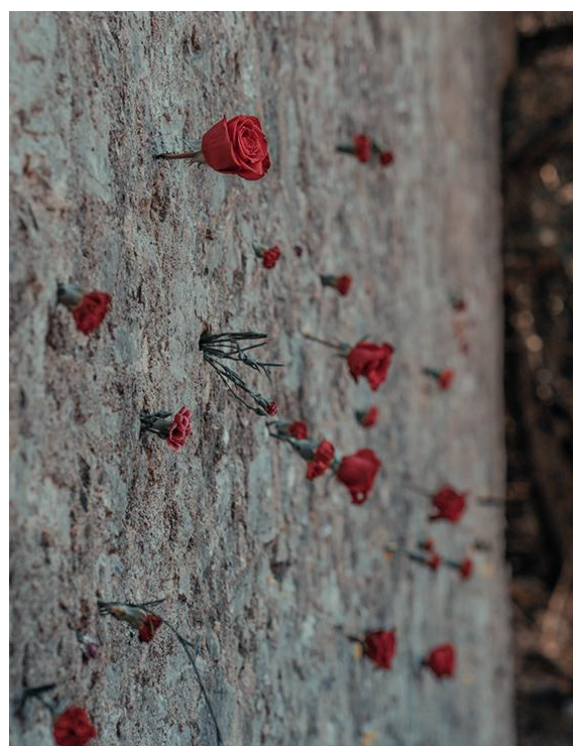
Εικόνα 19: Νησίδα Λαζαρέτο Κέρκυρας, Ιστορικός τόπος- 1992

(Πηγή: «Το Λαζαρέτο στην Κέρκυρα: Το λεπροκομείο του 16^{ου} αιώνα που οι Ιταλοί έκαναν στρατόπεδο αιχμαλώτων», I efimerida, 28.10.2018., στο: <https://www.iefimerida.gr/news/454441/lazareto-stin-kerkyra-leprokomeio-toy-16oy-poy-oi-italoi-ekanan-stratopedo-aihmiloton>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνα 20: Πρόγραμμα μνημονικών εκδηλώσεων 2025 για τους εκτελεσθέντες του Εμφυλίου Πολέμου στο Λαζαρέτο - Δήμος Κεντρικής Κέρκυρας

(Πηγή: “Διήμερο εκδηλώσεων μνήμης για τους εκτελεσθέντες στο Λαζαρέτο”, Ηλεκτρονική εφημερίδα, www.kerkirasimera.gr, στο: <https://www.kerkyrasimera.gr/dimos-kentrikis-kerkyra-diimero-ekdiloseon-mnimis-gia-toys-ektelesthentes-sto-lazareto/>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Εικόνες 21-22: Από την τελετή μνήμης στο Λαζαρέτο Κέρκυρας 2024

(Πηγή: «Κέρκυρα: Η τελετή μνήμης στο Λαζαρέτο», Ηλεκτρονική εφημερίδα *Κερκυραϊκή άποψη*, στο: <https://kerkyraikiapopsi.gr/kerkyra-h-teleti-mnimis-sto-lazareto/>, ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Πίνακας 1:Αποτελέσματα βουλευτικών εκλογών 1958 - Περιφέρεια Σάμου

50.—ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΣΑΜΟΥ
50.—CIRCONSCRIPTION ÉLECTORALE DU DÉPARTEMENT DE SAMOS

Νόμιμος πληθυσμός—Population de droit.....	77.484
Βουλευτικά έδρα—Sièges parlementaires.....	3
Εκλογικά Τμήματα—Sections électorales.....	74
Εγγεγραμμένοι εκλογείς—Électeurs inscrits.....	46.438
Ψηφίσαντες εκλογείς—Électeurs ayant voté.....	31.680
Εγκυρά ψηφοδέλτια—Bulletins valables.....	31.546

ΠΙΝΑΞ Ι.

TABEAU I.

Όνοματεπώνυμον υποψηφίων Noms et prénoms des candidats	Ψήφοι Votes
I. Συνδυασμοί κομμάτων	
<i>I. Listes de partis</i>	
α.—Συνδυασμός Έθνικης Ριζοσπαστικής Ένώσεως (Ε.Ρ.Ε.)	17.358
a.—Liste du parti Union Nationale Radicale	
0/0	55,02
1. Σπύρου Ιωάννης *	10.523
2. Κοτσώνης Μιχαήλ *	3.418
3. Σκουμπερδής Γεώργιος	3.028
β.—Συνδυασμός Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (Ε.Δ.Α.)	8.321
b.—Liste du parti Gauche Unique Démocratique	
0/0	26,37
1. Ζαΐμης Ιπποκράτης *	3.910
2. Σαφός Γεώργιος.....	2.178
3. Βακάκης Ιωάννης.....	921

ΠΙΝΑΞ Ι. (συνέχεια)

TABEAU I. (suite)

Όνοματεπώνυμον υποψηφίων Noms et prénoms des candidats	Ψήφοι Votes
γ.—Συνδυασμός Φιλελευθέρων (Κ.Φ.)	4.893
c.—Liste du Parti des Libéraux	
0/0	15,51
1. Σαλαμίνιος Γεώργιος	2.474
2. Τσαντίρης Γεώργιος.....	1.697
3. Σίδερης Χριστόδουλος.....	524
δ.—Συνδυασμός Προοδευτικής Αγροτικής Ένώσεως (Π.Α.Δ.Ε.) ..	974
d.—Liste du parti Union Progressiste Agricole	
0/0	3,08
1. Γρηγορίου Γεώργιος	553
2. Χατζηκωνσταντής Κωνσταντίνος	214
3. Μάρκου Αθανάσιος.....	168

Πίνακας 2: Αποτελέσματα βουλευτικών εκλογών 1961- Εκλογική Περιφέρεια Σάμου

— 282 —

50. ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΣΑΜΟΥ

50. CIRCONSCRIPTION ÉLECTORALE DU DÉPARTEMENT DE SAMOS

Ψήφοι προτίμησης εκάστου υποψηφίου κατ' εκλογικά τμήματα.—Votes de préférence de chaque candidat par sections électorales

Α/Σφον αριθμός—Numéro d'ordre	Εκλογικά τμήματα Sections électorales	Ψήφισαντες εκλογείς Électeurs avant voté			Ψήφισαντες εκλογείς Bulletins nuls	Έγκυρα ψηφοδέλτια Bulletins valables	ΨΗΦΟΔΕΛΤΙΑ ΣΥΝΔ. ΚΟΜ. Ε.Ρ.Ε. Bulletins de la Liste du Parti U.N.R.	Κοτσώνης Μιχαήλ	Κράσας Γεώργιος	Σπύρου Ίωάννης	ΨΗΦΟΔ. ΣΥΝΔ. ΚΟΜ.Ε.Κ.—ΠΡΟΟΔ. Bulletins de la Liste du Parti Coalition de l'Union du Centre Parti Progressiste	Γεωργίου Γεώργιος	Καζέας Κωνσταντίνος	Τσαντήρας Γεώργιος	ΨΗΦΟ. ΣΥΝΔ. ΠΑΝΔΗΜ. Π.Α.Μ.Ε. Front Pandémocratique Agricole de Grèce	Ζαφίρας Ίπποκράτης	Νεμεσίδης Βασίλειος	Σεβαστάκης 'Αλέξης
		Άρρεσες—Hommes	Θήκες—Femmes	Σύνολον—Total														
		ΕΠΙΧΡΙΑ ΙΚΑΡΙΑΣ																
1	Κοινότητες																	
2	Κοινότητα 'Αγ. Κηρύκου 'Ανδρών	Α'...	575	—	575	4	571	307	13	276	3	73	9	1	60	191	10	55
3	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Β'...	—	700	700	1	699	401	17	380	2	68	12	3	49	230	11	74
4	» 'Αγ. Πολυκάπτου Μικτών	Α'...	—	—	375	3	372	74	12	56	—	156	2	1	150	142	9	118
5	» 'Αγ. Δάφνης 'Ανδρών	Α'...	—	—	186	1	185	65	27	4	—	5	—	—	4	115	—	98
6	» 'Ευδελίου 'Ανδρών	Α'...	—	—	603	3	600	169	38	121	—	86	1	—	80	345	6	298
7	» Καραχαστάμους 'Ανδρών	Α'...	—	—	389	—	389	143	48	90	—	101	12	—	86	145	4	126
8	» Καραχαστάμους 'Ανδρών	Α'...	—	—	390	2	388	126	57	66	—	49	7	—	39	213	2	200
9	» Καραχαστάμους Μικτών	Α'...	206	179	385	4	381	90	13	67	4	146	—	—	146	145	10	105
10	» Μαγγανίου 'Ανδρών	Α'...	83	120	203	—	203	58	5	47	—	95	3	—	91	50	12	23
11	» Πετριάδου 'Ανδρών	Α'...	—	—	354	—	354	157	64	70	3	25	2	—	17	172	9	92
12	» Ραχών 'Ανδρών	Α'...	376	—	376	1	375	62	16	38	3	200	—	1	196	113	8	71
13	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Β'...	—	339	339	10	329	46	17	27	2	212	—	—	211	71	6	51
14	» Φούρνων - Κορασιών Μικτών	Α'...	—	—	724	—	724	330	132	183	11	115	57	—	56	279	108	115
15	» Φραντζέσκου 'Ανδρών	Α'...	208	193	401	1	400	64	5	46	3	164	5	1	153	172	10	135
16	» Χρυσόστομου 'Ανδρών	Α'...	140	159	299	2	297	126	71	49	1	68	3	—	65	103	4	81
ΕΠΙΧΡΙΑ ΣΑΜΟΥ																		
16	Δήμος Καραχαστάμους 'Ανδρών	Α'...	426	—	426	5	421	196	66	4	109	78	64	6	8	147	65	13
17	» 'Αγ. Κηρύκου 'Ανδρών	Β'...	584	—	584	1	583	294	103	4	171	103	71	18	9	186	83	12
18	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Β'...	—	996	996	2	994	556	204	3	321	173	130	19	20	265	130	16
19	» 'Αγ. Δάφνης 'Ανδρών	Α'...	—	513	513	—	513	258	89	2	160	167	43	2	119	167	43	2
20	» 'Ευδελίου 'Ανδρών	Α'...	169	209	378	—	378	270	101	4	159	76	58	3	14	32	12	—
21	Δήμος Σαμίων	Α'...	360	—	360	3	357	227	87	1	133	96	89	3	1	34	14	17
22	» 'Αγ. Κηρύκου 'Ανδρών	Β'...	457	—	457	—	457	299	105	5	183	114	94	4	5	44	14	26
23	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Β'...	446	—	446	2	444	286	101	9	167	104	91	4	5	54	20	30
24	» 'Αγ. Δάφνης 'Ανδρών	Α'...	—	736	736	1	735	513	176	4	326	174	159	7	5	48	18	26
25	» 'Ευδελίου 'Ανδρών	Α'...	—	783	783	—	783	558	185	9	351	171	138	18	12	54	24	25
26	Κοινότητες 'Αγ. Κηρύκου Μικτών	Α'...	—	—	373	3	370	310	178	1	125	21	13	6	1	39	18	7
27	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Α'...	78	66	144	4	140	86	28	—	58	24	16	6	2	30	8	—
28	» 'Αγ. Δάφνης 'Ανδρών	Α'...	—	437	437	19	418	330	149	1	172	63	29	20	—	102	39	39
29	» Βαλκίων 'Ανδρών	Α'...	552	—	552	2	550	362	147	12	199	86	80	1	—	102	39	39
30	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Β'...	480	—	480	2	478	306	135	11	154	73	68	3	—	99	40	33
31	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Α'...	628	628	628	9	619	450	199	11	233	92	80	5	—	77	29	24
32	» Βορμίου 'Ανδρών	Α'...	499	—	499	—	499	381	169	12	174	71	66	2	1	31	16	7
33	» Βορμίου 'Ανδρών	Α'...	375	—	375	2	373	296	29	4	263	46	23	19	2	31	16	7
34	» 'Αγ. Γυνακίων 'Ανδρών	Β'...	449	449	449	2	447	368	46	3	319	53	26	26	1	20	10	6
35	» Δρασιών Μικτών	Α'...	—	183	183	—	183	115	38	—	74	44	30	13	—	26	10	6
36	» Κασσίδας 'Ανδρών	Α'...	—	356	356	—	356	207	133	—	72	124	110	13	—	25	4	1
37	» Κασσίδας 'Ανδρών	Α'...	—	316	316	1	315	197	63	—	132	27	21	—	4	31	14	—
38	» Κασσίδας 'Ανδρών	Α'...	342	—	342	—	342	278	90	2	182	26	24	—	1	38	11	16
39	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	417	—	417	—	417	353	118	—	234	21	18	1	2	43	13	25
40	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	347	347	—	347	268	64	—	197	48	32	5	9	31	8	4
41	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	395	—	395	6	389	216	76	—	136	69	56	9	—	104	49	20
42	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	402	402	402	2	400	248	75	—	163	64	54	7	—	88	43	12
43	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	204	204	—	204	144	35	—	106	44	38	4	—	16	5	2
44	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	483	483	5	478	268	75	27	161	64	56	5	—	146	45	24
45	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	96	118	214	5	209	147	75	6	65	43	31	10	—	19	7	9
46	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	351	284	635	3	632	419	194	2	220	94	75	7	8	119	45	15
47	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	133	144	274	2	272	204	42	2	189	35	26	2	4	35	26	2
48	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	383	—	383	3	380	183	86	2	80	53	17	17	12	144	6	17
49	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	419	—	419	4	415	265	103	2	74	48	13	18	8	162	12	13
50	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	480	480	1	479	296	140	5	140	54	24	12	12	129	2	17
51	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	482	482	2	480	266	124	1	124	45	12	14	13	169	7	5
52	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	352	352	1	351	276	113	4	158	61	59	—	—	14	1	11
53	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	218	218	1	217	150	50	1	98	36	33	3	—	31	16	10
54	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	290	290	—	290	199	66	—	132	76	52	18	4	15	9	4
55	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	626	—	626	13	613	367	196	6	154	86	65	18	5	160	18	123
56	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	553	—	553	3	550	333	187	1	134	101	85	5	8	116	28	70
57	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	602	602	2	600	410	214	2	187	71	54	13	—	119	18	94
58	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	588	588	1	587	403	231	3	161	92	77	10	—	92	11	73
59	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	139	139	2	137	97	59	—	38	28	22	2	3	12	6	—
60	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	700	700	3	697	310	133	7	162	149	136	3	6	238	21	177
61	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	736	736	5	731	346	136	3	205	164	147	5	10	221	18	168
62	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	306	313	619	3	616	403	177	1	217	102	89	7	1	111	28	47
63	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	384	384	6	378	240	94	1	144	89	15	1	1	89	8	72
64	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	458	458	4	454	351	119	—	227	113	12	—	1	90	34	11
65	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	495	—	495	—	495	262	132	1	133	118	46	65	4	115	41	14
66	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	566	566	—	566	330	174	1	119	149	42	105	2	87	5	5
67	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	459	—	459	1	458	273	119	—	152	81	67	8	2	104	9	71
68	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	498	498	2	496	312	156	3	151	99	87	6	5	85	15	53
69	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	242	242	—	242	153	50	—	98	49	31	13	—	93	16	63
70	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	328	377	704	6	698	354	199	1	143	269	148	13	100	75	15	12
71	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	77	92	169	6	163	131	41	—	88	16	16	—	—	76	5	5
72	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	—	436	436	2	434	239	62	—	173	102	75	14	6	93	16	63
73	» Κοντακίων Μικτών	Α'...	425	—	425	—	425	301	108	3	182	39	33	4	1	83	26	3

— 546 —

51. CIRCONSCRIPTION ÉLECTORALE DU DÉPARTEMENT DE SAMOS

¹Αριθμός ψηφοδελτίων συνδυασμών και ψήφων προτιμήσεως έκαστου τῶν ὑποψηφίων τῶν συνδυασμῶν

Nombre des bulletins de vote des partis et votes de préférence de chacun des candidats des partis

— 547 —

Nombre des bulletins de vote des partis et votes de préférence de chacun des candidats des partis

113

[https://webapps.ypes.gr/elections_data/%CE%95%CE%98%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%95%CE%A3%20%CE%95%CE%9A%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%95%CE%A3/%CE%91%CE%A0%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91%20%CE%95%CE%98%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%A9%CE%9D%20\(%CE%92%CE%9F%CE%A5%CE%9](https://webapps.ypes.gr/elections_data/%CE%95%CE%98%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%95%CE%A3%20%CE%95%CE%9A%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%95%CE%A3/%CE%91%CE%A0%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91%20%CE%95%CE%98%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%A9%CE%9D%20(%CE%92%CE%9F%CE%A5%CE%9)

[B%CE%95%CE%A5%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%A9%CE%9D\)%20%CE%95%CE%9A%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%A9%CE%9D/%CE%91%CE%A0%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91%CE%92%CE%9F%CE%A5%CE%9B%CE%95%CE%A5%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%95%CE%A3%2019%2017/PDF/](#), (ημ. πρόσβασης, 04.06.2026)

Πίνακας 4: Αποτελέσματα εθνικών εκλογών Ιούλιος 2019 - Δήμος Ικαρίας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Εθνικές εκλογές – Ιούλιος 2019

Αρχική

Εκλογικές περιφέρειες

Σάμου

Επιλέξτε περιφέρεια...

ΔΗΜΟΣ

Ικαρίας

Επιλέξτε δήμο...

Επιλέξτε δημοτική ενότητα...

Τελευταία ενημέρωση
08/11/2019 16:48

Ενσωμάτωση
100,00% (26 / 26 ΕΤ)

Εγγεγραμμένοι
11.394

Συμμετοχή
52,97%

Έγκυρα
98,01%

Άκυρα
1,38%

Λευκά
0,61%

	Ποσοστό	Ψήφοι	Σεπτέμβριος 2015	
 ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ	35,11 %	2.077	26,43 %	1.485
 ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ	30,23 %	1.788	33,20 %	1.865
 ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	19,22 %	1.137	12,32 %	692
 Κίνηση Αλλαγής (ΠΑΣΟΚ-ΚΙΔΗΣΟ-Ανανεωτική Αριστερά-Προοδευτικό Κέντρο-ΕΔΕΜ-Κιν...	3,82 %	226	4,68 %	263
 ΜΕΡΑ25	2,69 %	159		
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΥΣΗ - ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΒΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	2,16 %	128		
 ΠΛΕΥΣΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ - ΖΩΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ	1,88 %	111		
 ΛΑΪΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ - ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ	1,50 %	89	2,88 %	162
 ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ	0,64 %	38		
 ΕΝΩΣΗ ΚΕΝΤΡΩΩΝ	0,61 %	36	1,09 %	61
 ΑΝΤ.ΑΡ.ΣΥ.Α - ΑΝΤΙΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ για την ΑΝΑΤΡΟΠΗ	0,61 %	36		
 ΛΑΪΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	0,51 %	30	4,20 %	236
 ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΟ - ΛΕΝΙΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ	0,41 %	24		
 Ε.Π.Α.Μ - Α.Κ.Κ.Ε.Λ (ΕΝΙΑΙΟ ΠΑΛΛΑΪΚΟ ΜΕΤΩΠΟ και ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ...	0,20 %	12		
 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΞΑΝΑ - ΘΑΝΟΣ ΤΖΗΜΕΡΟΣ	0,19 %	11	0,23 %	13
 ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ (μαρξιστικό-λενινιστικό)	0,17 %	10		
 ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ ΔΙΕΘΝΙΣΤΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ (Ο.Κ.Δ.Ε.)	0,05 %	3	0,04 %	2

(Πηγή : Υπουργείο Εσωτερικών,

<https://ekloges-prev.singularlogic.eu/2019/v/home/municipalities/9259/>,
πρόσβασης, 04.06.2026)

ημ.

Πίνακας 5: Αποτελέσματα εθνικών εκλογών Μάιος 2023 - Δήμος Ικαρίας

Εθνικές εκλογές – Μάιος 2023			ΕΑ
Αρχική	Εκλογικές περιφέρειες	Σύμμου	Επιλέξτε περιφέρεια...
ΔΗΜΟΣ Ικαρίας		Επιλέξτε δήμο...	
Επιλέξτε δημοτική ενότητα...			
Τελευταία ενημέρωση 01/06/2023 18:40 Ενσωμάτωση 100,00% (26 / 26 ΕΤ)		Εγγεγραμμένοι 11.323 Έγκυρα 98,08%	Συμμετοχή 49,67% Λευκά 0,53%
	Ποσοστό	Ψήφοι	
 ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ	35,08 %	1.935	
 ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ-ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ	22,55 %	1.244	
 ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	19,43 %	1.072	
 ΠΑΣΟΚ-Κίνημα Αλλαγής	4,84 %	267	
 ΜΕΡΑ25-ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΡΗΞΗ	4,55 %	251	
 ΠΛΕΥΣΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ - ΖΩΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ	3,52 %	194	
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΣΗ - ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΒΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	2,65 %	146	
 ΑΝΤ.ΑΡ.ΣΥ.Α - ΑΝΤΙΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ για την ΑΝΑΤΡΟΠΗ - Μέτωπο της Αντικαπιταλιστικής ...	1,11 %	61	
 ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ	0,92 %	51	
 ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΣΑΝΑ	0,85 %	47	
 ΝΙΚΗ	0,69 %	38	
 ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΟ-ΛΕΝΙΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ	0,67 %	37	
 ΕΘΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ Θάναος Τζήμερος-Φαήλος Κρανιδιώτης	0,44 %	24	
 ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ	0,34 %	19	
 Οικολόγοι ΠΡΑΣΙΝΟΙ - ΠΡΑΣΙΝΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	0,31 %	17	
 Κίνημα 21	0,31 %	17	
 ΕΑΝ...	0,27 %	15	
 ΠΙΝΟΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ-Δημήτριος Κούβελας	0,24 %	13	
 ΕΝΩΝQ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ	0,20 %	11	
 ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ (μαρξιστικό-λενινιστικό)	0,18 %	10	
 ΕΝΩΣΗ ΚΕΝΤΡΩΝ	0,16 %	9	
 ΤΩΡΑ ΟΛΟΙ ΜΑΖΙ (Τ.ΟΛ.ΜΑ)	0,15 %	8	
 ΚΙΝΗΜΑ ΦΤΟΧΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ	0,13 %	7	
 ΠΡΑΣΙΝΟ ΚΙΝΗΜΑ	0,11 %	6	
 ΕΝΟΤΗΤΑ - ΑΛΗΘΕΙΑ ΕΝΑ	0,11 %	6	
 ΟΑΚΚΕ-ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΚΕ	0,07 %	4	
 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ	0,05 %	3	
 ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ ΔΙΕΘΝΙΣΤΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ	0,04 %	2	
 ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΞΙΩΝ - ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ	0,02 %	1	
 ΒΟΡΕΙΑ ΛΕΓΚΑ - ΚΡΑΜΑ	0,02 %	1	

(Πηγή:Υπουργείο Εσωτερικών,

<https://ekloges-prev.singularlogic.eu/2023/may/v/home/municipalities/9259/>,
πρόσβασης, 04.06.2026)

ημ.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.